

Acta Universitatis Sapientiae

Legal Studies

Volume 4, Number 2, 2015

Sapientia Hungarian University of Transylvania
Scientia Publishing House

Tartalomjegyzék

FÁBIÁN Gyula

Kisebbségi nyelvű jogi felsőoktatás a nemzetközi gyakorlatban
(Minority languages and legal education in international practice) 167

FEGYVERESI Zsolt

A piacra lépés feltételei a romániai és uniós tőkepiaci szabályozásokban
(The admission requirements of equity listing on the Stock Exchange
in the Romanian and the EU law) 195

FERENCZY Endre

A konzernjogra vonatkozó külföldi kutatások és a vállalatcsoport
témájának magyar szakirodalma (International Researches on
Concern Law and the Hungarian Legal Literature concerning the
„Groups of companies”) 209

HARSÁGI Viktória

A kollektív igényérvényesítés fejlesztési lehetőségei
(Development Opportunity of Collective Redress) 217

NÓTÁRI Tamás

Adalékok a *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*
keletkezéstörténetéhez (Remarks on the background of the *Responsa*
Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum) 239

Emőd VERESS

Contractul de locațiune – reglementări controversate din Codul civil
(The Lease Contract – Controversial Regulations in the Civil Code) 257

PAPP Tekla

Nótári, Tamás: *Handling of Facts and Forensic Tactics in Cicero's Defence*
Speeches 269

SZALÓKI Gergely

Nótári, Tamás: *Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg* 275

Kisebbségi nyelvű jogi felsőoktatás a nemzetközi gyakorlatban¹

Fábián Gyula

egyetemi docens, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Jogtudományi Kar
E-mail: fabian_gy@yahoo.com

Összefoglalás. A két- vagy többnyelvű egyetemek gyakorlata nem új és nem is ritka a világban. Ritkaság ugyanakkor, ha az egyetemi szintű jogi oktatás nem a többségi nyelven folyik. Sajnálatos módon azonban az ún. bolognai folyamat beindulása után a kisebbségi nyelvek a jogtudományok oktatásának terén a többségi, centralizáló államnyelvek és a globalizáció *lingua francá*-jának, az angol nyelvnek az ollójába kerültek. A tanulmány az egyetemi szinten folyó jogi oktatás kétnyelvű modelljeit vizsgálja, és megkísérli feltárni azon tényezőket, amelyek elősegítik, illetve hátráltatják e képzési forma működését, valamint ennek megoldási lehetőségeit is feltárják.

Kulcsszavak: többnyelvű egyetemek, jogi felsőoktatás, hivatalos nyelvek, *lingua franca*, asszimiláció

Abstract. Minority languages and legal education in international practice
Bilingual or multilingual universities are not new or rare in the world. Rarity is, however, the teaching of legal sciences at university level in another language than the language of the majority. Unfortunately, after starting the *Bologna process*, minority languages (as teaching languages of legal sciences) have got in the grip of official languages openly used for centralizing, homogenizing and assimilation, on the one hand, and English as *lingua franca* of globalization, on the other. The study aims to draw attention to functional bilingual models of legal science teaching at law schools and also to make an inventory of the factors that either generate, or hinder such forms of education, at the same time identifying solutions in this field.

Keywords: multilingual universities, teaching of legal sciences, official languages, *lingua franca*, assimilation

1 Első megjelenési helye: Fábián–Jakab 2015.

I. Általános információk

Manapság az egész világon 6–7000 nyelvet tartanak számon. Ezzel szemben Alfred F. Majewicz lengyel nyelvészprofesszor szerint, aki a téma világhírű szakembere, kb. 350 nyelv rendelkezik nyelvtankönyvvel, szótárakkal és irodalmi munkákkal. 2006-ban Jean Laponce becslése szerint kb. 100 nyelven folyt egyetemi oktatás, és a társadalomtudományi nemzetközi konferenciák nyelvét összesen 50 nyelv jelentette.²

A két- vagy többnyelvű egyetemek gyakorlata több évszázadra nyúlik vissza. A kétnyelvű egyetemi oktatás olyan történelmi példákkal rendelkezik, mint: Varsó (1816), Vilnius (1803), Prága (1848), Lemberg, Lwow (1873), Krakkó (1879) Graz (1869), Csernovitz (1875), Kiel (1770), Tartu (1632). Külön kategóriába tartoznak azok az egyetemek, amelyeket az első világháborút lezáró békeszerződések alapján hoztak létre bilingvis formában. Ilyenek voltak a Masaryk Univ. Brno, a kanadai egyetem, Mickiewicz Univ. Poznan, Comenius Univ. Pozsony vagy Ljubljana, Trieszt, Kolozsvár, Strassbourg, Saarbrücken/Metz, Pristina egyetemei.

A második évezred elején újra aktuális lett e téma világszínvonalon való tanulmányozása,³ a kutatásban⁴ és romániai szinten egyaránt.⁵ Sőt, a multikulturális⁶ és a jogi felsőoktatás⁷ témája már az ausztráliai vagy észak-amerikai szakembereket is egyre jobban foglalkoztatja, tehát a téma kinőtte magát a kisebbségi jogok védelmének kontinenséről, Európából.

Az egyetemi oktatáson belül, az állam és az etnikai, nemzeti kisebbségek szempontjából különös helyzetben van a jogi felsőoktatás/a jogtudományok oktatása, mert az államok központi hatalmuk megerősítése érdekében szeretnék a minimumra korlátozni a hivatalos nyelven kívüli jogi oktatást, míg a kisebbségek egyenlőségi garanciaként igénylik ezt. Sajnos az ún. bolognai folyamat beindulása után *a kisebbségi nyelvek a jogtudományok oktatásának terén a többségi, centralizáló államnyelvek és a globalizáció lingua francájának az ollójába kerültek.*

A kisebbségi vagy második hivatalos nyelven biztosított jogi felsőoktatás témájában 2011. május 27. és 28. között Onati(Gipuzkoa)-ban, Baszkföldön került megrendezésre a „Bilingual higher Education in the Legal Context: Experiences and Challenges” témájú konferencia, ahol előadóként vettem részt. A konferencia anyagát Xabier Arzoz baszk professzor szerkesztésében a *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation*

2 Laponce 2006. Idézi Arzoz 2012. 7.

3 A 2000. március 16. és 17. között Bukarestben megtartott UNESCO–CEPES-szeminárium témája: *The bilingual university as a unique formal structure.*

4 Multilingvismul în context european și dinamica limbajelor de specialitate kutatócsoport: *Studii multilingve la Universitatea Babeș–Bolyai, 2010.*

5 Purser 2000. 451–459; Breckner 2001. 391–398.

6 Dalglis–Evans–Lawson 2011.

7 Caenegem–Hiscock 2014.

című kötetben sikerült publikálni a Leiden–Boston-i Martinus Nijhoff Publishers kiadónál.

Ez a könyv hatalmas nemzetközi visszhangnak örvend,⁸ de még mindig kevesen ismerik behatóan ezt a témát magyar nyelvterületen. Tanulmányom célja az, hogy a konferencián elhangzottak és a fenti kötet alapján egy 11 esetet bemutató helyzetképet nyújtsak elsősorban a magyar jogászoknak és oktatáspolitikusoknak a kétnyelvű jogi oktatás helyzetéről nemzetközi szinten. Ezzel a 11 esettel nem merül ki a példatár, ugyanis nem kerül bemutatásra az erdélyi kétnyelvű jogi felsőoktatás egy „egynyelvű” államban, de a Dél-Afrikai Köztársaságban alkalmazott rendszer sem, ahol az államnak 11 hivatalos nyelve van.

II. Kanada: common law angolul – civil law franciául

Kanadában két hivatalos nyelv van, az angol és a francia, és két különböző jogrendszer, joghagyomány, az angol nyelvű *common law* és a francia nyelvű *civil law*. A két jogrendszer találkozási pontja csak a Souprem Court vagy a „moot court competition”-ok. A két hivatalos nyelvnek és két jogrendszernek megfelelően a jogi oktatás is kétféle, és egyik vagy másik hivatalos nyelven történik.

A 32 millió lakossal rendelkező Kanadában összesen 21 jogi kar működik, ebből 6 francia nyelvű Civil Law School (5 Quebecben és 1 Ottawában) és 15 angol nyelvű Common Law School. A francia anyanyelvűek 84%-a kétnyelvű, míg az angolok esetében csak 7,4%-ra jellemző a kétnyelvűség.⁹ A törvényeket mindkét nyelven ki kell hirdetni, az igazságszolgáltatásban mindkét nyelv használható, de nincs garántálva a közvetlenségi elv, a Legfelsőbb Bíróság határozatai mindkét nyelven megjelennek. Quebec francia nyelvű régió, New Brunswick kétnyelvű, míg a többi régió angol nyelvű.

Az oktatás megszervezése kizárólag a provinciák hatáskörébe tartozik még az egyetemi oktatás szintjén is. A központi hatalom nyújthat anyagi vagy más támogatást, felajánlhat *grant*okat főleg nemzeti standardok felállítására vagy erősítése érdekében, de cserében nem kérhet hatalmat a regionális szintről.

Az ügyvédi vizsgát franciául is le lehet tenni Quebec és New Brunswick területén. A Legfelsőbb Bíróság bírúinak kötelező kétnyelvűsége még nincs biztosítva, de a határozatokat ezen a szinten kötelező módon le kell fordítani francia nyelvre is. A provinciák szintjén nem kötelező a bírósági határozatok lefordítása, amennyiben egyetlen hivatalos nyelvet használnak a perekben.

Kanadában egyébként a következő működő modelleket használják a kétnyelvű egyetemi oktatásban:

8 Recenziók: Vila 2013; Strong 2014; Arraiza 2014; Hilpold 2013; Adamo 2013.

9 Braën 2012. 38. sk.

1. Másik hivatalos nyelvi modell: A hallgatók a másik hivatalos nyelven való oktatást választják.

2. Bilingvis modell: Az egyetem kétnyelvű intézménynek minősíti saját magát.

3. *Buffet* modell: Az egyetem lehetővé teszi a diákok számára, hogy a másik hivatalos nyelven is hallgassanak és felvegyenek előadásokat.

4. Központi modell: Az egyetem lehetővé teszi komoly terminológiai ismeretek elsajátítását a másik nyelven.

5. *Partnership* modell: A másik hivatalos nyelven működő intézmények bevonása vagy ezekkel való együttműködés az oktatásban.

6. *Targeting* modell (hatékonyság): Az egyetem olyan tantárgyakat azonosít és tanít a másik hivatalos nyelven, amelyek keresettek a gyakorlatban és elősegítik a hallgatók érvényesülését.

7. *Tayloring* modell: a másik hivatalos nyelv konkrét súlypontok kijelölése alapján való tanítása.¹⁰

A University of Moncton, University of Ottawa és McGill University ajánlatában megtalálható a jogi képzés mindkét hivatalos nyelven. Ezen kívül a *Centre canadien de français juridique* vagy francia anyanyelvű jogászok biztosítanak célzott képzést a különböző igazságszolgáltatási témában.¹¹

André Braën quebeci professzor következtetéseiből kiindulva elmondhatjuk, hogy Kanada egyetemei általában egynyelvű végzősöket képeznek. Ez az ún. klasszikus „*approach*”, ami azt jelenti, hogy minden hivatalos nyelvi közösség kifejlesztett egy saját nyelvi jogászképzést, anélkül, hogy szükségét érezte volna annak, hogy a másik nyelvre is koncentráljon. Ez a rendszer működőképes is addig, amíg a perek a Legfelsőbb Bíróság elé kerülnek, amely habár értelmezési illetékességgel rendelkezik mindkét hagyományos jogrendszert illetően (*common law* és *civil law*), csak az angolt használja egyetlen munkanyelvként, és ahol a bírók többsége azon a véleményen van, hogy elegendő, ha egy fordítói szolgálat működik, nincs szükség kétnyelvűsége.¹²

A bírák kétnyelvűségét ellenzők azzal érvelnek, hogy ez a kérdés elsősorban kapacitáskérdés, ugyanis a mindkét nyelven jártas jelöltek száma túl kicsi, figyelembe véve különösen a földrajzi kritériumokra alapozó kinevezési eljárást. Azzal is érvelnek, hogy a kérdés kompetenciakérdés, ugyanis a bírák a törvény és nem a nyelv szakértői kell legyenek, és a kétnyelvűségi követelmény kiváló jogászokat tarthat távol ettől a tisztségtől.¹³ Mások azt is felhozták, hogy mielőtt a kétnyelvűséget követelményül szabnák ki a bírák esetében, növelni kell a lehetőségeket, hogy a kanadaiak kétnyelvűiek legyenek, mert ellenkező esetben az is le-

10 Braën 2012. 48.

11 Hudon 2011.

12 2008-ban a Legfelsőbb Bíróság kétnyelvűsítése érdekében a kanadai parlament is szerepet kapott: *An Act to Amend the Supreme Court Act* (understanding the official languages), 1st session, 40th Parliament, 57 Elizabeth II, 2008, bill C-232.

13 Hudon–Lecomte 2011.

hetséges, hogy a kötelező kétnyelvűség megakadályozná az egynyelvű frankofón bíró kinevezését is a Legfelsőbb Bírósághoz.¹⁴

III. Belgium: egynyelvű oktatás többnyelvű környezetben

1970 óta Belgium 3 régióra tagolódott, és az országban föderatív szinten két hivatalos nyelv (francia és holland) és egy fordítási nyelv (német) van forgalomban.¹⁵ 1930-ig az arisztokrácia nyelve a francia volt és uralkodó nyelvként működött. 1932-ben Gentben, egy új tanügyi törvény alapján holland nyelvű egyetem alakult, ahol az első jogászgeneráció 1935-ben végzett. Liege-ben francia nyelven működött jogi kar, míg a leuveni Katolikus Egyetem és a brüsszeli Szabad Egyetem kétnyelvűek volt.

Mivel az oktatás és nyelvhasználat problémáját nem a régiók, hanem a közösség határozza meg, amely nyelvi többségi alapon jött létre, 1968-tól a leuveni Katolikus Egyetem szétvált, és míg a holland nyelvű városban létrejött a Katholieke Universiteit van Leuven (KUL), addig a francia nyelvű Université Catholique de Louvain (UCL) számára egy új város épült francia közösségben Louvan-la-Neuve néven.¹⁶ Hasonló módon a híres Université Libre Bruxelles a fővárosban francia és holland nyelvű külön változatban működik. Egyetlen kétnyelvű intézményként a Királyi Katonai Akadémia maradt meg Brüsszelben, a fővárosban, de ennek keretén belül is egy-egy „mononyelvű” szekcióra szétválasztva, hollandul és franciául tanulnak a hallgatók.

A jogi oktatás területén is érvényesül a közösség nyelvének szabálya, és mindkét nyelvi közösség kidolgozott egy ún. *Hivatalos nyelv vitalitását megőrző mechanizmust*, amelynek ma már nemcsak a másik hivatalos nyelvvel, hanem az előretörő angol nyelvvel is meg kell küzdenie azért, hogy ennek lingua franca törekvéseit fékezze.

2003, valamint 2004 után a Flamand¹⁷ és a Vallon Közösség¹⁸ két külön rendeletben írja elő, hogy egyetemeken a hivatalos nyelvet közigazgatási, oktatási és vizsganyelvként kell használni, és egy különleges rendszer segítségével kell az illető nyelveket védeni, amely a következőképpen működik:

14 Hudon 2011.

15 Belgium 1831-ben elfogadott alkotmányának (amelyet utoljára 2012-ben módosítottak) 4. szakasza

16 Weerts 2012. 60.

17 *Decreet betreffende de herstructurering van het hoger onderwijs in Vlaanderen* 4 April 2003. 40964; *Décret relatif à la restructuration de l'enseignement supérieur en Flandre* 4 Avril 2003. 41004. (Megjelent a *Moniteur belge* 2003. augusztus 14-i számában.)

18 *Decreet betreffende de organisatie van het hoger onderwijs ter bevordering van de integratie in de Europese ruimte van het hoger onderwijs en betreffende de herfinanciering van de universiteiten* 31 Maart 2004. 45275; *Décret définissant l'enseignement supérieur, favorisant son intégration à l'espace européen de l'enseignement supérieur et refinanciant les universités* 31 Mars 2004. 45239. (Megjelent a *Moniteur belge* 2004. június 18-i számában.)

– Flamand rendelkezések szerint az alapképzés (*bachelor*) és mesterképzés (*master*) is holland nyelven van megszervezve, de az alapképzésben a tantárgyak maximum 10%-át más nyelven is lehet tanítani, azzal a feltétellel, hogy ezeket a tantárgyakat hollandul is tanítják. A mesterképzés esetében nincs korlátozva az idegen nyelvű tantárgyak száma, viszont a duplázás, vagyis minden tantárgy holland változatának a biztosítása, itt is kötelező. Kivételt képeznek azok a nemzetközi programok, külföldi professzorok esetei, amikor bizonyított, hogy kiemelkedő teljesítményük miatt érdemes őket az oktatásba bevonni, vagyis bizonyítható esetükben az ún. „capital gain”. A kormánynál minden programot be kell jelenteni, és bizonyítani kell a nemzeti megfelelőjét.

– A vallon szabályozás hasonló, csak a számok változnak, ugyanis alapképzésben a kreditpontok maximum 1/5-ét lehet más nyelven megszerezni, míg a mesterképzés esetében a kreditpontok felét. A doktori képzést teljes egészében lehet más nyelven folytatni, a nemzetközi programok és idegen előadók esetében pedig minden alkalommal bizonyítani kell ezeknek a kivételeknek az ún. „excellence of the scientific field” jellegét.

Belgiumban az angolt mint európai *lingua francát*, a multikulturalitás regionális veszélyforrásának tekintik az oktatásban, és ezért szükséges bármilyen nyelvterületen a hallgatók azon jogát biztosítani, hogy anyanyelven tanuljanak bármilyen idegen nyelven oktatott tantárgyat (egyéni garancia), ugyanakkor kötelező az idegen tantárgyak bejelentése a kormánynál és parlamentnél, amelyek jóváhagyási illetékességet gyakorolnak ezen a területen (intézményi garancia).

A belga felsőoktatásban érdekes szerepet vállal a Philippe herceg Alapítvány, amely egyfajta belga Erasmus (Erasmus Belgica) programot működtet, melynek keretén belül 100–200 hallgató tanulhat évente ösztöndíjjal az ország másik hivatalos nyelvén.¹⁹

IV. Svájc: Willensnation – együtt védjük meg a jogunkat a különbözőséghez

A Helvét Konföderáció, vagy ismertebb nevén Svájc, három földrajzi térből áll, amely 26 kantonra van felosztva, ahol négy hivatalos nyelv van használatban (német, francia, olasz és rétoromán,²⁰ utóbbi kettő veszélyeztetett státussal). A 26 kantonból 22 egynyelvű, 3 kétnyelvű (Fribourg, Valais, Bern) és 1 háromnyelvű (Graubünden).²¹ A kantonokat alkotó, összesen 2600 közösségben él 7,7 milli-

19 Weerts 2012. 74. sk.

20 Tulajdonképpen a rétoromán svájci megfogalmazásban nemzeti nyelv, és csak a föderáció intézményeivel szemben van hivatalos nyelvi státusa.

21 Ha a kisebbség száma 10% alatt marad, akkor egynyelvű státust kap a közösség, míg 10–50% között már kétnyelvű a közösség.

ónyi lakos két valláshoz tartozik. A lakosság 63,7%-a német, 20,4%-a francia, 6,5%-a olasz, míg 0,5%-a rétoromán anyanyelvű.

A svájci identitás alapja a föderalizmus és multikulturalizmus. A nyelvhasználati alapelvek a következők:

1. Egyenlőség: föderáció szinten.
2. Szabadság: minden személy szabadon választhat nyelvet.
3. Területiség: a földrajzi régió nyelve kötelező a letelepedők számára.
4. Kisebbségi nyelvek védelme föderáció szinten.²²

Pontosabban, miután az egyenlőség elve szerint mind a négy nemzeti nyelvnek szövetségi szinten azonos jogi státusza van és jogilag egyenlők, a szabadság elve szerint, az összes svájci állampolgárnak joga van azt a nyelvet részesíteni előnyben, amelyiket akarja. A valóságban a Szövetségi Bíróság joggyakorlatában mindig elsőbbséget ad a területiség elvének a szabadság elvével szemben. Ezért ez a harmadik alapelv, a területiség képezi a svájci nyelvi törvény sarokkövét, amelynek értelmében a négy nyelvi zóna szinte kizárólag egynyelvű marad. Még olyan városok esetében is, ahol kereszteződik a nyelvhatár (pl. Biel/Bienne vagy Fribourg/Freiburg), a területek egynyelvűek maradnak, és tiszteletben tartják ezt a határt, amit a svájciak *Röstigraben*nek²³ neveznek.²⁴

Jogi oktatás Svájcban csak német vagy francia nyelvű egyetemeken folyik. Az egyetemeket a kantonok hozzák létre ún. konkordátumok által. A rétoromán anyanyelvű népcsoport nem hozott létre egyetemet idáig, míg az olasz nyelvű népcsoport 1996-tól működtet egyetemet Luganóban (USI). Ezen az egyetemen nem működik jogi kar.²⁵

Fribourgot fordított Svájcként is szokták emlegetni, mert itt a francia nyelvű népcsoport van többségben (63,2%) a német nyelvűvel szemben (29,2%). Fribourgban működik nagyságrendi szempontból a harmadik svájci jogi kar és Európa egyetlen teljesen kétnyelvű jogi kara, ahol franciául vagy németül lehet diplomát szerezni, de ugyanakkor 1997-től kétnyelvű jogi oklevelet is szerezhetnek azok, akik a következő programokat választják:²⁶

– *Bilingual Bachelor* címet szerez az a hallgató, aki mind a három vizsgablokkot és egy írott szemináriumot teljesíti a másik hivatalos nyelven, vagy kreditpontjainak 40%-át megszerzi, illetve egy írott szemináriumot teljesít a másik hivatalos nyelven.

22 2010. január 1-jétől egy új föderális nyelvtörvény van hatályban, amely bátorítja a különböző nyelvű egyetemek közötti diákcseréprogramokat.

23 Magyarul esetleg *nyelvi ároknak/sáncnak* lehetne nevezni.

24 Schmitt 2012. 82.

25 Az olasz nyelvű egyetemen jelenleg négy kar működik: építészeti, kommunikációtudományok, közgazdaság és informatika, ahol angol nyelvű előadásokat is biztosítanak a hallgatók számára.

26 Érdekes módon Fribourg az egyetlen olyan kanton, ahol *expressis verbis* módon elő van írva alkotmányos szinten a területiség elve, de ennek ellenére mégis engedélyezett a teljes kétnyelvű jogi kar.

– *Bilingual Master* címet szerez az a Bilingual Bachelor címmel rendelkező hallgató, aki kreditpontjainak 40%-át a másik hivatalos nyelven szerzi meg. Aki alapképzésből nem hoz magával kétnyelvű diplomát, akkor szerezhethet Bilingual Master címet, ha kreditpontjainak 40%-át a másik hivatalos nyelven szerzi meg, és disszertációdolgozatát ugyanezen a nyelven írja meg.

– *Bilingual Plus* címet kapnak 2004 óta azok a hallgatók, akik nyelvvizsga alapján felvételt nyernek egy képzési formára, amelynek az a célja, hogy lehetővé tegye a végzettek számára a teljes magán, hivatalos és szakmai kifejezőképességet, írásban és szóban mindkét nyelven, valamint hogy ezek számára egy ún. inter-cultural competence-t biztosítson, ami napirenden való létet jelent Svájc, Európa és a világ politikájában, történelmében és kultúrájában. Erre a képzési formára évente a joghallgatók 25%-a jut be, de csak 15%-a végez. Bachelor szinten heti 4 órában 4 féléven át 15 fős csoportokban folyik az oktatás 500 frankos szemeszteri tandíjjal, egy personal couch vezetésével minden diák esetében. Mesterképzésben 15 fős a végzettek száma, amely létszám optimális ahhoz, hogy a mindennapi élethez szükséges, teljes többnyelvűséget érjenek el.²⁷

Figyelembe véve a svájci példát, elmondhatjuk, hogy egy ilyen kis országban, habár négy nemzeti hivatalos nyelvnek a teljes alkotmányos elismerése hozzájárult a különböző nyelvi közösségek békés egymás mellett éléséhez, mégsem volt elég ahhoz, hogy lehetővé tegye a kisebbségi nyelveken (olasz és rétoromán) történő jogi oktatást, sem pedig egy élő többnyelvűség létrehozását. Ebből a szempontból a jogi oktatás híven tükrözi ezt a paradoxont, ugyanis a jogi oktatás teljesen egynyelvű, kivéve a fribourgi egyetem által szolgáltatott példát.²⁸

V. Finnország: egy nép, egy állam, két nyelv

Finnországban az 5,2 milliót számláló lakosság 5%-a svéd (kb. 290 000 fő). A finn alkotmány 17. szakaszának 2. bekezdése szerint a finn és svéd nyelvet egyaránt lehet használni a közigazgatási szervek és bíróságok előtt. Minden törvény és kormányhatározat szövegét mindkét nyelven közzéteszik, és abban az esetben, amikor a Legfelsőbb Bíróság finnül dönt, összefoglalót ad ki svédül az ügyben.²⁹

Az alkotmány 17. szakaszának mint keretszabályozásnak és alkotmányos követelménynek a végrehajtásáról több törvényben gondoskodtak, ilyenek a Nyelvtörvény (423/2003), a Közintézményekben dolgozók nyelvismeretéről szóló törvény (424/2003), az Alapoktatási törvény (628/1998), a Besorozási törvény (1438/2007), az Elsőfokú bíróságok törvénye (581/1993) és az Önkormányzati törvény (365/1995).³⁰

27 Bővebb információ erről a képzésről: <http://www.unifr.ch/bilingueplus/de/bilingue-plus-droit>

28 Schmitt 2012. 99.

29 Suksi 2012. 101.

30 Ezeknek a törvényeknek angol nyelvű változata megtalálható: <http://www.finlex.fi/en/>

A felsőoktatási törvény (558/2009) lehetővé teszi az egy- és kétnyelvű egyetem létrehozását. A mindenki által ismert híres Åland-szigeti autonómiatörvény (1144/1991) viszont nem ír elő egyetemalapítási jogot.

A felsőoktatási törvény 92. szakasza a svéd nyelvű oktatás koordinációjáról előírja egy tanácsadó testület létrehozását, amelynek az a feladata, hogy a svéd nyelvű felsőoktatást illetően kezdeményezést és véleményezést folytasson. E testületnek kell monitorizálnia, hogy hol van szükség svéd nyelvű felsőoktatásra, figyelembe véve az oktatási keresletet, a munkaerő-piaci igényeket és a regionális igényeket. A testület képviselőit azon egyetemek és főiskolák jelölik ki, amelyeknek oktatási nyelve a svéd. A tanácsadó testület tagjai maguk közül választanak elnököt és al-elnököt. Jelenleg a Finnországban működő 16 egyetem közül 3 egyetemen svéd a közigazgatás nyelve, ezek az Åbo Akademi (Abo Academy University), a Svenska handelshögskolan (Swedish School of Economic) és a Swedish School of Social Science a Helsingin yliopisto (University of Helsinki) keretén belül.

A jogi karok a következő módon nyújtanak svéd vagy angol nyelvű képzést:

1. Abo Akademy University svéd nyelven csak hároméves alapképzést biztosít 20 végzősnek évente. LLM fokozatot ezek a végzősök a helsinki és turkui egyetemeken szerezhetnek, ahol 20, valamint 10 külön hely van fenntartva a svédül tanulóknak. Az abói egyetem évente 25 svédül tudó joghallgatót vesz fel, és a helyek 20%-a finneknek van fenntartva. A tanároknak nyelvvizsgán kell svéd nyelvtudásukat bizonyítaniuk, és nem kötelezhetőek arra, hogy két nyelven tanítsanak.³¹

2. A Helsinki Egyetem 30 külön helyet biztosít a 240-ból évente svéd nyelven érettségizetteknek, finn és svéd tanszékekkel rendelkezik, és a tantárgyak 2/3-át lehet svédül hallgatni. Vizsgáztatáskor a finnül feltett kérdésekre lehet svéd feleletet adni, és a szakdolgozatírás is megengedett svéd nyelven.³²

3. Vaasa/Vasa-ban a Helsinki Egyetem működteti az egyetlen teljesen kétnyelvű jogi kart Finnországban, ahol a tantárgyak felét svédül, másik felét finnül oktatják.³³

4. Angol nyelvű LLM képzést nyújt a Helsinki Egyetem, és közös program keretében az abói és turkui egyetemek.

5. A doktori képzésben is használható más nyelv, mint a finn, és a statisztikák szerint Helsinkiben 1999–2010 között 126 disszertációból 26 angol és 11 svéd nyelven került megvédésre.

Finnországban svéd nyelvű jogi folyóirat is működik, amelyben részben finnről fordított tanulmányok jelennek meg.

Mivel 1917-ig svéd törvények voltak életben Finnországban, és az oktatásban is a svéd nyelvű volt az erősebb még az 1930-as években is, az akadémiai átjárás fennmaradt Finn- és Svédország között, és évente több finn felvételizik Svédországban jogi tanulmányokra, kihasználva a könnyebb felvételt. Az itt szerzett

31 Suksi 2012. 107.

32 Suksi 2012. 109.

33 Suksi 2012. 111.

diplomát azonban a finn hatóságok nem ismerik el automatikusan, és a legtöbb esetben a jogi végzettség elismerésével foglalkozó bizottság finn egyetemekre küldi a kérvényező tanulmányai bővítésének céljából.

A svéd jogi terminológia/nyelv elsajátítása nemcsak azért fontos, mert Svédországban is ügyvédkedhet a Finnországban oklevelet szerző végzős, hanem azért is, mert a svédül beszélők nagyobb lehetőséget kapnak az üzleti jog területén az Északi Tanács államaiban (Dánia, Finnország, Svédország, Norvégia és Izland), ahol 1950 óta folyik a magánjog és a személyek mozgásszabadságának harmonizációja. Ugyanis a svéd nyelv munkanyelv az Északi Tanácsban, míg a finn nem rendelkezik ezzel a státussal.

Egyébként az Északi Tanács keretén belül működik egy *NordPlus* nevű hallgatócsere program, valamint egy *NordForsk* nevű program, amely a kutatási együttműködést bátorítja a tagállamok között.³⁴ Ezeket a programokat a svédül is tudók könnyebben ki tudják használni.

A svéd nyelv európai uniós hivatalos nyelvi státusát kihasználva finnországi bírók már nyújtottak be svéd nyelven is előzetes döntési kérelmet az EU Bíróságához.³⁵

Ugyanakkor minden Finnországban végző jogász angolul is kell tudjon, ugyanis az angol nyelv kötelező vizsgatantárgy az elemi iskolától kezdődően.³⁶

A jogi oktatás megvalósításával az ország két hivatalos nyelvén, a részt vevő egyetemek valóban közvetlenül kapcsolódnak azon előírás teljesítésébe, mely szerint mindenkinek alkotmányos joga, hogy saját nyelvét használja. Ugyanakkor a *de facto* kétnyelvű személyek *de iure* szinten is megtartják kétnyelvűségüket, miután egyetemi jogászoklevelet szereznek.

VI. Baszkföld: a jövő – egynyelvű egyetem és jogi kar?

A baszk népcsoport kb. 3 millió főt jelent Spanyol- és Franciaország területén. A spanyol területen létező Baszk Autonóm Területen 2,1 millió ember vallja magát baszknak.

A baszk nyelv hivatalos használatának a születési pontja az 1978-as spanyol alkotmány hatálybalépése. 1980 a Baszkföldi Egyetem létrehozásának éve. Spanyolországban a központi hatalom húzza meg az egyetemalapítás alapvonalait, de az egyetemplétesítés hatásköre a helyi közösségeket illeti meg, még az oktatási

³⁴ Suksi 2012. 123. sk.

³⁵ Például a C-113/01. sz. Paranova Oy-ügy, előzetes döntéshozatal iránti kérelem: Högsta förvaltningsdomstolen (Supreme Administrative Court) – Finnország, ECR 2003 I-04243, és a C-42/02. sz. Diana Elisabeth Lindman-ügy, előzetes döntéshozatal iránti kérelem: Ålands förvaltningsdomstol (Administrative Court of the Åland Islands) – Finnország, ECR 2003 I-13519.

³⁶ Suksi 2012. 118.

nyelv megválasztása szintjén is. 1982 óta minden hallgatónak joga van baszkul vagy spanyolul tanulni Baszkföldön minden szinten.

Pontosabban, egyrészt az egyetemi közösség minden tagja megkapta a következő jogokat: a) a jogot, hogy magukat bármilyen hivatalos nyelven kifejezzék; b) a jogot, hogy minden egyetemi szervhez bármilyen hivatalos nyelven fordulhatnak; c) a jogot, hogy bármely hivatalos nyelven tanulhatnak vagy taníthatnak; d) a jogot, hogy bármely hivatalos nyelven írhatnak esszét, tesztekkel és vizsgázhatnak; e) a jogot, hogy kutatásaik eredményeit bármely hivatalos nyelven megvédhetik és közzétehetik. Másrészt egy bonyolult/kifinomult intézményi struktúrát hoztak létre azzal a céllal, hogy megtervezze és előrevigye a baszk nyelvű felsőoktatást: az egyetemeken működik egy, a baszk nyelvért felelős alkancellár, egyetemi szinten karok közötti működést fejt ki a Baszk Nyelvi Intézet (Euskara Institutua), egyetemi szinten létezik egy Baszk Nyelvi Bizottság, és az egyes karokon szintén működik egy Baszk Nyelvi Bizottság.³⁷

Kétnyelvű jogi karok a Baszkföldi Egyetem keretén belül San Sebastian–Donostia és Bilbao–Leioa helyszínnel működnek állami finanszírozással, valamint a Deustoi Egyetemen, amely a jezsuita rend által működtetett magánegyetem. Nem véletlen, hogy csak ezeken a helyszíneken működik kétnyelvű oktatás, ugyanis csak ezek az intézmények működnek a Baszk Autonóm Közösség területén.³⁸

1980-ban a baszk nyelv csak önkéntesen használt nyelv volt, és ahogy Xabier Arzo professzor mondja, „a farmról vitték be a jogi karra”,³⁹ ahol addig soha nem folyt jogi oktatás ezen a nyelven. Kezdetben az oktatók önkéntesen vállalták a baszk nyelvű tanítást, később azok az oktatók, akik vállalták a kétnyelvű oktatást, hathónapos fizetett szabadságot kaptak nyelvtanulás céljából. Végül az oktatói állások betöltésénél feltételként szabták meg a baszk nyelvtudást, és jelenleg a kétnyelvűség plusz értékelési pontot jelent az oktatóknak, lévén, hogy *a bilingvális oktatás energiaigényessége vitathatatlan*. A jogi oktatás felépítése Baszkföldön számokban és tényekben, eseményekben a következő módon mutatható be:

– Mivel sem a spanyol, sem az uniós jogszabályok nem jelennek meg baszk nyelven, 1990-től kezdve a baszk egyetemi oktatók lefordították 14 kötetben a spanyol törvénykönyveket és alaptörvényeket, és 2006–2010 között ezt a munkát 11 fő törvény lefordításával folytatták.

– A Baszk Közigazgatási Intézet létrehozott egy Hivatalos Fordító Intézetet, amely folyamatosan fordítja a helyi közigazgatási jogszabályokat, határozatokat és az Európai Unió Alapszerződéseit.

– 2001–2010 között 449 hallgató végzett kétnyelvű jogi képzést.

– 1985-ben megjelent egy baszk–spanyol–francia szótár és egy baszk jogi szótár a Basque Centre for University Services (UZEL) gondozásában.

37 Arzo 2012. 139.

38 Arzo 2012. 135.

39 Arzo 2012. 164.

– Néhány alapvető fontosságú spanyol nyelvű jogi értekezéslet baszk nyelvre fordítása után a '90-es évek elején (alkotmányjog, polgárjog, üzletjog, családjog, jogtörténelem, filozófia) az oktatók rájöttek arra, hogy ez a munka nemcsak pénz- és időigényes, hanem ezek a fordítások az idő múlását sem bírják, lévén, hogy ezek a könyvek évente újított változatban jelentek meg spanyolul. Másrészt az oktatókat sem lehetett kényszeríteni arra, hogy feltétlenül ezekből a könyvekből tanítsanak. A megoldást saját baszk nyelvű könyvek elektronikus formában való megjelenítése nyújtotta, amelyeket az oktatók dolgoznak ki. Jelenleg minden baszk nyelven tanuló diák ingyenes hozzáférést kap 21 tankönyvhöz, az egyetem pedig anyagi támogatásban részesíti a szerzőt.

– 1999-ben a licenciatúrára szükséges összes tantárgyat tanították baszk nyelven is, míg 2007-ben már az összes kötelező tantárgy 2/3-át oktatták baszk nyelven.

– Az egységes baszk terminológia megteremtésének, fenntartásának és fejlesztésének érdekében a Baszk Autonóm Község-kormány létrehozta az *Euskal-term* nevű baszk közterminológiai adatbankot, amelynek segítségével az érdekeltek interneten is ellenőrizhetik a helyes kifejezések használatát, amikor baszk nyelvre fordítanak spanyolról, franciáról, angolról, latinról, németről.⁴⁰ Az ún. Terminológiai Bizottság létrehozott egy elfogadhatósági skálát, ahol a kifejezéseket a következő kategóriákba sorolhatja: elutasított kifejezések (a terminológiai bizottság nem fogadja el), elfogadott kifejezések (ezek használata általában nem előnyös, és egy másik szó ajánlott), ideiglenesen normalizált/ajánlott kifejezések (jóváhagyásra várnak a terminológiai bizottságnál) és az Euskara által normalizált/engedélyezett kifejezések.

A baszk nyelvű jogi oktatás sem teljesen sikertörténet, és többek között a következő problémákkal küzd:

– A baszk nyelven publikált tudományos munkák nem elégségesek az akadémiai előmenetelhez, éppen ezért vannak baszk tanárok, akik csak spanyolul tanítanak és publikálnak.

– Az igazságszolgáltatásban a bírák és ügyészek alkalmazását az állam még mindig központi szinten szabályozza és szervezi meg. Még az írnokok, közjegyzők alkalmazása esetén is a központ dönt.

– 1979–2010 között összesen 371 PhD-tézist védtek meg baszk nyelven, és ebből csak 4 történt jogi szakterületen.

A jövő egy nyelvi háromszögben fog eldőlni, a baszk–spanyol–angol nyelvek háromszögében, ez pedig olyan harcot jelent, amit 2–3 millió embernek és két jogi karnak két világnyelv ellen kell megvívnia. Ennek a harcnak egy másik szereplője is van, az ún. bolognai folyamat, amely szlogen szintjén a flexibilitást/rugalmasságot promoválja, de a valóságban uniformitást/egyformaságot termel két-három világnyelven keresztül.⁴¹

40 Bővebb információt tartalmaz: <http://www.euskara.euskadi.net/>

41 Arzo 2012. 163.

Ebben a kontextusban megoldásként jelent meg egy csak baszk nyelven működő egyetem és jogi kar létrehozása is, lévén, hogy „anyaország” hiányában a legerősebb baszk közösség oktatási ügyekben csak magára támaszkodhat, és a fennmaradás felelőssége is csak őt terheli.

VII. Katalónia: „mindenki Cambridge akar lenni”

Katalóniában az egyetemalapítás feltételei⁴² vagy a nyelvhasználat szabályai ugyanazok, mint Baszkföldön, lévén, hogy a Katalán Autonóm Közösség⁴³ is ugyanannak a spanyol aszimmetrikus föderációnak a része.

Jelenleg 10 jogi kar működik, ebből 6 állami, 3 magán és 1 távoktatási (vegyes állami-magán jellegű), ahol az ún. *emissive freedom* alapelve érvényesül, vagyis ezeken az egyetemeken nincs külön katalán és spanyol nyelvű vonal, hanem mindenki saját választása szerint kap írásbeli és szóbeli lehetőséget oktatásra és tanulásra a katalán nyelvtörvény alapján.⁴⁴

Az állami karokon a hallgatók 62%-a tanul katalánul, míg a mesterképzésben a hallgatók 55%-a választja a katalánt, 40%-a spanyolul, 5%-a angolul tanul. Évente kb. 168 jogi PhD-tézist védenek meg, ebből 31,4% katalán, 54,9% spanyol, 13,4% angol és 19% portugál nyelven történik.⁴⁵

Az egyetemi oktatóknak, a vendégtanárok és hasonló esetek kivételével, tudniuk kell mind a két hivatalos nyelven olyan szinten, hogy a tudományos feladatok ellátási követelményeinek megfeleljenek.

A következő szakfolyóiratok jelennek meg katalán nyelven: *Revista Jurídica de Catalunya*, *Revista Catalana de Dret Public*, *Revista d'Estudis Autonomics i Federals*, *Revista de Llengua i Dret*.

Az oktatóknak spanyolul is kell tudniuk az akkreditálás miatt, de az alkalmazásnál, mint minden tisztviselő, kétnyelvűek kell legyenek. Műveik általában katalánul és spanyolul egyaránt megjelennek, a katalán szöveg helyességét minden esetben egy nyelvi bizottság ellenőrzi.

1998 óta az állami törvényeket és rendeleteket közzéteszik a Hivatalos Állami Közlöny (BOE) katalán nyelvű különkiadásában. Ám ez nem oldotta meg az állami szabályozásokhoz való hozzáférhetőség problémáját, hiszen egyfajta késés tapasztalható a katalán fordítás és a tényleges közlés között. Ezt az autonóm közösség igazságügyi minisztériuma úgy oldotta meg, hogy létrehozott egy (Lexcat) nevű internetes honlapot, amelyen naprakész katalán fordítása jelenik meg a fő

42 Ley Orgánica 6/2001, de 21 de diciembre, de Universidades, Publicado en BOE núm. 307 de 24 de Diciembre de 2001.

43 Estatut d'Autonomia de Catalunya, 1979. Teljes angol szövege: <http://web.gencat.cat/en/generalitat/estatut/estatut1979/>

44 Art. 22, La Llei 1/1998, de 7 de gener, de política lingüística.

45 Pons 2012. 184.

jogi szövegeknek, egy konszolidált verzióban. A Generalitat (Katalán Autonóm Község képviselője), a regionális Parlament és a kormány elfogadott normákat egy kétnyelvű hivatalos katalán–spanyol Hivatalos Lapjában (DOGC) hirdeti ki.

A nemzeti bíróságok által (beleértve az Alkotmánybíróságot is) hozott ítéletek csak spanyolul jelennek meg, és általában nem fordítják le a másik hivatalos nyelvre. Katalóniában az érintett polgárnak joga van kérni az ítéletek katalán fordítását, de az elmúlt években 15 és 20 százalék között mozog a lefordított ítéletek aránya.

A katalán jogi nyelv terminológiai korrekcióját és frissítését egy, a Generalitat által létrehozott hivatal (*TERMCAT*) oldja meg, szoros együttműködésben az egyetemekkel, valamint a katalán közigazgatás intézmények más nyelvileg képzett személyzetével.⁴⁶

A kisebbségek akadálytalan kapcsolattartáshoz való jogának szemszögéből külön ki kell emelni az ún. *Xarxa Vives* hálózatot. A *Xarxa Vives* egy 1994-ben létrehozott hálózat, amelynek célja a katalán nyelvi területen elhelyezkedő egyetemek közötti kapcsolatok támogatása, amely kiterjed Katalónia, Valencia, a Baleár-szigetek, Észak-Katalónia (Franciaország) és Andorra területére. 2012-ben a *Xarxa Vives* 20 egyetemre terjedt ki, több mint 440 000 ember részvételével: 400 000 diák, 30 000 tanár és 10 000 adminisztratív személyzeti dolgozó tudott hozzájárulni. Ez a hálózat segíti a katalán nyelv használatának normalizációját, iránymutatást nyújt a nyelvpolitikában és a képzési tevékenységek menedzselésében, valamint a hálózat tagjai közötti csereprogramok lebonyolításában.⁴⁷

Az állam két módon próbálja akadályozni a katalán jogi oktatás sikerét, egyrészt a központi kormány célul tűzte ki az angol nyelv hivatalos promoválását, valamint a Latin-Amerikából származó diákok spanyol oktatási programokba való bevonását, másrészt a jogász szakmákba való felvételi szabályokat, a törvényelvi folytonosság és az alkotmányosság tiszteletének álcája alatt a kasztíliai nyelv javára használja ki.⁴⁸

VIII. Galícia: „élet kölcsönvett időben”

Ugyanazzal a szabályozási háttérrel, mint Baszkföldön vagy Katalóniában, Galíciában, ahol 2,8 millió gallego⁴⁹ anyanyelvű polgár él, a helyzet összehasonlíthatatlanul rosszabb, mert habár 1983-tól a gallego nyelv második hivatalos nyelv, a

46 Pons 2012. 182–183.

47 Pons 2012. 185–186.

48 Pons 2012. 190–191.

49 A galíciai nyelv felfogható a portugál nyelv Spanyolországban beszélt, régiesebb változatának. Mindkét nyelv az Ibériai-félsziget északnyugati csücskében kialakult latin nyelvjáráások folytatásából, a *gallegoportugál* vagy *oportugál* nyelvtől vált le 14. században, majd a terület araboktól való visszafoglalásával a délre terjedt nyelvváltozatok sztenderdizálásából a portugál, míg az északi, hangtanilag a spanyolhoz közelebb álló nyelvjárásokból pedig a

gyakorlatban csak a közigazgatásban és oktatásban használják, szerepe a bírósági eljárásban mellőzött.

A helyzet különösen drámai bizonyos városi övezetekben: A Coruña, Vigo és Ferrol városokban a kizárólag vagy főleg galíciait beszélő lakók aránya csak 27 százalék, 25 százalék és 19 százalék, míg más városi területeken (Lugo, Santiago, Ourense) mintegy 50 százalék beszéli ezt a nyelvet. Vidéki területeken Ourense, Lugo vagy Costa da Morte környékén a lakosság körülbelül 90%-a használja a gallegót.⁵⁰

Vigo, Ourense, La Corunia és Santiago de Compostella székhellyel 4 jogi kar működik az egyetemeken, ahol az adminisztráció nyelve gallego. Habár az egyetemen a diákok 90%-a érti a gallegót, a jogi karokon csak a hallgatók 20%-a beszéli a gallegót. A gallego nyelv használata a jogi oktatásban 5–10%, a vizsgáztatásban 4% és a kétnyelvű vizsgák aránya 9%. 1998–2007 között a Santiago de Compostella-i jogi karon 50 jogi PhD-tézisből 2 volt gallego és 8 portugál nyelvű.⁵¹

Az egyetemi oktatók alkalmazásánál előnyt jelent a gallego nyelv ismerete, de ha felvételt nyernek, az oktatók nem kötelesek ezen a nyelven is tanítani. Bár a hivatalos felmérések szerint a tanulók aránya, akik képesek megérteni a gallegót, 90 százalék és a tanárok aránya 75 százalék önértékelés alapján, az idősebb oktatók soha nem tanulták a gallego nyelvet, és nem rendelkeznek elég magabiztossággal ahhoz, hogy ezt használják előadásaikon.⁵² Ugyanakkor a Spanyol Nemzeti Kutatási Értékelő Bizottság mércéje arra ösztönzi az oktatókat, hogy amennyiben nem spanyolul írnak, akkor angolul írjanak az ún. „high-impact”/„nagy hatású” folyóiratokban, kedvelt témákban, amelyek ritkán vonatkoznak saját társadalmi kontextusukban felmerülő jogi problémákra.⁵³

Mivel jelentős különbségek észlelhetők Spanyolország és Portugália jogrendszerei között, a gallego nyelvhez szorosan kapcsolódó portugál nyelven megjelent taneszközöket sem sikerült teljes mértékben kihasználni a szótárak kivételével.

A bírósági határozatok 8%-a születik gallego nyelven is, ugyanis a legtöbb bíró Spanyolország más tartományából származik, és a legtöbb esetben 3–4 év után ezek el is hagyják a régiót, átadva helyüket újabb „jövevényeknek”. Az adminisztrációban csak 30%-ban használják a gallegót, míg a bírósági belső és külső kommunikációban csak 25%-ban. A gallego csekély mértékű alkalmazása a galíciái bírók által természetesen befolyásolja a gyakorlatban az előtűnik megjelenő ügyvédek is. Bár egyes ügyvédi kamarák pozitív hozzáállást tanúsítanak a galíciái

galíciái alakult ki. A galíciái anyanyelvűek maguk a nyelvüket önállóan tartják, azzal érvelve, hogy nem csupán beszélt, hanem írott nyelv is, évszázadokra visszatekintő hagyományokkal és irodalommal. A nyelv önállósága legalább annyi érveléssel alátámasztható, mint amennyivel cáfolható. Spanyolországban a hivatalos kasztíliai spanyol mellett második hivatalos nyelvként ismerik el Galícia autonóm közösségben.

Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/Galiciai_nyelv

50 Nogueira López 2012. 202.

51 Nogueira López 2012. 184.

52 Nogueira López 2012. 200.

53 Nogueira López 2012. 207.

nyelvvel szemben, a legtöbb ügyvéd úgy véli, hogy az ügyfelek érdekei is sérülhetnek, ha ezt a nyelvet használják olyan bírák előtt, akik elfogultak e nyelvvel szemben, ugyanis már több konfliktus is származott a galíciai bíróságok előtt a nyelvhasználatból. Éppen ezért, habár a helyi jogászok általában kétnyelvűek a társadalmi életben, szakmai téren egynyelvűekké kényszerülnek.⁵⁴

IX. Dél-Tirol: ahol a jogi felsőoktatásban is az anyaország segít

Bolzano/Bozen Autonóm Tartomány Észak-Olaszországban általában az egyik legsikeresebb példa a kisebbség integrációjára területi önkormányzat révén.⁵⁵ A 2011-es népszámlálás adatai szerint Dél-Tirol lakossága körülbelül 504 643 személyt tesz ki. Ennek a lakosságnak 69,41%-a német anyanyelvű, 26,06%-a olasz anyanyelvű és 4,53%-a ladin anyanyelvű.⁵⁶

Az I. világháború után, a Saint-Germain-i békeszerződés (1919) alapján ezt a területet Olaszország annektálta. Ekkor az olasz kormány megígérte a német nyelvű kisebbségnek a területi és kulturális autonómiát, de 1922-ben, a fasiszták hatalomra kerülésével minden erőfeszítés leállt ezen a téren. 1939-ben Hitler és Mussolini megegyezett a dél-tiroli kérdés „megoldásában”, ami röviden azt jelentette, hogy a német nyelvű lakosságnak el kellett döntenie, hogy megtartja-e hazáját és lemond ennek fejében identitásáról, vagy feladja hazáját és a Német Birodalom területén ápolja identitását.

Miután 1946-ban a régió még mindig Olaszország része maradt, 1948-ban az olasz parlament elfogadott egy Autonómia Statútumot, amely egy nagyobb régióra vonatkozott, ahol az olaszok éltek többségben.

1960-ban a helyzet elmérgesedett, és Ausztria kérésére az ENSZ 1960-ban és 1961-ben két határozatot hozott ebben a témában.

1969-ben a Dél-Tiroli Néppárt és az olasz, valamint az osztrák parlament elfogadta azt a törvénycsomagot, amely alapján 1972-ben kidolgozásra került az új Autonómia Statútum, amely Dél-Tirol és Trentino tartományoknak fontos törvényhozási és adminisztratív hatásköröket adott.

54 Nogueira López 2012. 212. sk.

55 Bolzano Autonóm Tartomány Dél-Tirol néven vált ismertebbé a kisebbségi jogi szakirodalomban (olaszul: *Provincia autonoma di Bolzano, Alto Adige* a megnevezése; németül: *Autonome Provinz Bozen, Südtirol*; ladin nyelven: *Provincia autonoma de Balsan*ként említik).

56 Die Ergebnisse der Volkszählung in Italien, Bevölkerungsstruktur und Erhebungsverfahren in der Autonomen Provinz Bozen/Südtirol; L'Italia del Censimento, Struttura Demografica e Processo di Rilevazione nella Provincia Autonoma Di Bolzano; Alto Adige, Istituto provinciale di statistica-Landesinstitut für Statistik astat: 15°Censimento Generale 2011 della Popolazione e delle Abitazioni; 15°Allgemeine 2011 Volks- und Wohnungszählung.
<http://www.istat.it/it/files/2013/01/Volume-Bolzano-bilingue-completo-per-on-line.pdf>.

Gyakorlatilag az igazságügy megszervezésén, a rendőrség és honvédelem ügyeinek kivételével, minden helyi szinten dől el, és amikor az állam a régiót érintő ügyekben törvénykezik, csak a régió képviselőinek beleegyezésével teheti meg ezt.

A tartományban a német nyelvnek ugyanolyan hivatalos státusa van, mint az olasznak. A kisebbségi nyelv effektív használata a közigazgatásban és a bíróságokon azonban nem csak ettől függ, ugyanis gyakorlati akadályai is lehetnek a teljes felhasználásnak. Habár a német a leghasználtabb európai nyelv, a német jogi terminológia nem egységes. Ugyanazok a német nyelvű jogi kifejezések különböző fogalmakat fednek Németországban, Ausztriában vagy Svájcban, a nemzeti jogrendszerek különbözősége miatt. A gyakorlatban ezért az olasz jogi kifejezések lefordítása nehézségekbe ütközik. A tartományi jogi terminológia egységesítése érdekében, 1988-ban egy különbizottságot állítottak fel, amelynek a feladata egy olasz jogrenddel kompatibilis német nyelvű jogi terminológia kidolgozása, ápolása.⁵⁷ Ez a bizottság 1994-ben kezdte el tevékenységét.

Az iskolák teljesen el vannak választva nyelvi szempontból, és ezekben kizárólag németül vagy olaszul folyik az oktatás, de kölcsönösen minden iskolában oktatják a másik nyelvet is heti hat órában.

Az Autonómia Statútum 99. szakasza szerint: „A német nyelv egyenrangú az olasz nyelvvel, amely az állam hivatalos nyelve”. Ugyanakkor minden személy használhatja az olasz vagy német nyelvet (korlátozott területeken a ladint is) az igazságszolgáltatási és a tartományban található közigazgatási szervekkel való kapcsolatokban, valamint azon magánvállalatok esetében, amelyek közüzemi szolgáltatások ellátására hivatottak.⁵⁸ Továbbá az egész (tágra értelmezett) közigazgatás köteles a kérelmező nyelvén válaszolni.⁵⁹ Egyébként a kétnyelvűség részletes szabályozása az 574/1988-as rendeletben történt meg.⁶⁰

1976 óta a bírák és az ügyészek alkalmazása egy különleges versenyvizsga alapján történik, melyen csak olyan személyek tudnak részt venni, akik bizonyítani tudják mindkét nyelv folyékony ismeretét, és kvótarendszer vonatkozik rájuk, valamint a bíróságok teljes személyzetére. 1988-ig azonban a hivatalok hivatalos nyelve a vizsgálatok során az olasz volt, és a németet tolmács segítségével használták. Az 1988-as rendelet elfogadja azt az elvet, hogy a két nyelv egyenrangú az igazságszolgáltatásban, megteremtve ezzel a lehetőséget a teljes egészében német nyelvű tárgyalás lefolytatására.

A dél-tiroli bíróságokon legtöbb esetben a német nyelvet használják, viszont jelentős költséget jelent az akták fordítása, amikor jogorvoslati utak gyakorlására kerül sor, ugyanis a Legfelsőbb Törvényszék nyelve kizárólagosan olasz.

57 Paritätische Terminologiekommision, Dekret des Präsidenten der Republik vom 15. Juli 1988, Nr. 574.

58 Autonómia Statútum 100.1 szakasz.

59 Autonómia Statútum 100.3 szakasz.

60 Decree (dPR) 574/1988.

Egyelőre teljes curriculummal rendelkező jogi tanulmányokat csak Dél-Tirolon kívül lehet folytatni, a szomszédos Innsbrucki (Ausztria) és Trentói Egyetemen. Mivel a Trentói Egyetemen csak olaszul folyik jogi oktatás, a felsőfokú jogi oktatást a szomszédos, Dél-Tirol fővárosától mindössze 120 km-re és az olasz–osztrák határtól 30 km-re lévő osztrák innsbrucki Leopold-Franzens-Universität⁶¹ biztosítja. Ezen az egyetemen 1985-től a hallgatók „az olasz törvényt is integráló tantervre”⁶² regisztrálhatnak, amely lehetővé teszi, hogy a jogi képzés Ausztria és Olaszország jogából történjen, és az oktatás részben németül, részben olaszul történjen.

A kezdeti szervezési nehézségek leküzdésében segített a Padovai Egyetem, úgy, hogy olasz jogra és az autonóm terület jogára szakosodott tanárok átvették bizonyos tantárgyak oktatását az Innsbrucki Egyetemen. Az itt szerzett fokozat (*Magister/a iuris*) megfelel az olasz jogi fokozatnak (*dottore/dottoressa magistrale in giurisprudenza*), amely feljogosítja a végzeteket a jogi szakma gyakorlására.

A szakirodalomban kiemelik, hogy a dél-tiroli béke és stabilitás alapja a jog, de a jogot a kultúra részeként kell felfogni, és a kétnyelvű adminisztráció és jogi élet csak kétnyelvű jogászok által tud hatékonyan, hosszú távon működni, mert a törvényszövegek és helyi hatóságok határozatainak egyszerű lefordítása nem elég a fennmaradáshoz.⁶³

X. Wales: „Where there is no vision, the people perish”

Gall kollégánk, Gwynedd Parry, a Swansea Egyetem professzora, röviden a következő szavakban foglalta össze a Wales tagországban⁶⁴ megvalósuló anyanyelven való jogi felsőoktatás fontosságát és állapotát: „The war for independence was lost in 1282. University legal scholarship is in a state of post-colonial transition. A succesfull transition from the colonial past is a silent revolution but not one overnight affaire.”

1282 óta folyik a harc az identitás megőrzéséért, de a nemzeti öntudat újjáéledésében (nemzeti múzeum és könyvtár létrehozása) nagy szerepet játszott a University of Wales létrehozása 1893-ban Aberystwythben, ugyanis „az egyetem őrzője és gondozója a nemzet oktatásának, történelmének, kultúrájának, identitásának és nyelvének, amelyeken keresztül ennek tapasztalata, értékei és céljai jutnak kifejezésre”.⁶⁵

61 Ezt az egyetemet 1669-ben alapították, és úgy határozza meg magát, mint „a modern felsőoktatás és kutatás székhelye Tirol, Vorarlberg, Dél-Tirol és a Liechtensteini Hercegség számára”.

62 Section 18. *Bundesgesetz* no 140/1978, BGBl. no 140/1978.

63 Alber–Palermo 2012. 308.

64 Wales lakossága 3 063 456 fő (2011), ebből 20,5% beszéli folyékonyan a welsh nyelvet, vagyis 1 fő az 5-ből. Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/Welsh_people#cite_note-censusresults-43

65 Parry 2012. 216. sk.

Sajnos a szlogeneken túl már a kezdetektől fogva, a skót egyetemekkel ellentétben, a walesi egyetem inkább a brit birodalom érdekeit szolgálta, mint a walesi nemzeti törekvéseket, és általa áramlott az angol civilizáció a birodalomnak egy bizonyos részébe.⁶⁶

Az Aberystwythben működő egyetemen az első walesi jogi kart 1901-ben hozták létre.⁶⁷ Az akadémiai életben belül a jogtudományt periférikusnak és jelentéktelennek minősítették, a gyakorló jogászok pedig gyanakvóan figyelték a jog oktatását, mert abban a hitben éltek, hogy ezt a szakmát „munka közben/on the job” kell elsajátítani. A jogi tanulmányokat csupán egy beavatási rítusként fogták fel, amit még el kell viselni a „való világban” vitorlázás előtt. Egyesek úgy gondolták, hogy az elmélettel foglalkozó akadémikusok annyira el vannak szakadva a valóságtól, hogy tanaik irrelevánsak, a bíróságok meg azt tartották, hogy életben lévő jogtudósok tanaira nem lehet hivatkozni a perekben. Ezek után nem csoda, hogy az oktatók amatőrök voltak, akik másodállásban tanítottak az egyetemen, míg a hallgatók a téma iránt érdeklődő dilettánsok voltak.⁶⁸

Habár 1970-ben már csak fél tucat oktató, köztük két professzor maradt a jogi oktatásban kb. 100 hallgatóval, 1964–1999 között mégis újjászületett a jogi iskola.

A walesi jogi oktatás felvirágoztatásának alapjául egyrészt két brit jelentés áll, egyik a felsőoktatás kiterjesztését,⁶⁹ a másik a jogi oktatás és a jogi szakma közötti valós kapcsolat teremtését szorgalmazta.⁷⁰ Másrészt 1964-ben a Welsh Office létrehozásával Cardiff székhellyel, létrejött egy politikai, közigazgatási központ, ahonnan a welsh nyelvre és tudományos életre is figyelmet lehetett fordítani. Ezek után két évtized alatt már öt egyetemen folyik jogi oktatás: Aberystwyth University, Cardiff University (1988), Glamorgan University (1979), Swansea University (1994), Bangor University (2004). Ezek az egyetemek évente külön-külön 150–200 hallgatót vettek fel.

A welsh nyelvet ezeken a karokon nem használták oktatási nyelvként, és túlnyomórészt angol volt a beállítottság, az oktatók és a nyelv. 1973-ban az egyik professzor őszintén állította, hogy: „It will be noticed that I have not said anything that gives a particularly Welsh flavour to the Cardiff Law School. That, I think, is an accurate impression. There is nothing particularly Welsh about the Law.”⁷¹

A Walesi Nemzetgyűlés létrehozása 1999-ben a walesi történelem jelentős eseményének számít: vízválasztót jelentett a welshi demokráciát illetően. Ez volt az

66 Parry 2012. 218.

67 Lord Justice Vaughan Williams volt a létrehozatal fő támogatója, az első professzorok pedig Thomas Levi és Jethro Arthur Brown.

68 Parry 2012. 221. skk.

69 The Report of the Committee on Higher Education, chaired by Lord Robbins Cmnd. 2154, (HMSO 1963).

70 Justice Ormrod, Report of the Committee on Legal Education: presented to Parliament by the Lord Chancellor (HMSO 1971).

71 Sheridan 1973. 101. Idézi Parry 2012. 226.

első alkalom a történelemben, amikor a walesi népnek egy nemzeti választott jogalkotó szerve lett, amely többek között felelősséget kapott az angol és walesi nyelvek közötti egyenlőség ápolására és fejlesztésére. Nem véletlen, hogy az új parlament első nagy horderejű kezdeményezése a Kétnyelvű Wales Nemzeti Stratégia – *Iaith Pawb* (Stratégia) kidolgozása volt. A Stratégia hatására felmérés készült a welsh nyelven tanulók helyzetéről, amely szerint 2002-ben az összes felsőoktatásban létező hallgató csak 3%-a kapott valamit welsh nyelvi közvetítéssel.⁷²

A szomorú eredmény felébresztette az értelmiségi osztályt, és ez 2007-ben a *Centre for Welsh Medium Higher Education* létrehozásához vezetett, melynek tagjai a felsőoktatási rendszer legkiválóbb képviselői, akik a welsh nyelven történő oktatás bővítését és javítását tűzték ki célul.

Ugyanakkor beindult a Legal Wales mozgalom, amelynek célja egy, a kétnyelvű Wales igényeinek megfelelő őshonos jogrendszer újraillesztése. Ennek hatására a jogi karokkal rendelkező egyetemek is lépéskényszerbe kerültek. Aberystwyth például létrehozta a *Centre for Welsh Legal Affairs* nevű ún. szellemi erőművet a jelenkori walesi jog fejlesztésére. Cardiff kezdeményezte a *Wales Governance Centre*-t, amely többek között online walesi törvénytárat működtet. Swansea új kétnyelvű tudományos folyóiratot ad ki *Wales Law Journal* néven, hogy helyet biztosítson a decentralizált szellemű jogi diskurzusnak. Bangor a kétnyelvű oktatás konkretizálását tűzte ki célul. Cardiff és Glamorgan 1999 óta posztgraduális képzésen is próbálják a welsh nyelvet használni, és létrejött a *Wales Public Law and Human Rights Association* is.

A lelkesedés ellenére az eredmények nem annyira vigasztalóak: a joghallgatóknak csak 10%-a tanul welsh nyelven is, az oktatók esetében az arány 40 a 4-hez, vagyis 40 oktatóból alig 4 tanít welsh nyelven. Ennél is szomorúbb, hogy az összes welsh nyelven is tanító jogi karon működő 50 full professzori fokozatú oktatóból csak 2 tud welsh nyelven oktatni. Ezt a helyzetet az anyagi tényezők is befolyásolják, ugyanis egy overseas/tengerentúli hallgató a befizetett tandíj alapján 3 walesivel/európaival ér fel, és magától értetődik, hogy angolul akar tanulni, hasonló módon az oktatói állások is jobban fizetettek az angolul oktatott tárgyak esetében.

A gyakorló jogászok esetében a helyzet sokkal jobb: 2011-ben 12 *circuit judge*, 10 *district judge*, 15 *deputy district judge*, 30 *recorder*, 350 *magistrate* (*Welsh court*) és számos *tribunal judge* volt képes welsh nyelven tárgyalni.

A walesi kormány utolsó húzását az *Y Coleg Cymraeg Cenedlaethol* (The National Welsh College) létrehozása jelentette 2011-ben, amely egy föderalisztikus jellegű, koordinatív szerepet betöltő szervként kellene összefogja a teljes welsh nyelven működő felsőoktatási formákat, és szavatolnia kellene a csak welsh nyelvű oktatási állások kiírását.⁷³

72 Parry 2012. 227.sk.

73 Parry 2012. 252.

XI. Írország: jogi oktatás az „elfelejtett anyanyelven”

Írországban, habár az ír nyelv „nemzeti és első hivatalos nyelv”⁷⁴ az angol mellett, ennek a megoldásnak a mesterségességét, főleg a jogi valóságban, senki nem vitatja. Az ír nyelv fontossága az utóbbi két évtizedben a joggyakorlatban,⁷⁵ valamint a 2003-as nyelvtörvény elfogadásával a mindennapi életben egyre nőtt, és miután 2007-ben megkapta az EU hivatalos nyelve státust, az egyetemi használatban is fejlődésnek indult.⁷⁶

Az ír jogtörténet szerint létezett egy kelta nyelvű ősi ír jog (*Brehan law*), amely inkább a teljes kártérítésre, mint a büntetésre fektetett hangsúlyt. A kereszténység felvételével ezt a jogot teljesen átalakította a kánonjog és a vele járó latin nyelv, később pedig a *common law*val együtt jött az angol nyelv.

Az Ír Szabadállamot 1922. december 6-án kiáltották ki, ennek ellenére az ír (kelta) nyelvet még mindig nem sikerült minden szinten visszahozni a napi használatba. Az *ír nyelv* az indoeurópai nyelvcsaládba tartozik, annak kelta ágába, a szigeti, azon belül a gael nyelvek („Q-kelta nyelvek”) közé.⁷⁷ Próbálkozás ugyan létezett, mert az ír állam már 1945-ben kidolgozott egy standardizált terminológia lexikont *Irish Legal Terms Act* néven. Később minden állami intézménynek ki kellett dolgoznia a saját ír nyelv *implementálási* tervét, és ahol ez akadozott vagy nem történt meg, ott a törvény által létrehozott ún. *Coimisinéir Teanga* (nyelvi biztos) lépett közbe és segítette az átállásban.

Jelenleg az egyetlen egyetem, amely alapképzésben *Law and Irish* fokozatot ad, a University College Cork (UCC). Ez a megoldás eléggé új, mert régebben az ír nyelvet, ha oktatták is, külön oktatták, pusztán mint nyelvet, anélkül, hogy összefüggésbe hozták volna a joggal, habár régebben is létezett *Law and French* vagy *Law and German*.

Miután túljelentkezés volt a harmadéven tanított *Law and Irish* esetében, a második évezred elején bővítették a kínálatot, és így lehetővé vált az alkotmányjog ír nyelven való tanulása. Ezt az elsőéves hallgatók 20%-a választotta, azért, hogy az alkotmányt és a hozzá tartozó magyarázatokat és joggyakorlatot ír nyelven tanulhassák.

2003 után a Dublin City University beindított egy Bilingual Practice nevű kétéves mesterképzést, amely olyan személyeket céloz meg elsősorban, akik már a közszférában dolgoznak, és javítani szeretnék jártasságukat a közigazgatásban és jogi terminológiában. A hallgatók közé tartoznak általában a bíróságok dolgozói is.

74 Bunreacht na hÉireann (The Irish Constitution) 8. szakasz.

75 Az O’Beoláin/Fahy (2001) 2 IR 279 ügyben a Legfelsőbb Bíróság kijelentette, hogy az eljárásjogot le kell fordítani ír nyelvre is.

76 O’Conaill 2011. 1.

77 Forrás: http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%8Dr_nyelv

Annak ellenére, hogy az ír nyelvű jogi oktatás eléggé korlátozott, a jogászok általánosan elismerik, hogy egy ír nyelvet ismerő jogász, aki nem tanult ezen a nyelven az egyetemen, nem éri el az ír nyelven oktatott jogászok szintjét. Ezt a helyzetet enyhítendő, a solicitor és barrister egyesületek bevezették az Irish Language Register lajstromot, ahol feltüntetik azokat a tagokat, akik egy különleges „advanced course” elvégzése után komoly ír nyelvtudással rendelkeznek, és erről a lajstromról választhatnak az ír nyelvű érdekeltek ügyvédet vagy tanácsadót.⁷⁸ Ugyanakkor egyre jobban fejlődik a jogász-nyelvészek képzése is, akikre az EU intézményeiben és szerveiben van szükség.

Az ír példa furcsa eset, ahol egyszerre van szó arról, hogy egy nép később szerzi vissza nyelvét, mint szabadságát, és arról, hogy az asszimilációs folyamat még akkor is visszafordítható, ha egy nép 80%-a már elvesztette anyanyelvét.

XII. Hollandia: kétnyelvű jogi oktatás „kisebbségi kényszer” nélkül

A Maastrichti Egyetemen már 1991-ben teret hódított az a felfogás, hogy az europaizálódás és globalizálódó világban kialakulóban van egy transznacionális jog, amelyet sehol nem tanítanak a világon, és az összehasonlító jog művelői sem foglalkoznak vele. Itt került felismerésre az a tény, hogy egyrészt, mivel az Európai Unió közvetlenül alkalmazható joga, valamint a Strasbourg-i Bíróság joggyakorlatából származó alapvető emberi jogok standardja, a nemzeti jog és joggyakorlat europaizációjához vezet, másrészt a jogászok szabad mozgása és letelepedése az EU-ban a szakma europaizálásához vezet, szükség van olyan jogi tantárgyak oktatására, amelyek a legfontosabb európai jogrendszerekkel kompatibilisek, és elsajátításuk képessé teszi a jogászokat, hogy a határokat nemcsak fizikailag, de értelmileg, szellemileg is le tudják győzni.⁷⁹

Ezt az europaizálódást az utóbbi két évtizedben olyan tényezők gyorsították fel, mint az európai joghallgatók európai szinten támogatott mobilitása (Erasmus-program), Európai Felsőoktatási Térség (EHEA–2010, Bologna–1999) kialakulása, nagy nemzetközi ügyvédi, jogi tanácsadási cégek létrejötte, a *more European-oriented law curriculum* biztatása, az LLM programok elszaporodása.

Ennek az europaizálási folyamatnak vannak azonban komoly akadályai is, mint például: a nyelv, az a tény, hogy jogi szakmákba való felvételt csak a nemzeti jogi ismeretek elsajátítását igazoló oklevél megszerzése után lehet elnyerni, a nemzeti jogban képzett jogászok képtelensége arra, hogy egyszerre több jogrendszerben is kiismerjék magukat.

78 O’Conaill 2011. 16.

79 Kornet 2012. 314. sk.

Végül a fenti problémát identifikáló holland oktatók arra a következtetésre jutottak, hogy szükség van arra, hogy a minden jogágban megjelenő uniós jognak nagyobb oktatási terjedelmet biztosítsanak, de ugyanakkor kerüljenek oktatásra összehasonlító jogi alapon a három európai legbefolyásosabb jogrendszer (német, francia, angol) intézményei is. A kérdés csak az volt, hogy milyen nyelven történjen az oktatás, lévén, hogy ugyanazon nyelven belül is létezhetnek jogi terminológiai eltérések, amennyiben különböző jogrendszerekről van szó, gondoljunk itt a német jogi terminológia különbözőségére, amikor Németország, Ausztria, Dél-Tirol, Svájc vagy Luxemburg jogrendszerében használják.

A nyelv választási dilemma végül az angol nyelv javára dőlt el a következő indokok és árnyalások alapján:

1. A római jognak mint *ius communé*nek is volt egy *lingua communé*ja (a latin), és a globalizálódó jognak is van egy *lingua francá*ja, és ez az angol.

2. A 2006-os eurobarométer felmérés alapján az angol a legelterjedtebb idegen nyelv.

3. Az egyetlen domináns és önkéntesen követett nyelv az európai és összehasonlító jog területén az angol, amely nemcsak a konferenciák, de a publikációk és oktatás nyelve is egyre több egyetemen.

4. Az angol a nemzetközi business általánosan elismert nyelve.

5. Az angol az EU és más fontos nemzetközi szervezetek munkanyelve.

6. Európai szinten a tanár–diák kapcsolatban leggyakrabban használt más nyelv, mint az anyanyelv, az angol.

7. Az angolt mint nyelvet csak az oktatás hordozójaként (*an instrument or vehicle*) kell használni, és nem az angolszász jogi terminológiát tolmácsoló eszközként.

Ezek után 2006-ban a maastrichti jogi karon kétfajta képzés indult be, egyrészt a rendes, hagyományos jogi oktatás holland nyelven, amely ötvözi az angol nyelven leadott összehasonlító és európai jogot (ELS-reguláris); másrészt egy új európai és összehasonlító jogi tantervet követő angol nyelvi közvetítéssel történő oktatás (ELS-ELT).

A teljesen angol nyelvű képzésen oktatnak bevezetést a jogba, angol jogi terminológiát, magánjogot, büntetőjogot, alkotmány- és közigazgatási jogot, nemzetközi és európai jogot, jogfilozófiát és történelmet. Az oktatás, habár jog-összehasonlítási megközelítésből indul ki, nem merül ki a különbségek és azonosságok felleltározásában, hanem eset-, problémaorientált, funkcionális stílust követ. Az oktatók olyan személyek lehetnek, akik angolul oktatni, kutatni, publikálni képesek.

Hollandiában viszont akkor lehet valakiből gyakorló jogász, ha alap- és mesterképzést végez, és a tanterv alapján a szakmai grémiumok elismerik, hogy oklevele ún. *civil effect*tel bír. Lényegében ez azt jelenti, hogy a diákoknak meg kell tanulniuk a Hollandiában érvényes alkotmányjogot, közigazgatási jogot, büntetőjogot, polgári és büntető eljárási jogot.⁸⁰

80 Kornet 2012. 337.

Az angol alapképzést választó diákok a harmadik évben a *bachelor* program keretében, a *civil effect* megszerzése érdekében holland jogot is kell tanuljanak holland nyelven, és ajánlatos, hogy a mesterképzés keretében bővítsék holland jogi ismereteiket.⁸¹

Következtetésképpen elmondhatjuk, hogy a hollandok egyszerre ismerték fel az angol nyelvű képzésben a jövőt, a pénzt és saját boldogulásuknak a garanciáját, amikor elindították ezt a *bármilyen jogrendszerrel kompatibilis jog* oktatását, viszont a jogi tanulmányok röghöz kötöttsége egyelőre Hollandiában sem teszi lehetővé a látványos újítást.

XIII. Amerikai Egyesült Államok: jogi oktatás más nyelven, mint az angol – kényszer vagy pragmatizmus?

Jelenleg az angol nyelvet az Egyesült Államok 50 tagállamából csak 29-ben nyilvánították hivatalosnak, s habár nincsen egy pozitív jogi előírás, amely kötelezővé tenné a föderáció szintjén, senki nem vitatja, hogy mégis az angol a föderáció bíróságainak nyelve. Az amerikai társadalom viszont egyre gyakrabban szembe-sül azzal a ténnyel, hogy az AEÁ területén számottevő állampolgár, látogató vagy letelepedett személy nem beszél kellőképpen az angol nyelvet, és ugyanakkor 35 437 985 személy (a lakosság 12%-a) beszél a spanyol nyelvet.⁸²

Néhány egyetem már felismerte a több nyelven oktatott jogtudomány fontosságát, és alapképzésben részben spanyol nyelvű („Spanish for Lawyers”) oktatást nyújt: a Boston University, a Hofstra University, a Florida State University, a Northwestern University, a Pepperdine University, a Stanford University, a University of Alabama, a University of Denver, a University of New Mexico, a University of Pittsburgh, a University of Texas vagy a University of Utah. Posztgraduális képzést nyújt többek között a Seattle University School of Law, de az ún. *bar association*ok is, mint a Dallas Bar Association vagy a Colorado Bar Association. A University of Pittsburgh *German for Lawyers*, a Northwestern University és a University of Pittsburgh *French for Lawyers*, míg a Stanford University, a University of Chicago és a University of Pittsburgh már *Chinese for Lawyers* című tantárgyak oktatását is biztosítja.⁸³

Az amerikai egyetemi oktatás vezetői továbbra is tisztában vannak azzal, hogy az angol a diplomácia és nemzetközi kereskedelem világnyelve, de közben azt is felismerték, hogy más nyelvek megtanulása nélkül a világ más tájain műkö-

81 Kornet 2012. 338.

82 Forrás: http://en.wikipedia.org/wiki/United_States#Language

83 Strong 2014. 355.

dő fontos jogrendszernek vívmányait nem lehet megismerni és esetleg átvenni az amerikai jogrendszerbe.

Nemrég egy érdekes jogi tankönyv jelent meg az AEÁ-ban *El Derecho en Español* címmel. A szerző, Katia Fach Gómez, azoknak a jogász hallgatóknak szánta, akik jól beszélnek spanyolul, azért, hogy a jogi terminológia és eljárásjogi gyakorlat szempontjából is felkészítse őket. A könyv alkotmányjogi, szerződésjogi, bankjogi, büntetőjogi, családjogi, bevándorlásjogi, alapvető emberi jogok és nemzetközi bíraskodási és választott bíraskodási témákat tartalmaz. Érdekessége, hogy a végén olyan, Egyesült Államokban, Spanyolországban vagy Latin-Amerikában készült filmek listáját tartalmazza, amelyek jogi, pereskedési témákat dolgoznak fel. Ezen filmek megtekintése után a hallgatóknak alkalmuk van a látottakat és hallottakat a tanult anyaggal és terminológiával összevetni, és konkrét vitákba bocsátkozni a film kiértékelése során.⁸⁴

Összefoglaló: mi kell a kétnyelvű jogi felsőoktatás sikeréhez?

1. Ahhoz, hogy a kétnyelvű oktatásnak hosszú távon értelme legyen, szükség van a kisebbségi nyelv hivatalos nyelvként való elismerésére legalább regionális szinten, valamint a jogszabályok kisebbségi nyelvre fordítására. A kisebbségi nyelven való oktatás sajnos általában előtte jár az igazságszolgáltatásban engedélyezett nyelvhasználatnak. A jogászokat arra képezik ki, hogy annak a közösségnek a szolgálatban járjanak el, ahol élnek. Ha ez a közösség két- vagy többnyelvű, úgy kellene szolgálni, hogy mindenki értse a nyelvet. A kisebbségi nyelvek mellőzése megnehezíti a kisebbségekhez tartozó személyek jogi oktatáshoz való hozzáférési jogát, és alapvetően sérti a perjog egyik alapelvét, a közvetlenséget.

2. A közösség részéről megfelelő akarat és igény kell létezzen ahhoz, hogy a jogi oktatás működőképes legyen. Erre nézve konkrét példát nyújt a gallegók és katalánok esete, ugyanis egyforma törvényi háttérrel a katalánok a maximumot tudják kihozni a lehetőségekből, míg a gallegók a jogi oktatásban alig érnek el 10%-os anyanyelvhasználatot.

3. A működőképes jogi felsőoktatás igényli a megfelelő intézményekkel és illetékességekkel rendelkező területi autonómiát, mert a szervezést, finanszírozást, terminológia kidolgozását és ápolását csak ezzel a háttérrel lehet biztosítani.

4. Fontos szerepet tud játszani az anyaállami segítség, ahol igény van erre, vagy ahol létezik anyaállam (például Dél-Tirol, Erdély, Galícia, Kanada esetében létezik egy komoly tankönyv- és szakkönyv-támogatási lehetőség Ausztria, Magyarország, Portugália, Franciaország részéről). Esetleg a jövőben az EU segítségére is számíthatnak egyes kisebbségek, például felvetődött egy baszk vagy katalán

84 Fach Gómez 2014.

nyelvű Erasmus-program kérvényezése is, lévén, hogy ezek a kisebbségek több európai ország területén vannak elszórva, de nincs saját államuk.

5. Ahhoz, hogy optimálisan működjön a jogi oktatás, olyan oktatói karra van szükség, amelynek tagjai legalább három nyelven (államnyelv, kisebbségi nyelv, nemzetközi használatú nyelv) tudnak oktatni és publikálni, ezt pedig az esetek többségében csak megfelelő anyagi kompenzáció folyósításával lehet elérni, mert az állami akkreditációs hivatalok általában nem értik meg, hogy a kétnyelvű oktató nem egyszerűen két egynyelvű összege.

6. A kétnyelvű jogi oktatás versenyképességét és elismertségét állami és nemzetközi szinten nagyon nehéz megvalósítani, ha a kisebbségi nyelvnek nincs hivatalos nyelvi státusa az illető államban, és ha a kisebbségi nyelv nem nemzetközi forgalmú nyelv a globalizált világban (például a walesi egyetemeken, ahol angolul folyik az oktatás, 70 kínai diák évente 0,5 millió fontot fizet be tandíjként, és az utánuk befolyó jövedelem háromszorosa az őslakos diákok utáni bevételnek).

7. A legnagyobb veszély az ún. *European route: all looking for a short-cut*. Ezt a rövidítést mindenki az angol nyelvű oktatás bevezetésével próbálja elérni, és ahogy Rosalind Greenstein mondja, fennáll a veszély, hogy egy nyelv, egy diskurzus, egy ész és egy álom fog majd mindent uralni.⁸⁵ Mit fogunk csinálni, amikor minden jogász tökéletes angol nyelvtudással fog rendelkezni? Rá vesszük a társadalom többi tagját is, hogy ezen a nyelven érintkezzenek egymással és az igazságszolgáltatással, vagy visszatérünk az anyanyelvhez, mint az írek, a walesiek? Sokan az angolt *új latinként* emlegetik, de sajnos ma még nem remélhetjük, hogy ugyanaz lesz a sorsa, mint a latinnak.

Ma már Romániában is „illik” angolul tudni, és szinte minden iskolában intenzíven tanítják, ennek ellenére a többségiek románul, a kisebbségiek saját nyelvükön is tanulnak. Az angolt lingua franca-ként fogadván el, mennyivel egyszerűbb lenne csak ezt és ezen a nyelven tanulni mindent mindenkinek. Továbbá, ha a romániai magyar kisebbség esetét tanulmányozzuk, akkor megállapíthatjuk, hogy Erdélyben sajnos egyre gyakrabban találunk kétnyelvű polgárokat és egynyelvű jogászokat, míg a Székelyföldön a helyzet még rosszabb, ugyanis a polgárok többsége egynyelvű, míg a jogászok többsége másnyelvű.

Irodalom

ADAMO, S.–ARZOS, X. (ed.): Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation. 2013. *Common Market Law Review* 50/2.

ALBER, E.–PALERMO, F. 2012. Creating, Studying and Experimenting Bilingual Law in South Tyrol: Lost in Interpretation? In: Arzos, X. (ed.): *Bilingual higher*

85 Greenstein 2005.

- education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- ARRAIZA, J.-M. 2014. Arzoz, X. (ed.): Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation. *Europäisches Journal Für Minderheitenfragen* 7/2.
- ARZOZ, X. 2012. Basque-Medium Legal Education in the Basque Country. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- ARZOZ, X. 2012. Legal Education in Bilingual Contexts: A Conceptual, Historical and Comparative Perspective. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- BRAËN, A. 2012. Bilingualism and Legal Education in Canada: The Classical Approach. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- BRECKNER, W. W. 2001. The Multicultural Babeş-Bolyai University of Cluj-Napoca. *Higher Education in Europe* 26.
- CAENEGEM, W. VAN–HISCOCK, M. 2014. *The Internationalisation of Legal Education – The Future Practice of Law.* Cheltenham–Northampton 2014.
- DALGLISH, C.–EVANS, P.–LAWSON, L. 2011. *Learning in the Global Classroom – A Guide for Students in the Multicultural University.* Cheltenham–Northampton 2011.
- FÁBIÁN GY.–JAKAB A. Zs. 2015. *Bíró Gáspár Emlékkönyv. Kisebbségi identitás és önrendelkezés a globalizmusban.* Kolozsvár.
- FACH GÓMEZ, K. 2014. *El Derecho en Español: Terminología y Habilidades Jurídicas para un Ejercicio Legal Exitoso.* Austin.
- GREENSTEIN, R. 2005. Towards a Lingua Academica? (konferencia-előadás) <http://www.europaeum.org/europaeum/?q=node/328>
- HILPOLD, P. 2013. Arzoz, X. (ed.): Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation. *Europa Ethnica* 70/3–4.
- HUDON M.-È.–LECOMTEÉ, L. 2011. *Bilingualism of Supreme Court Judges.* Ottawa. <http://www.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/cei-03-e.htm>.
- HUDON, M.-È. 2011. *Bilingualism in the Federal Courts.* Ottawa. <http://www.parl.gc.ca/Content/LOP/ResearchPublications/2011-40-e.htm>
- KORNET, N. 2012. English-Medium Legal Education in Continental Europe: Maastricht University's European Law School – Experiences and Challenges. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- LAPONCE, J. 2006. *Loi de Babel et autres régularités des rapports entre langue et politique.* Québec
- NOGUEIRA LÓPEZ, A. 2012. Living on Borrowed Time: Bilingual Law Teaching in Galicia, or the Urgent Need to Recover Prestige. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual*

- higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- O'CONNELL, S. 2011. *Working Paper: Legal Education and the Irish Language.* (előadás a 2011. május 27–28-án tartott Bilingual higher Education in the Legal Context: Experiences and Challenges c. konferencián)
- PARRY, G. 2012. Bilingual Legal Scholarship in Wales: Historical and Contemporary Perspectives. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- PONS, E. 2012. Bilingual Higher Education in Catalonia. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- PURSER, L. 2000. The Bilingual University – General Reflections on its Origins, Mission, and Functioning. *Higher Education in Europe* 25/4.
- SCHMITT, N. 2012. The Swiss Paradox: Monolingual Higher Education in a Multicultural Environment. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- SHERIDAN, L. A. 1973. University Legal Education in Cardiff. *Cambrian Law Review* 4.
- STRONG, S. I. 2014. Review Essay – Bilingual Legal Education in the United States: An Idea Whose Time Has Come? *Journal of Legal Education* 64/2.
- SUKSI, M. 2012. The Swiss Paradox: Impelementing Linguistic Rights in Finland through Legal Education in Finnish and Swedish. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.
- VILA, F. X. 2013. Arzoz, X. (ed.): Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation. *Revista de Llengua i Dret* 59.
- WEERTS, S. 2012. Linguistic Law in Higher Education in Belgium. In: Arzoz, X. (ed.): *Bilingual higher education in the legal context: group rights, state policies and globalisation.* Leiden–Boston.

A piacra lépés feltételei a romániai és uniós tőkepiaci szabályozásokban

Fegyveresi Zsolt

társult oktató, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem
doktorandusz, Debreceni Egyetem Marton Géza Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
E-mail: feyveresi@yahoo.com

Összefoglalás. A tőkepiac szabályozása kiemelt fontossággal bír mind tagállami, mind uniós szinten. Az egységes tőkepiaci szabályozás a tisztességes üzleti magatartást, a szabályozott piacok tisztességes és átlátható működését hivatott biztosítani. A tanulmány célja a piacra lépés feltételeinek az ismeretése a romániai és uniós tőkepiaci szabályozások tükrében.

Kulcsszavak: tőkepiac, felügyelet, részvény, tájékoztatási követelmény

Abstract. The admission requirements of equity listing on the Stock Exchange in the Romanian and the EU law

The regulation of the capital market is of special importance on national and also EU level. The unified regulation of the capital market is designed to ensure fair business practices and fairness and transparency in regulated market operations. My study aims the description of the entry conditions in the light of Romanian and EU capital market regulations.

Keywords: capital market, supervision, share, informational requirement

Bevezetés

A szabályozott piacra való bevezetés egy finanszírozási lehetőség megteremtése a piacra lépő társaság szempontjából, a piacon kereskedő befektetők számára pedig egy új piaci termék megjelenését jelenti. A piacra lépés és a kereskedés valamely felügyeleti hatóság által jóváhagyott szabályok és piaci szokványok szerint zajlik. A befektetők érdekeinek szem előtt tartása, illetve védelme, az átlátható kereskedés biztosítása érdekében Romániában a tőkepiaci törvény és Román Nemzeti Értékpapír Bizottság (továbbiakban Értékpapír Bizottság), később a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének fő feladata, hogy megfelelő feltételrendszert állítson fel a tőzsdei bevezetéshez. Az Értékpapír Bizottság a román állam egyik független közigazgatási hatóságaként, a 2012. évben bekövetkezett átszervezéséig, a tőkepiac, a

szabályozott áru piacok és egyéb pénzügyi származékok piacának szabályozását és felügyeletét látta el. A Bizottság egyik fő tevékenységként felügyelte és biztosította a 2004. évi 297. tőkepiaci törvény rendelkezéseinek betartását. A 2012. évi 93. sürgősségi kormányrendelet a Román Nemzeti Értékpapír Bizottságot összevonva az Állami Biztosításfelügyelet és Magánnyugdij-rendszer Felügyelő Bizottsággal, létrehozta a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletét (a továbbiakban Felügyelet), mely átvette és gyakorolja az Értékpapír Bizottság korábbi hatásköreit.

I. A felügyeleti tevékenység

A 2012. évi 93. sürgősségi kormányrendelet értelmében a Felügyelet engedélyezési, szabályozási, felügyeleti és ellenőrzési jogosítványokkal rendelkezik: a pénzügyi eszközök közvetítői, a pénzügyi befektetési szolgáltató társaságok, a kollektív befektetési társaságok, a befektetési alapkezelő társaságok, pénzügyi befektetési tanácsadók és pénzügyi eszközök piaca felett.¹ A Felügyelet, az Értékpapír Bizottság hatásköreit átvéve, a következő főbb feladatokat is ellátja: megteremti és fenntartja a szükséges feltételeket a szabályozott piacok fejlesztésére, a bizalom növelése érdekében támogatja a szabályozott piacokat és a pénzügyi eszközökbe való befektetéseket, megvédi a kereskedési szolgáltatókat és befektetőket a tisztességtelen, visszaélésszerű és csalárd gyakorlatoktól, támogatja a szabályozott piacok tisztességes és átlátható működését, megakadályozza a piaci manipulációt és biztosítja a szabályozott piacok integritását, a pénzügyi megbízhatóságot és a tisztességes piaci gyakorlatot, megteszi a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a szabályozott piacokon elkerüljék a rendszerszintű kockázatokat.²

A felügyeleti tevékenység gyakorlásában a Felügyelet ellenőrzi az általa szabályozott intézmények vezető tisztségviselőinek munkáját, a jogszabályokból és statútumból származó kötelezettségeiknek betartását, az igazgatótanácsokat fel szólíthatja, hogy hívják össze a részvényesek közgyűlését, meghatározva a közgyűlésen megtárgyalni köteles napirendi pontokat. Ha az igazgatótanács nem tesz eleget a Felügyelet felszólításának a közgyűlés összehívására vonatkozóan, kérheti az illetékes törvényszéket, hogy rendelje el ennek összehívását. A Felügyelet az értékpapír-kibocsátóktól tájékoztatásokat kér a tőzsdei bevezetést megelőzően, de tájékozódhat ezekről a piacra lépést követően is, ellenőrzéseket hajthat végre ezek telephelyein. Az ellenőrzések alkalmával elrendelheti a helyiségek, iratok, feljegyzések zár alá helyezését a kivizsgálás teljes időtartamára. A Felügyelet tájékoztatást kérhet bármely olyan személytől, aki tőkepiaci tevékenységet folytat. Szükség esetén intézkedéseket hajt végre annak érdekében, hogy a tőkepiaci tevékenységet végző szervezetek a hatályos jogszabályok és rendelkezések értelmében fejtsék ki

1 2012. évi 93. skr. 1. cikk (2) bek.

2 2012. évi 93. skr. 2. cikk (1) bek.

tevékenységüket és megszüntessék a szabályozásokkal ellentétes tevékenységeiket. A szabálytalanságok kezelésére és megszüntetésének érdekében a Felügyelet felfüggesztheti az általa felügyelt szervezetek tevékenységének gyakorlását, visszavonhatja vagy felfüggesztheti a pénzügyi eszközökkel való tranzakciókat és az ezekkel való kereskedelmet, értesítheti az illetékes igazságügyi szerveket.³ Összegezve a korábbi Értékpapír Bizottság, majd 2012-től a Felügyelet tevékenységének céljait és feladatait, elmondhatjuk, hogy a pénzügyi közvetítőrendszer stabil, zavartalan és hatékony működésének biztosítója, a közvetítőrendszer részét képező személyek ésszerű működésének elősegítője, és nem utolsósorban a gazdasági kockázatok feltárása érdekében preventív ellenőrzést lát el.

A felügyelet a következő eszközökkel érvényesíthető: jóváhagyja, felfüggeszti, megvonja vagy elutasítja a törvény által meghatározott feltételek betartásával a tőle eszközölt engedélyeket és jóváhagyásokat, szabályzatokat bocsát ki, az általa felügyelt szervezetek beszámolóit és a helyszíni ellenőrzések alapján ellenőrzi az ezek által végzett műveletek törvényességét, a feltárt szabálytalanságok esetén pedig intézkedik és szankciókat ró ki. Az intézkedések célja a felügyelt intézmények és piacok biztonságos működésének biztosítása és ezek fejlődésének elősegítése.

II. A tőkepiac szereplői

A tőkepiac kiemelt szereplői a kibocsátók és a befektetők. A befektető az a személy, aki a befektetési szolgáltatóval, befektetési alapkezelővel, árutőzsdei szolgáltatóval vagy más befektetővel kötött szerződés alapján saját vagy más pénzét, egyéb vagyontárgyát részben vagy egészben a tőkepiac, illetve a tőzsde hatásaitól teszi függővé, kockáztatja.⁴ A pénzügyi piacokon működő befektető a minősített befektető a tőkepiaci törvény értelmében. Ilyen minősített befektetők a Felügyelet által engedélyezett jogi személyek, mint például a hitelintézet, a pénzügyi vállalkozás, befektetési vállalkozás, biztosító, befektetési alap, befektetési alapkezelő társaság, magánnyugdíjpénztár, portfólió-kezelő, árutőzsdei szolgáltató, valamint minden olyan jogi személy, amelynek kizárólagos tevékenysége az értékpapírokba, illetve egyéb befektetési eszközökbe történő befektetés. Szintén a minősített befektetői körbe tartoznak kis- és középvállalkozásnak nem minősülő gazdálkodó szervezetek, vagy ha a Felügyelet kérésre annak minősítette őket, és a minősített befektetőkről vezetett nyilvántartásba bejegyzett, illetve azon természetes személyek, akiket szintén saját kérésre a Felügyelet befektetőnek minősített és nyilvántartásba vett. A befektetői érdekek védelme elsődleges szempont a tőkepiaci működésben, éppen ezért ezek védelme kiemelt helyet foglal el mind a romániai, mind az uniós szabályozásokban. Harmadsorban meg kell említenünk a közve-

3 2004. évi 297. törvény a tőkepiacról 2. cikk (5) bek. (továbbiakban Tpt.)

4 Tpt. 2. cikk (1) bek. 15. Pont.

títőket, amelyek a Felügyelet, a Román Nemzeti Bank vagy más tagállambeli felügyelet által engedélyezett, befektetési tevékenységet folytató társaságok.

A román tőkepiaci törvény meghatározásának értelmében a kibocsátó az a jogi személy, illetőleg jogi személyiség nélküli gazdasági társaság, amely értékpapírt bocsát ki, bocsátott ki vagy tervez kibocsátani.⁵ A definíciót még azzal egészíthetjük ki, hogy a kibocsátó az értékpapírban megtestesített kötelezettségek teljesítését a maga nevében vállalja. A román tőkepiaci szabályozások a kibocsátók három csoportját határozzák meg: az értékpapírokat kibocsátó gazdasági társaságokat, amelyek minden esetben részvénytársasági formában kell működjének, a kollektív befektetési formákat és az államot, a helyi hatóságokat, az önálló ügyvitelű vállalatokat.⁶

Amint már említettem, a tőzsdére való bevezetés egy finanszírozási lehetőség megteremtése a szabályozott piacra lépő társaság szempontjából. A kibocsátó elsődleges célja, hogy finanszírozáshoz jusson, ezért is fordul a nyilvánossághoz. Ez a finanszírozási forma költséghatékonyabb, mint például egy banki kölcsön, amely kamatfizetési kötelezettséget is feltételez. Az értékpapír kibocsátó tőkét tud magához vonzani akár a tőzsdére való bevezetést megelőzően, ennek feltételeként, vagy ha már jelen van egy szabályozott piacon, akkor azonos típusú, azonos jogokat megtestesítő értékpapírok kibocsátásával.⁷ Részvények kibocsátására csak az alaptőke-emelés jóváhagyásának következtében kerülhet sor. Az értékpapír kibocsátására zártkörűen vagy nyilvánosan kerülhet sor. Zártkörű kibocsátás egy előre meghatározott befektető részére történik. A nyilvános és tőzsdén jegyzett társaságok esetében általában létezik egy állandó keresleti és kínálati mechanizmus. Ebben az esetben nem egy előre meghatározott befektetői körnek ajánlják fel megvételre a kibocsátott értékpapírokat. Abban az esetben, ha létezik egy engedélyezett árjegyző a kibocsátott értékpapírokra, minden valószínűséggel a keresleti és kínálati mechanizmus is biztosítva van.

A tőkepiacra való belépés magas költségei természetesen csak egy bizonyos vállalatméret felett teszi vonzóvá a bankon kívüli forrásbevonást. A költségeken túl azonban a piacra lépés a társaság értékét is növeli. A piacra lépés következtében például a részvények értékét már a kereslet és a kínálat, a tőkepiac szereplői határozzák meg. Természetesen a társaság értéke és például a részvények értéke közé nem kell egyenlőséget tennünk, hiszen a társaság értékét az összpiaci tőkésítés adja.

III. A tájékoztatási kötelezettség

A szabályozott piacra való belépés egyik feltétele a 2004. évi 297. tőkepiaci törvény és a 2003/71/EK irányelv értelmében a Felügyelet által jóváhagyott tájé-

5 Tpt. 2. cikk (4) bek.

6 Piperea 2005. 389.

7 Duțescu 2013. 260.

koztató közzététele. Nem tartoznak az irányelv hatálya alá a tagállamok és azok regionális vagy helyi hatóságai, azonban dönthetnek úgy, hogy a tájékoztatót az irányelvvel összhangban készítik el. Más harmadik ország független kibocsátói, ezek regionális és helyi hatóságai kötelesek az irányelv szerint összeállítani a tájékoztatót, abban az esetben, ha értékpapírt kívánnak nyilvánosan forgalomba hozni az Unió területén, vagy egy szabályozott piacon kívánják értékpapírjaikat bevezetni.⁸ A tájékoztatóba foglalt információk formátumát, minimumkövetelményét és közzétételét a 809/2004/EK rendelet határozza meg. A tájékoztató összeállítható egyetlen dokumentumként vagy különálló dokumentumokból, és mindkét formában tartalmaznia kell egy részletes tartalomjegyzéket, a kibocsátóval és kibocsátandó értékpapírfajtaival kapcsolatos kockázati tényezőket, a tájékoztató összeállításának alapját képező minimális információk jegyzékét (séma) és az ezekben nem szereplő kiegészítő információk követelmények jegyzékét (modul).⁹ Amennyiben a tájékoztatót egyetlen dokumentumként állítják össze, annak tartalmaznia kell az irányelv 5. cikkének (2) bekezdésében előírt összefoglalót, azaz a kibocsátó, az esetleges kezes és az értékpapírok alapvető jellemzőit és a velük kapcsolatos kockázatokat azon a nyelven, amelyen a tájékoztató eredetileg készült.

Az elkészült tájékoztatót csak a székhely szerinti tagállam illetékes hatóságának, jelen esetben a Felügyeletnek a jóváhagyásával lehet közzétenni. A kibocsátó a tájékoztató tervezet benyújtásától számított tíz munkanapon belül értesíti a kibocsátót vagy a szabályozott piacra történő bevezetést kérő személyt a tájékoztató jóváhagyására vonatkozó határozatról. Abban az esetben, ha a kibocsátó még nem bocsátott ki értékpapírokat és még nem vezették be szabályozott piacra, a határidőt húsz munkanapra lehet hosszabbítani. Ha a Felügyelet a határidő bekövetkeztével nem határoz, ez nem minősül jóváhagyásnak. A Felügyelet kiegészítő információkat, pótlást kérhet a kibocsátótól, ha úgy ítéli meg, hogy a tájékoztató nem felel meg az irányelvnek és a törvényes előírásoknak.¹⁰

A tájékoztatót a jóváhagyást követően és az értékpapírok bevezetésének megkezdése előtt nyilvánosságra kell hozni. A szabályozott piaci kereskedésbe még be nem vezetett részvényosztály elsődleges nyilvános kibocsátása esetén, az első alkalommal történő piaci bevezetéskor, a tájékoztatót legalább hat munkanappal az ajánlat lejárta előtt rendelkezésre kell bocsátani. A 2003/71/EK irányelv értelmében a tájékoztatót nyomtatott formában ingyenesen nyilvánosságra kell hozni, de közzétehető a Felügyelet vagy a kibocsátó honlapján, illetve adott esetben az

8 Az Európai Parlament és a Tanács 2003/71/EK irányelve az értékpapírok nyilvános kibocsátásakor vagy piaci bevezetésekor közzéteendő tájékoztatóról és a 2001/34/EK irányelv módosításáról, 2003. november 4., 1. cikk 2. bek. (továbbiakban 2003/71/EK)

9 A Bizottság 809/2004/EK rendelete a 2003/71/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek a tájékoztatókban foglalt információk formátuma, az információk hivatkozással történő beépítése, a tájékoztatók közzététele és a reklámok terjesztése tekintetében történő végrehajtásáról, 2004. április 29., 26. cikk 1. bek. (továbbiakban 809/2004/EK)

10 2003/71/EK irányelv 13. cikk és Tpt. 188. Cikk.

értékpapírokat kihelyező és értékesítő pénzügyi közvetítők honlapján, ideértve a kifizető ügynököket vagy azon szabályozott piac honlapját, amelyre az értékpapír bevezetését kéri.¹¹ A tájékoztatót a kibocsátó nem köteles a Cégjegyzéken keresztül Románia Hivatalos Közlönyében publikálni. Az értékpapírok nyilvános kibocsátásához vagy szabályozott piacra történő bevezetéséhez kapcsolódó reklám készíthető, melynek tartalmaznia kell azt, hogy tájékoztató kiadására kerül sor vagy került sor, és azt honnan lehet beszerezni. A reklámba foglalt információk pontosak kell legyenek, egyértelműek, és nem lehetnek megtévesztők vagy félretájékoztató jellegűek. A Felügyelet ellenőrizheti az értékpapírok nyilvános kibocsátásához vagy szabályozott piacra történő bevezetéséhez kapcsolódó reklámtevékenységet. Reklám terjesztése számos kommunikációs eszköz felhasználásával lehetséges: címzett vagy címzés nélküli nyomtatott anyag, elektronikus üzenet vagy személyhívón keresztül küldött reklám, formalevél, sajtólevél, katalógus, telefon, rádió, előadások és szemináriumok, plakát, telefon, prospektus, internetes hirdetés.¹²

A tájékoztatóba foglalt minimumkövetelmények tartalmát, a sémákat és modulokat a 809/2004/EK rendelet I–XVII. melléklete határozza meg. A mellékletek részletes ismertetésére és elemzésére jelen tanulmányban nem kerül sor, kiemelnék azonban néhányat a részvények regisztrációs okmányának és a részvény-értékpapírjegyzék közzétételi minimumkövetelményei közül.

IV. A részvények regisztrációs okmányának és a részvény-értékpapírjegyzék közzétételi minimumkövetelményei

A tájékoztatóba foglalt minimumkövetelmények tartalmát, a sémákat és modulokat a 809/2004/EK rendelet I–XVII. melléklete határozza meg. A részvények regisztrációs okmányának minden esetben tartalmaznia kell a felelős személyek nevét (igazgatóság, ügyvezetés vagy jogi személy nevét és létesítési okirat szerinti székhelyét), akik a regisztrációs okmányban szereplő információkért felelősek. A regisztrációs okmányért felelős személyeknek nyilatkozniuk is kell arról, hogy az elvárható gondosság mellett, a lehető legjobb tudásuk szerint a regisztrációs okmányban szereplő információk megfelelnek a tényeknek. Ismertetni kell a kibocsátó kiemelt pénzügyi információit, a bejegyzett könyvvizsgálók adatait és a kibocsátó ágazatára jellemző kockázati tényezők egyértelmű bemutatását. A kibocsátó adatain kívül a tájékoztatónak tartalmaznia kell ennek üzleti tevékenységének fontosabb eseményeit, fejlődését, fontosabb befektetéseit és a folyamatban

11 Tpt. 175. cikk.

12 809/2004/EK rendelet 34. cikk.

lévő, illetve jövőbeli befektetéseit. Az üzleti tevékenység áttekintésében ki kell térni a kibocsátó fő tevékenységi köreire, a legfontosabb termékek vagy szolgáltatások ismertetésére, a legfontosabb versenypiacok bemutatására és a korábbi éves pénzügyi információkra. Abban az esetben, ha a kibocsátó egy vállalatcsoport tagja, a csoport és a kibocsátó csoporton belüli helyzetét is röviden ismertetni kell.

A kibocsátó dönthet arról, hogy a regisztrációs okmányban ismerteti a nyereség-előrejelzést vagy -becslést. Ebben az esetben feltételezéseit alapját is meg kell jelölnie. A feltételezéseknek a befektetők számára könnyen érthetőnek, jellemzőnek és pontosnak kell lenniük. Amennyiben a kibocsátónak tudomása van a fő részvényesi köréről, akik közvetve vagy közvetlenül a kibocsátóban olyan tőkerészesedéssel vagy szavazati joggal rendelkeznek, amit a kibocsátó nemzeti jogszabályai értelmében a részesedés összegével együtt jelenteni kell, ezen személyek nevéről is nyilatkoznia kell. Nyilatkozni kell az osztalékfizetéssel és az erre vonatkozó korlátozásokkal kapcsolatos cégpolitikáról, az esetleges korábbi pénzügyi információk alapján az egy részvényre jutó osztalék összegéről. A kibocsátó a regisztrációs okmány érvényessége alatt betekintést kell biztosítson bizonyos dokumentumokba: az alapító okiratba és alapszabályba, a pénzügyi információkat igazoló iratokba a közzétételt megelőző két pénzügyi év tekintetében, összes jelentésbe, levélbe és más dokumentumba, szakértő által készített értékelésbe vagy nyilatkozatba, amelynek egyes részeit a regisztrációs okmány tartalmazza vagy hivatkozik rá.¹³

A részvény-értékpapírjegyzéknek tartalmaznia kell a felelős személyek nevét, a kockázati tényezőket és néhány olyan kulcsfontosságú információt, mint a tőkeérték és eladósodottság, az ajánlattétel okai és a bevételek felhasználása. Amennyiben a kibocsátó tudja, hogy a várható bevétel nem lesz elegendő az összes felhasználási cél finanszírozására, meg kell jelölni a kiegészítő finanszírozás összegét és forrását. A kibocsátónak meg kell jelölnie a kibocsátás alapjául szolgáló jogszabályokat, az értékpapírok fajtáját és osztályát, a kibocsátás pénznemét, azt, hogy az értékpapírok névre vagy bemutatóra szólnak-e, illetve nyomdai úton előállítottak vagy dematerializált formában léteznek-e, az ajánlattétel feltételeit (ajánlati statisztikák, várható ütemezés és az ajánlatok elfogadásához szükséges intézkedések, forgalmazási terv, allokáció, árképzés, befektetési szolgáltatók, jegyzési garanciavállalás). A kibocsátónak ismertetnie kell az értékpapírhoz kapcsolódó jogokat, ezen jogok bármely korlátozását és a gyakorlásukra vonatkozó eljárást (osztalékjog és ezzel kapcsolatos korlátozások, osztalék mértéke vagy kiszámításának módja, szavazati jog, elővételi jog, likvidációs hányadhoz való jog, visszaváltásra vonatkozó rendelkezések, átváltási feltételek).¹⁴

A tájékoztató közzétételének kötelezettsége nem vonatkozik bizonyos értékpapírfajták nyilvános kibocsátására, így például a korábban már kibocsátott részvényekkel azonos osztályba tartozó, azokat helyettesítő részvények kibocsátása, ha

13 809/2004/EK rendelet I. sz. melléklet.

14 809/2004/EK rendelet III. sz. melléklet.

az ilyen új részvények kibocsátása nem jelenti a kibocsátott részvénytőke növelését, a csereajánlat révén történő értékpapír-kibocsátásra, valamely egyesüléssel kapcsolatban felajánlott, kiosztott vagy kiosztandó értékpapírokra, meglévő részvényeseknek ingyenesen felajánlott, kiosztott vagy kiosztandó részvényekre, valamint a részvények formájában kifizetett osztaléokra, ha a részvények fajtája megegyezik azon részvények fajtájával, amelyekre tekintettel az osztalékot fizetik, az olyan munkaadó vagy kapcsolt vállalkozása által jelenlegi vagy korábbi vezető tisztségviselőinek vagy munkavállalóinak felajánlott, kiosztott vagy kiosztandó értékpapírokra, amelyek már rendelkeznek szabályozott piacon jegyzett értékpapírokkal.¹⁵ A román tőkepiaci törvény értelmében a felügyeletet gyakorló hatóság kibocsáthat olyan rendelkezéseket, amelyekben kivételeket állapíthat meg a tájékoztatási kötelezettséggel kapcsolatosan, illetve a tájékoztatóba belefoglalható bizonyos információkról.¹⁶ A tájékoztatóban megtalálható információk módosítására az ajánlat fennállása alatt a tőkepiaci törvény és a Felügyelet 2006. évi 1. szabályzata ad lehetőséget. A módosításokat a Felügyelet a benyújtásától számított hét munkanapon belül hagyja jóvá, ha ezek nem eredményeznek kedvezőtlenebb feltételeket a címzetteknek. A módosításokat a tájékoztatóhoz hasonlóan és a törvény által is szabályozott kommunikációs eszközökön keresztül kell a nyilvánosság tudomására hozni. A kibocsátó értékpapírjainak szabályozott piacra való bevezetését a Felügyelet nem hagyhatja jóvá, ha azt állapítják meg, hogy ez sértené a befektetők érdekeit.¹⁷

V. A tőkepiaci törvény sajátos feltételrendszere

A 2004. évi 297. tőkepiaci törvény a szabályozott piacra való bevezetéshez további sajátos feltételeket állít, melyek összhangban vannak a 2001/34/EK irányelvvel. A piacra lépés csak a Felügyelet által engedélyezett közvetítőn keresztül lehetséges.¹⁸ Ha a kibocsátó köteles tájékoztató közzétételére, és a piacra lépést nyilvános ajánlattétel előzi meg, az engedélyeztetési eljárás során a kibocsátó vagy az általa felhatalmazott személy a tájékoztatón kívül a következő dokumentumokat kell a Felügyelet rendelkezésére bocsátania: a kibocsátó legfőbb döntéshozó szervének határozatát a piacra lépésről,¹⁹ az utolsó három üzleti év pénzügyi és számviteli beszámolóit (ha a kibocsátó a benyújtás időpontjában még nem működik három éve, akkor az alapításától eltelt időszakra köteles pénzügyi és számviteli beszámolót készíteni), a jegyzéshez szükséges formanyomtatványt, az utolsó trimesztriális

15 2003/71/EK irányelv 4. cikk.

16 Tpt. 183. cikk.

17 Tpt. 127. cikk.

18 Duțescu 2013. 262.

19 1990. évi 31. törvény a (gazdasági) társaságokról 115. cikk.

pénzügyi kimutatást, a közvetítői szerződés másolatát, a kibocsátót képviselő nyilatkozatát arra vonatkozóan, hogy a tájékoztatóban megjelölt gazdasági és pénzügyi helyzethez képest felléptek-e lényeges változások stb.²⁰ Ha a piacra lépést nyilvános ajánlattétel nem előzi meg, a kibocsátó nem köteles közgyűlési határozatot és a jegyzéshez szükséges formanyomtatványt csatolni a jóváhagyási kérelméhez.

A tőkepiaci törvény külön szabályozza a piacra lépés feltételeit annak függvényében, hogy a kibocsátó részvényeket vagy kötvényeket bocsát ki. Ha egy gazdasági társaság részvényeket kíván egy szabályozott piacra bevezetni, több feltételnek is meg kell felelnie: a hatályos jogszabályi rendelkezések szerint kell működjön, a hivatalos tőzsdei jegyzésre bevezettetni kívánt részvények előre látható tőzsdei értékének, vagy ha ezt nem lehet felmérni, a társaság saját tőkéjének, az előző üzleti évben legalább egymillió eurónak kell lennie, a piacra lépési kérelmet megelőző három évben a társaság működését a pénzügyi és számviteli beszámolóí igazolják. Ha a gazdasági társaság a korábban már kibocsátott részvényekkel azonos fajtájú, illetve azonos osztályba tartozó és azokat helyettesítő részvényeket bocsát ki, nem köteles a várható tőkésítésre vonatkozó feltételeknek megfelelnie. A Felügyelet jóváhagyásával szabályozott piacra léphetnek azok a gazdasági társaságok is, amelyek a kérést megelőző három évben nem működtek, ha megbizonyosodtak arról, hogy a befektetőknek rendelkezésére áll a szükséges információ, hogy tájékozott véleményt alakíthassanak ki a társaságról és annak részvényeiről, amelynek hivatalos tőzsdei jegyzésre történő bevezetését kéri.²¹

A részvényeknek szabadon forgathatóknak kell lenniük. A 2004/39/EK irányelv 40. cikke (1) bekezdésének alkalmazásában szabadon forgathatóknak tekintendők azok az átruházható értékpapírok, amelyekkel egy ügylet felei kereskedhetnek, ezt követően korlátozás nélkül átruházhatják őket, és a szóban forgó értékpapírral azonos típusú valamennyi értékpapír helyettesíthető. Az átruházási korlátozással rendelkező átruházható értékpapírok csak akkor minősülnek szabadon forgathatóknak, ha e korlátozás valószínűleg nem zavarja a piacot.

Ha a tőzsdei jegyzésre történő bevezetést nyilvános kibocsátás előzi meg, az első tőzsdei jegyzést csak a részvényjegyzési igény benyújtására rendelkezésre álló időtartamot követően lehet megejteni, elégséges számú részvényt kell forgalomba bocsátani. A forgalomba bocsátott részvények akkor minősülnek elégséges számúnak, ha a bevezetni kívánt részvények az érintett részvényosztály által képviselt jegyzett tőke legalább 25%-os mértékéig közforgalomban vannak, vagy ha a piac alacsonyabb százalékos mérték mellett is megfelelően működik.²² Ha a részvényeket a tőzsde útján osztják el a nyilvánosság körében, a hivatalos tőzsdei jegyzésre történő bevezetést csak akkor lehet kinyilvánítani, ha a Felügyelet megbizonyosodott arról, hogy a tőzsdén rövid időn belül elegendő számú részvényt

20 Tpt. 213. cikk.

21 Tpt. 214. cikk.

22 Tpt. 217. cikk.

osztanak el. Ha azonos osztályú részvények további csomagjára nézve kéri a hivatalos tőzsdei jegyzésre történő bevezetést, a Felügyelet felmérheti, hogy az összes kibocsátott részvény, és nem csak e további csomag viszonylatában osztottak el a nyilvánosság körében elégséges számú részvényt.

A hivatalos tőzsdei jegyzésre történő bevezetés iránti kérelemnek az azonos osztályba tartozó, már kibocsátott összes részvényre ki kell terjednie. A 2001/34/EK irányelv 49. cikk (2) bekezdése értelmében a tagállamok rendelkezhetnek úgy, hogy ez a feltétel nem alkalmazandó az összes azonos osztályú, már kibocsátott részvényre vonatkozó bevezetési kérelemre abban az esetben, ha a bevezetni nem kívánt részvények osztályába tartozó részvények a társaság ellenőrzésének fenn tartását szolgáló csomagokhoz tartoznak, vagy megállapodások értelmében bizonyos ideig nem forgathatóak, feltéve, hogy a nyilvánosságot tájékoztatták erről a helyzetről, és nem áll fenn annak veszélye, hogy ez a helyzet sérti a hivatalos tőzsdei jegyzésre bevezetni kívánt részvények birtokosainak érdekeit.

A kötvényre mint hitelviszonyt megtestesítő értékpapírra a tőkepiaci törvény tartalmaz néhány különös feltételt a tőzsdei jegyzésre történő bevezetésével kapcsolatban. Így például a kölcsön összege nem lehet kevesebb lejben megfelelő 200 000 eurónál. Folyamatos kibocsátásoknál, amelyek esetében a kölcsön összege nincs meghatározva, ez a küszöbérték nem alkalmazandó. Ettől a feltételtől el lehet térni abban az esetben is, ha a Felügyelet úgy ítéli meg, hogy az érintett hitelviszonyt megtestesítő értékpapíroknak megfelelő piaca lesz. Az átváltoztatható vagy átváltható kötvényeket és opciós kötvényeket csak akkor lehet hivatalos tőzsdei jegyzésre bevezetni, ha a kapcsolódó részvényeket ugyanazon a tőzsdén vagy másik szabályozott, szabályszerűen működő, elismert piacon már jegyzik vagy egyidejűleg bevezetik. Amennyiben a Felügyelet megbizonyosodott arról, hogy a befektetőknek rendelkezésére áll minden ahhoz szükséges információ, hogy véleményt formáljanak azoknak a részvényeknek az értékéről, amelyekhez ezek a hitelviszonyt megtestesítő értékpapírok kapcsolódnak, eltérően is rendelkezhetnek az átváltoztatható vagy átváltható kötvények vagy opciós kötvények hivatalos tőzsdei jegyzésre történő bevezetéséről.²³

A 2001/34/EK irányelv az értékpapírok hivatalos tőzsdei jegyzésre történő bevezetésével és az ilyen értékpapírokról közzéteendő információkkal kapcsolatban lehetőséget biztosít a tagállamoknak, hogy a meghatározottaknál szigorúbb vagy ezekhez képest további feltételektől tegyék függővé az értékpapírok bevezetését. A szigorúbb és további feltételek egyformán alkalmazandók kell legyenek minden kibocsátóra vagy a kibocsátók egyes kategóriáira.

A Bukaresti Értéktőzsde, mint a romániai pénz- és tőkepiac központi szereplője, a tőzsdei szabályzatában követelményeket határoz meg ahhoz, hogy a kibocsátók értékpapírjaikkal a Tőzsdén kereskedhessenek. A szabályzat annak függvényében állít feltételeket, hogy a kibocsátók értékpapírjaikat milyen kategóriába

23 Duțescu 2013. 271–272; Tpt. 220. cikk.

szeretnék bevezetni és milyen értékpapírt bocsátanak ki.²⁴ A következőkben röviden ismertetném a részvények kibocsátói kapcsán támasztott feltételeket.

A részvények bevezetése prémium és standard kategóriában történhet meg. Az első kategóriába tartozó részvények kibocsátói a következő feltételeknek kell megfeleljenek: a társaság nyilvános ajánlattételt tett közzé a Felügyelet által jóváhagyott tájékoztató alapján, a társaság jogi helyzete megfelel a rá vonatkozó törvényeknek és rendeleteknek, mind a megalakulása, mind az alapszabálya szerinti működés tekintetében, a piacra lépési kérelmet megelőző három évben a társaság működött, és ezt a pénzügyi és számviteli beszámolóik igazolják. További feltétel, hogy a kibocsátó kifizesse a Tőzsde által meghatározott díjakat, jelöljön meg két kapcsolattartó személyt, akiknek feladata a folyamatos kapcsolattartás a Tőzsdével. A második kategóriába tartozó részvények kibocsátói meg kell feleljenek a fentiekben felsorolt feltételeknek, és ezen kívül pedig az egyik alábbi alternatív feltételnek: a társaság saját tőkéjének, az előző üzleti évben legalább egymillió eurónak kell lennie, vagy a várható tőke becsült értéke legalább egymillió euró kell legyen.²⁵

VI. A kibocsátók jelentési és tájékoztatási kötelezettségei

A tanulmány befejező részében az értékpapír-kibocsátók rendszeres tájékoztatási kötelezettségét vizsgálom, amely elsősorban a befektetők védelmét és a piaci hatékonyságot szolgálja. Az információáramlás révén az átláthatóságot kell biztosítani.²⁶ Azon társaságok, amelyek értékpapírjait hivatalos tőzsdei jegyzésre bevezették, kötelesek a Felügyelet és a szabályozott piac által meghatározott jelentési és tájékoztatási követelményeknek megfelelni. A társaság minden azonos pozícióban lévő részvényesének egyenlő elbánást biztosít, és a részvényesek jogainak gyakorlásához minden szükséges eszközt és információt rendelkezésre bocsát. A társaság a részvényeseket köteles tájékoztatni a közgyűlések megtartásáról, és lehetővé tenni számukra szavazati joguk gyakorlását, értesítések közzététele vagy körlevelek terjesztése útján tájékoztatást adni az osztalékok elosztásáról és kifizetéséről, az új részvények kibocsátásáról, a jegyzési, csere- és átváltoztatásra vonatkozó jogok gyakorlásáról, megbízottjaként pénzügyi intézményt kijelölni, amelyen keresztül a részvényesek pénzügyi jogaikat gyakorolhatják, kivéve, ha a társaság maga nyújt pénzügyi szolgáltatásokat. A létesítő okirat vagy alapszabály módosítását tervező társaság köteles a módosítás tervezetét közölni a Felügye-

24 Duțescu 2013. 273.

25 Codul Bursei de Valori București, Ediția actualizată 23 aprilie 2015.

26 Az Európai Parlament és a Tanács 2004/109/EK irányelve a szabályozott piacra bevezetett értékpapírok kibocsátóival kapcsolatos információkra vonatkozó átláthatósági követelmények harmonizációjáról és a 2001/34/EK irányelv módosításáról, 2004. december 15. (továbbiakban 2001/34/EK)

lettel és azzal a szabályozott piaccal, ahol részvényeit jegyzik. A tervezetet legkésőbb akkor kell közölni az illetékes hatósággal, amikor összehívják azt a közgyűlést, amelynek határoznia kell a javasolt módosításról. A társaságnak 48 órán belül tájékoztatnia kell a nyilvánosságot a tevékenységi körében újonnan felmerült tényről, amely nem közismert, és amely a vagyoni vagy pénzügyi helyzetére vagy az általános üzletmenetére gyakorolt hatása révén részvényei árfolyamában jelentős változásokhoz vezethet. Annak a társaságnak, amelynek részvényeit különböző tagállamokban található vagy működő tőzsdéken hivatalosan jegyzik, gondoskodnia kell arról, hogy mindegyik ilyen tőzsdén egyenértékű információ álljon a piac rendelkezésére.²⁷

A tájékoztatási kötelezettség lehet időszakos és folyamatos. Ilyen időszakos tájékoztatási kötelezettség az éves és féléves pénzügyi beszámoló közzététele. Az éves beszámolót a pénzügyi év végét követő négy hónapon belül közzé kell tenni, és az ehhez való nyilvános hozzáférést legalább öt évig biztosítani kell. A féléves pénzügyi beszámolót az adott időszak végét követően mielőbb, de legkésőbb két hónapon belül közzé kell tenni, és az ehhez való nyilvános hozzáférést legalább öt évig biztosítani kell. Az üzleti év folyamán az értékpapír-kibocsátó két időközi vezetőségi nyilatkozatot tesz közzé, melyben magyarázatot ad az adott időszak során bekövetkezett jelentősebb eseményekre és tranzakciókra, valamint a kibocsátó és a kibocsátó ellenőrzött vállalkozásai pénzügyi helyzetére gyakorolt hatásaira, és általános leírást ad a kibocsátó és a kibocsátó ellenőrzött vállalkozásai pénzügyi helyzetéről és teljesítményéről az adott időszak alatt. Az információk nyilvánosságra hozatala a kibocsátó kötelezettsége, és a közzétett információkért felelősséggel tartozik.²⁸ Folyamatos tájékoztatási kötelezettség terheli a kibocsátót nagy értékpapír-állományok megvásárlása vagy értékesítése, szavazati jogok jelentős arányának megszerzése vagy eladása esetén.²⁹

A 2004/109/EK irányelv értelmében mindegyik tagállam kijelöli azt a központi hatóságot, amely illetékes az irányelvben meghatározott kötelezettségek teljesítéséért, és az irányelv szerint elfogadott rendelkezések alkalmazását biztosítja. Az illetékes hatóság több, az irányelv szerint meghatározott hatáskörrel rendelkezik. Az auditorok, a kibocsátók, a részvények vagy más pénzügyi eszközök tulajdonosai a hatóság felkérésére információkat és dokumentumokat szolgáltatnak, ugyanakkor a kibocsátó a hatóság felkérésére köteles az előírt információkat nyilvánosságra hozni. Az illetékes hatóság az értékpapírok kereskedelmét legfeljebb tíz napra felfüggesztheti, vagy az érintett szabályozott piacot felkérheti az értékpapír-kereskedelem felfüggesztésére, ha alapos indoka van annak feltételezésére, hogy a kibocsátó megsértette az irányelv rendelkezéseit vagy az irányelvvel összhangban elfogadott nemzeti jogszabályok rendelkezéseit. Ha a hatóság feltárja

27 Tpt. 224. cikk.

28 2001/34/EK irányelv 4–6. cikk.

29 2001/34/EK irányelv 9. cikk.

azt a tényt, hogy az irányelv rendelkezéseit vagy a belső nemzeti jogszabályokat a kibocsátó megsértette, megtilthatja a szabályozott piacon való kereskedelmet. A hatóság figyelemmel kíséri, hogy a kibocsátó megfelelő időben teszi-e közzé az információkat annak biztosítása céljából, hogy minden tagállamban, ahol az értékpapírokkal kereskednek, hatékonyan és egyenlő mértékben jusson a nyilvánosság az információkhoz. A hatóság megállapítja és közzéteszi azt a tényt, ha egy kibocsátó, részvényes vagy más pénzügyi eszköz tulajdonosa nem teljesíti kötelezettségeit.

Zárógondolatok

Kétségtelen, hogy a tőkepiac egy adott ország gazdaságának hajtóerejét jelenti, éppen ezért szabályozása kiemelt fontossággal bír mind tagállami, mind uniós szinten. Az egységes tőkepiaci szabályozás a tisztességes üzleti magatartást, a szabályozott piacok tisztességes és átlátható működését biztosítja, megakadályozza a piaci manipulációt, és biztosítja a szabályozott piacok integritását. A tőkepiac jogi és intézményi keretei növelik a gazdaság hatékonyságát és ennek sikerét. A tanulmány során is ismertetett szabályozások célja egy biztonságos és eredményes tőkepiac megteremtése.

Amint az a 2004/109/EK irányelv preambulumban is megfogalmazásra került, a hatékony, átlátható és integrált értékpapírpiacok hozzájárulnak a tényleges közösségi egységes piachoz. Az értékpapír-kibocsátókra vonatkozó pontos, átfogó és időszerű információk közzététele tartós befektetői bizalmat épít ki, és lehetővé teszi üzleti teljesítményük és eszközeik megalapozott értékelését. Ez egyaránt növeli a befektetők védelmét és a piaci hatékonyságot.

Irodalom

- CĂRPENARU, St. D.–DAVID, S.–PREDOIU, C.–PIPEREA, Gh. 2014. *Legea societăților comerciale – comentariu pe articole, Ediția IV*. București.
- CĂRPENARU, St. D. 2012. *Tratat de drept comercial român, ediția a III-a, revăzută și adăugită*. București.
- DUȚESCU, C. 2013. *Dreptul pieței de capital*. București.
- DUȚESCU, C. 2008. *Manipularea pieței de capital*. București.
- PIPEREA, Gh. 2005. *Societăți comerciale, piața de capital, acquis comunitar*. București.
- PIPEREA, Gh. 2011. *Introducere în Dreptul contractelor profesionale*. București.

Felhasznált jogszabályok

2012. évi 93. sürgősségi kormányrendelet a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének létrehozásáról, szervezéséről és működéséről
2004. évi 297. törvény a tőkepiacról
1991. évi 31. törvény a (gazdasági) társaságokról
- Az Európai Parlament és a Tanács 2003/71/EK irányelve az értékpapírok nyilvános kibocsátásakor vagy piaci bevezetésekor közzéteendő tájékoztatóról és a 2001/34/EK irányelv módosításáról (2003. november 4.)
- A Bizottság 809/2004/EK rendelete a 2003/71/EK európai parlamenti és tanácsi irányelvnek a tájékoztatókban foglalt információk formátuma, az információk hivatkozással történő beépítése, a tájékoztatók közzététele és a reklámok terjesztése tekintetében történő végrehajtásáról (2004. április 29.)
- Regulamentul C.N.V.M. nr. 1/2006 privind emitenții și operațiunile cu valori mobiliare
- Az Európai Parlament és a Tanács 2004/109/EK irányelve a szabályozott piacra bevezetett értékpapírok kibocsátóival kapcsolatos információkra vonatkozó átláthatósági követelmények harmonizációjáról és a 2001/34/EK irányelv módosításáról (2004. december 15.)
- Az Európai Parlament és a Tanács 2001/34/EK irányelve az értékpapírok hivatalos tőzsdei jegyzésre történő bevezetéséről és az ilyen értékpapírokról közzéteendő információkról (2001. május 28.)
- Az Európai Parlament és a Tanács 2014/65/EU irányelve a pénzügyi eszközök piacairól, valamint a 2002/92/EK irányelv és a 2011/61/EU irányelv módosításáról (2014. május 15.)
- Az Európai Parlament és a Tanács 2004/39/EK irányelve a pénzügyi eszközök piacairól, a 85/611/EGK és a 93/6/EGK tanácsi irányelv, és a 2000/12/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv módosításáról, valamint a 93/22/EGK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről (2004. április 21.)
- A Bizottság 1287/2006/EK rendelete a 2004/39/EK európai parlamenti és tanácsi rendeletnek a befektetési vállalkozások nyilvántartás-vezetési kötelezettségei, az ügyletek bejelentése, a piac átláthatósága, a pénzügyi eszközök piaci bevezetése, valamint az irányelv alkalmazásában meghatározott kifejezések tekintetében történő végrehajtásáról (2006. augusztus 10.)

A konszernjogra vonatkozó külföldi kutatások és a vállalatcsoport témájának magyar szakirodalma

Ferenczy Endre

tudományos munkatárs

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem
Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Üzleti Tudományok Intézete
E-mail: ndrferenczy5@gmail.com

Sárközy Tamás 75. születésnapja tiszteletére

Összefoglalás. A tanulmány a vállalatcsoport jogi szabályozásának jogirodalmi vetületeit dolgozza fel. Kiindulópontként a téma Sárközy Tamás általi feldolgozását elemzi, ezt követően pedig a külföldi, majd a magyar szakirodalom álláspontjait veszi sorra, s ezek értékelésén keresztül fogalmazza meg saját következtetéseit.

Kulcsszavak: vállalatcsoport, társasági jog, konszernjog

Abstract. International Researches on Concern Law and the Hungarian Legal Literature concerning the „Groups of companies”

In this paper the author deals with some aspects of the *groups of companies* (*groupes des entreprises, Unternehmensgruppen*). First, the author analyzes the question of *groups of companies* in the oeuvre of Tamás Sárközy, than, concentrates on both foreign and Hungarian papers and monographs dealing with this topic.

Keywords: groups of companies, law of business associations, law of concerns

I. Mini-konzernjog Sárközy Tamás munkásságában

A vállalatcsoport téma,¹ vagy ahogy azt *Sárközy Tamás* nevezi, a „mini-konzernjog” mint kutatási tárgykör az ünnepeelt tudományos figyelmének periferiáján he-

¹ A téma alábbi feldolgozása, amit Sárközy Tamás tiszteletére kezdtünk el, úgy tűnik, mintha egy szerző tevékenysége lenne, de ez nem így van. Fogarasi Amarill és Verebics János, továbbá Pázmándi Kinga forrásismeretei nélkül a startvonalon ragadtunk volna. Elek Judit segítségét, amit a következő lábjegyzet elkészítéséhez adott, itt szeretnénk megköszönni.

lyezkedik el.² Világos, hogy egy kutató, aki nagydoktoriját a vállalatelmélet köréből írta, azért ezt a témakört nem úgy veszi fel, hogy azonnal el is ejti, mert az a nagy egész, ti. a társasági jog része, és természetesen egy még nagyobb halmaz, a szervezetek jogának egy kisebb része. A tudós elmélyedt a jogi személy elméletében, talán nem tévedünk nagyot, ha azt írjuk: igazán csak abból a szempontból érdeklő ez a néhol *holding*nak, máskor *group of companies*nak, *groupe des entreprises*nek vagy *Unternehmensgruppénak*, *parent company*nek stb. nevezett vállalatalkizat, hogy mennyire lehet azt egy egységes teória keretei közé beilleszteni. Igen, nem egyszerű művelet adott esetben seregnyi jogi személyből álló konglomerátumot egy nem jogi személybe hibátlan jogi érveléssel beilleszteni, ami pont a fordított problémája annak, amikor az állam jogi személyiséggel nem rendelkező szerveit kellett közjogi jogalanyiség nélkül elképzelni és működtetni. Sárközy korán észrevette, hogy „...a közjogi jogalanyiség jogi személyiség elszakadása ma már egyre jobban látszik [...]”, és azt is, hogy „A közjogi jogi személyiség (bár nincs olyan kidolgozott jogi dogmatikája, mint a polgári jogi személynek) egyre jobban önállósul a polgári jogtól”.³

Egy másik tanulmányában⁴ a következőket írja: „A magánjognak hagyományosan nincs szervelemélete, hiszen alapvetően a külső forgalmi viszonyokra koncentrált és a jogi személy szerveit szervezeti képviselői minőségében ragadja meg. Más a helyzet a közjogban, ahol a sajátos államszemélyen (*Staatsperson*) belül az állami szervek egymás közti jogviszonyrendszerét valahogy ki kellett fejezni – lásd a *Rupp* nevéhez fűződő belső közigazgatási jogviszonyelméletet, vagy *Bachof*, *Gschwendtner*, avagy *Böckendörfe* kísérleteit a »szerv« jogalanyiségének megalapozására.” Itt tér rá a *jogi személyekből álló csoportosulások* problémájára. (Előtte azért tesz annyit, hogy felhívja a figyelmet még egy problémára, nevezetesen arra, hogy „...a részvénytársaságok belső szervei között szükségszerűen bonyolult belső viszonyok jönnek létre, amelyek adott esetben jogkövetkezményekkel is járhatnak.”)

A következőkből jól látszik, ti. az ott olvashatókból, hogy a vállalatcsoport témáját, azon belül a *csökkentett „függő” jogalanyiség* problémáját máshol is (az egyesületi szövetségeknél és a különböző szerződésekkel egymásba kapcsolódó alapítványi rendszereknél) észreveszi.

Ezzel csak azt akarjuk mondani, hogy a vállalatcsoport problémáját, itt és más munkáiban⁵ egyaránt, magasabb szempontból elemzi. Ezt a törekvést lehet látni *A magyar társasági jog Európában* című, 2001-ben megjelent kötetben is.⁶

2 Sárközy Tamás idegen nyelven megjelent munkáiról áttekintést ad Pázmándi–Verebics 2010. 580.

3 Sárközy 2008. 14.

4 Sárközy 2003. 207–223.

5 Sárközy 2007. 3–8; Sárközy 2013. 9–14.

6 Sárközy 2001. 422. A külföldi és magyar konzernjoggal a 297–386. oldalak között foglalkozik.

II. A külföldi kutatásokról

A külföldi szakirodalom egy része is ezt a módszert követi, ti. a nagyobbtól megy a kisebb felé.⁷ Amikor az előbb idézett *Wymeerch* bekerült a *Corporate Group Law Fórum Europe*-ba, megvoltak az alapjai a társasági jog e speciális területén.⁸ Ahogy fentebb írtuk, *Sárközyt* a fundamentális kérdések érdeklik, a jogágak közös vonásai. Nem mondjuk, hogy a többiek (*Hansmann* vagy *Kraakman*, illetőleg *Davies*, *Hertig*, *Hopt*) is ennyire széles körűen kutatnak, de ők se felszínesek,⁹ sőt, nagyon mélyre, ill. távolra is elmennek. Például: a japán *keiretsura* is kiterjesztették vizsgálódásaikat. Közben arra törekedtek, hogy a különböző jogokban (amerikai, angol, német, francia, japán) megtalálják az egyező törvényhozási tárgyköröket, amelyek a következők voltak: a jogi személy, a felelősség korlátai, a székhelyváltoztatás joga, a tisztségviselők delegálása, a kisebbségi részvényesek és a hitelezők védelme. Különben *Hopt* nagyon erős a vállalatcsoport témában, ami 2015-ös írásából¹⁰ is jól látszik. Természetesen a Max Planck Intézet külföldi és nemzetközi magánjog professzor emeritusa nagyon olvasott a konszernjogot illető témákban, még akkor is, ha a tárgykör más, mint társasági jog, ez nyilvánvaló a százhatvannál is nagyobb irodalomjegyzékből, de olyan könnyedén talán nem jár át a magánjogból a közjogba, mint magyar *homologue*-ja. Külön téma a résztémán belül, amikor a részvénytársaságok tőzsdére mennek – nem lehet gondolatilag egy kalap alá gyömöszölni a nyílt és a zárt vállalatok helyzetét.¹¹ Magától érte-

7 Wymeerch 2001. 44.

8 Windbichler 2000. 265–268. Wymeerchen kívül a csoport tagjai voltak: Hommelhof, Hopt, Lutter, Doralt és Druey.

9 Hansmann–Kraakman 2004. 1–19.

10 Hopt 2015. 33. A szerző szerint a mai vállalati élet világában már teljesen mindennapivá vált a csoportképződés. A jelenséget mérő adatokból nagyon heterogén kép alakul ki, mert az elérendő célok igen eltérőek, és az is, ahogy a vállalatcsoportban összeálltak szabályozzák viszonyaikat. Hopt meglátása szerint működés során két nagy konfliktus keletkezik: az első a többségi és a kisebbségi részvényesek között; a második: a részvényesek és a hitelezők között. Ami a szabályozási modelleket illeti, a szerző megfigyelése szerint a vállalatcsoport szabályai vagy/és a társasági, illetve a polgári jogban vannak (ennek prototípusa Hopt szerint az angolszász jog; a német jogterületen pedig egy speciális vállalati csoportjog van, a prototípus nyilvánvalóan a német). Az első és második prototípus-variációt is megfigyelhetjük több országban, miközben a vállalatcsoportokra vonatkozó normák megjelennek a bankjogban, a versenyjogban és az adójogban. Magát a jelenséget és a vállalatcsoportok magatartását nagyban befolyásolják azok a trendek, amik a számviteli standardokban megfigyelhetők. Az auditálók és külső szakértők nagyban hozzájárulnak e terület fejlődéséhez. A tisztességes elszámolás és a részvényesek védelme a praktikákkal szemben szintén megfigyelhető e jogterületen. Ráadásul kialakultak normák a vezető tisztségviselők és a többségi részvényesek számára. Fizetéképtelenség veszélye esetén az előírások megszigorodtak. Az irányító vállalat által kinevezett igazgatókonfereciónak megfelelően a többségi részvényesek és az uralkodó vállalat felelőssége kiszélesedett. A hitelezővédelem is fejlődött mind a független, mind a vállalatcsoporton belüli társaságot illetően, ugyanez vonatkozik a kártalanítás, a konszolidáció jogintézményeire.

11 Bebchuk 1999. 37.

tődő, hogy a szakirodalom figyelmét felkeltették a *munkajogi* kérdések.¹² Biztos igaz az a vélekedés, hogy a *versenyjog* tud sorozatosan hatékonytalan lenni, ha és amennyiben az uralmi szerződés versenykorlátozó, de az Európai Bíróság szerint „a szerződéses korlátozások nem szükségszerűen minősülnek versenykorlátozásnak; valójában, a szerződéses korlátozások gyakran kedvező hatást gyakorolnak a versenyfolyamatokra”.¹³ Köztudomású, hogy ebben a mini-konzernjogban mekkora részt foglalt el a kezdetektől fogva a számviteli jog.¹⁴ A téma előkerülhet a szinte parttalan összehasonlító jogban: ilyen megjelenése *Michel Bode* könyve,¹⁵ amely a nemzetközi vállalatcsoportra koncentrál, amely adott esetben a kollíziós jog, tehát a nemzetközi magánjog szabályainak előhívását igényli. Bode elemzése szerint a vállalatcsoportra vonatkozó jog a német jogtól nem mutat nagy különbséget Portugáliában, Horvátországban és Magyarországon. Ezekhez képest az olasz szabályozás tartalmaz speciális normákat; az amerikai jog e tárgykörben az esetjogra épül, a francia jog egyfajta keveréke az előzőeknek. A vállalatcsoport szabályozása a részvénytársaságok esetét tekinti mintának; ha a csoport korlátolt felelősségű társaságokból áll, úgy a joggyakorlat dönt vonatkozó normák hiányában.¹⁶ A könyv nagyon részletes leírását adja a német konzernjog intézményeinek (például *Gewinngemeinschaft*, *Teilgewinnabführungsvertrag*, *Geschäftsführungsvertrag*, *Kommanditesellschaft auf Aktien*, *Rechtsanspruch auf Nachteilsausgleich* stb.), összehasonlítja a szabályozást a franciával, és annak a véleményének ad hangot, hogy a francia anyavállalat jogosítványai kevesebbek, mint a németéi.¹⁷ Az amerikai irodalom, *Michael Corda*, az *Another Life*-ban különböző okokkal magyarázza a vállalatcsoportok, konglomerátumok kialakulását.¹⁸

12 Windblicher 1989. 620.

13 Whish 2010. 307. (A 8. pontot Nagy Csongor István fordította.)

14 Cartou 1986, 89, 207, 289. Ehelyütt még az első irányleveljavaslatot elemzi az anya- és leányvállalat közötti pénzügyi kapcsolatok szabályozására.

15 Bode 2010. 697.

16 Bode 2010. 20.

17 Bode 2010. 131.

18 Először: „a bankok örömmel kölcsönöztek újabb és újabb vállalat megvásárlására.” Másodszor: „minden akvizíció a következőt finanszírozta”. Harmadszor: „Sok oka van annak, hogy egy gazdag üzletember a filmüzletbe (is) belevág. Az egyik az, hogy a film bődületes nyereséget tud hozni (bár persze az sincs kizárva, hogy inge-gatyája rámeleg, mint azt Joseph P. Kennedy és Kirk Kerkorian is kénytelen volt megtanulni); ám ennél erősebb a társadalmi rugó. 1960-ban Bluhdom már gazdag ember volt, de vajon hányan akarják meghívni egy New Jersey-i cinküzem tulajdonosát vacsoraestélyekre, és hány csinos nő akar autóalkatrészekről hallani partnerétől a vacsoraasztal mellett?” (Fordította: Siklós Márta. Budapest, 2002. 383–384.) Bluhdom vállalatcsoportja fénypontján a következő cégekből állt: New Jersey Zinc, a Paramount Pictures, a Desilu Productions, a Merson Musical Products, a Consolidated Cigar Corporation, a Quebec Iron and Titanium Corporation, a Madison Square Garden, a Fumiture City, a Tool Industries, a Bonney Forge and Foundry, a Mai Tool and Jet Engineering, a Colleyer Insulated Wire Company, a Simon and Schuster és a Simmon Mattres.

III. A magyar szakirodalomról

A kutatók többféle irányból és jogtudományi műfaj felől közelítették meg a tárgy-kört. *Gadó Gábor*¹⁹ például 2004. évi cikkében jórészt kommentálja az új társasági törvényt, bár több helyen *de lege ferenda* is ír; így utal a svéd társasági törvény IX. fejezetére, a Winter Bizottság egyik javaslatára, nevezetesen a *wrongful trading* intézményére. Műfajilag a 2007-ben megjelent Sárközy-tanulmány²⁰ ebben két jogterületet különböztet meg: az egyik „külső”, a másik „belső” jog. Leírja a konszernjog részeit: a versenyjogot, a számviteli és adójogot és a társasági jogot. Több oldalon bemutatja a magyar társasági konszernjog általános fejlődését, majd értekezik az új törvény konszernjogáról. Véleménye szerint „az új Gt. konszernjogi szabályozása tele van kísérleti jellegű, illetve ellentmondással terhes, következetesen végig nem gondolt előírással”.²¹

Pázmándi Kinga több tanulmányt szentelt a témának, amelyekben feldolgozza a szakirodalmat²² és a különböző időpontokban megjelent jogforrásokat. Két kommentárt is írt.²³ A szerző – azon túl, hogy a *Gazdaság és Jogban* megjelent írásában bevezetéképpen²⁴ elmagyarázza a konszernkapcsolatok különböző variációit – nagyon hangsúlyosan tárgyalja azokat az okokat, amelyek a vállalatcsoport önálló szabályozásának indokálul szolgálnak. Már a 2006. évi törvény megalkotásakor is – írja – a vállalatcsoport önálló szabályozásának indoka az volt, hogy „a vállalatcsoport számára előírt törvényi feltételeket teljesítő konszerneket a társasági jog leválassza a hagyományos felelősség-átviteli, illetőleg a minősített befolyásszerzéshez kapcsolódó konszernszabályozásról. Ennek az az ésszerű jogalkotói indoka, hogy abban az esetben, ha a konszern ilyenként való működése, egységes fellépése a piacon transzparens, és a vállalatcsoport belső viszonyai közt az előnyök-hátrányok kiegyenlítése megvalósul, akkor más jellegű felelősségi és biztosítéki szabályokra van szükség, mint a klasszikus konszernjogban, ahol a befolyásszerzés transzparenciáját nyilvánossági előírással, a társaságon belüli erőviszonyok kiegyensúlyozását kisebbségvédelmi eszközökkel, a hitelezők védelmét felelőség-áttörési szabállyal biztosítja a jog”.²⁵ Ezután ismerteti a minősített többséggel rendelkező tag felelőssége témáját, majd rátér a vállalatcsoport szabályozásának új rendszerére. Ezt követi az uralmi szerződés tárgyköre, illetve azon szabályok tárgyalása, amelyek a vállalatcsoport létrejöttének előkészítésére vonatkoznak. Nem feledkezik meg az uralkodó tag és az ellenőrzött tag ügyvezetése közötti vi-

19 Gadó 2004. 3–5.

20 Sárközy 2007. 3–8.

21 Sárközy 2007. 8.

22 Pázmándi 2007. (A befolyásszerzést mások is tollhegyre tűzték: Szegedi 2010. 515–523; Gadó 2011. 4–6; Fézer 2012. 147–153.)

23 Pázmándi 2011. 24–29; Pázmándi 2014. 84–109.

24 Pázmándi 2011. 25.

25 Pázmándi 2011. 25.

szonyról, ahogy olyan tárgykörökről sem, mint az ellenőrzött társaságok tagjainak kisebbségvédelmi biztosítéka vagy az uralkodó tag felelőssége. Legvégül a vállalatcsoport megszűnéséről és a vállalatcsoportként való igényről ír.

Komoly szerzői kört tudhat magáénak a vállalatcsoport téma, például az elismert és a tényleges vállalatcsoport tárgykörével *Fischer Judit* foglalkozott.²⁶ *Darázs Lénárd* nagy tanulmányt szentelt az elismert vállalatcsoport uralmi szerződésének.²⁷ A jogintézmény beemelését a magyar jogba élesen kritizálta már két évvel korábban *Nikolicza Péter*.²⁸ A témakörben a HVG-ORAC kiadott egy monográfiát,²⁹ a KJK Kerszöv pedig egy gyűjteményes munkát, amelyben kifejezett konszernjogi vonatkozásokat találunk.³⁰

Összefoglalás

Végezetül kimondhatjuk: a magyar szakirodalom ugyanazzal a fogalmi apparátussal dolgozik, mint a svájci vagy a német vagy az amerikai,³¹ és hasonló forrásokból is táplálkozik, mint a külföldiek, példaként felhozhatóak a Winter Bizottság vagy a Forum Europeum ismert megállapításai.

Irodalom

- ANGYAL Á. 2015. Károsultak. *Élet és Irodalom* (2015. május 15.)
- BEBCHUK, A. L. 1999. *A Rent-Protection Theory of Corporate Ownership and Control*. Harvard Law and Economics Discussion Paper. Cambridge.
- BERKE B. 2000. Konszernjogi vonatkozások a könyvviteli harmonizációs szabályozásban. In: MISKOLCZI B. P. (szerk.): *Európai társasági jog*. Budapest.
- BODE, M. *Le groupe international de sociétés. Le système de conflit de lois en droit comparé français et allemand*. Bern.
- CARTOU, L. 1986. *Droit fiscal international et européen*. Paris.

26 Fischer 2006a. 11–14; Fischer 2006b. 3.

27 Darázs 2009. 117–129.

28 Nikolicza 2005. 403–419. (Különösen 409–413.)

29 Török 2009. 369.

30 Berke 2000. 108–110.

31 Matheson 2008–2009. 1091–1155. Pázmándi Kinga munkáit (2011, 2014), amelyekben foglalkozik a fátylólátszúrás témájával, továbbá ifj. Korsós Antal írását korábbról (Korsós 1995). Csak zárójelben és érdekességként: Matheson szerint összesen, tehát globálisan 77 000 anyavállalat és 770 000 leányvállalat van; például a Citigroupnak 2259, a Bank of Americanak 1179. Megjegyzem, Angyal Ádám azt írja (2015. 3.), hogy a Questor „...céghálózat / holdingból legalább 22 egység azonosítható”. Laikusnak azért az is érdekes, amikor egy vállalatcsoporton belül az egyik cég lejegyzi a másik kötvényét, ami a Questor esetében történt.

- DARÁZS L. 2009. Az elismert vállalatcsoport uralmi szerződése. *Jogtudományi Közlöny* 64/3.
- FÉZER T. 2012. Befolyásszerzés más társaságban. In: Fézer–Károlyi–Petkó–Törő: *A kereskedelmi jog alanyai: cégek és civil szervezetek joga*. Debrecen.
- FISCHER J. 2006a. Konszernjogi szabályok. *Céghírnök* 16/7.
- FISCHER J. 2006b. Az új társasági törvény általános része VI. *Céghírnök* 16/8.
- GADÓ G. 2004. A vállalatcsoport szabályozása az új társasági törvényben. *Gazdaság és Jog* 12.
- GADÓ G. 2011. Kérdőjelek a minősített befolyásszerzés körül. *Céghírnök* 10.
- HANSMANN, H.–KRAAKMAN, R 2004. What is Corporate Law? In: *The anatomy of corporate law: a comparative and functional approach*. Oxford.
- HOPT, J. K. 2015. *Groups of Companies. A Comparative Study on the Economics, Law and Regulation of Corporate Groups*. Law Working Paper 286. Heidelberg.
- KORSÓS A. 1995. Az intézményes felelősség-átvitel problémája a társasági jogban. *Gazdaság és Jog* 7/5.
- MATHESON, J. 2008–2009. The Modern Law of Corporate Groups: An Empirical Study of Piercing the Corporate Veil in the Parent – Subsidiary Context. *North Carolina Law Review* 88.
- NIKOLICZA P. 2005. Törvényalkotói baklövés-e az új társasági törvény vállalatcsoport-fejezet koncepciója? *Jogtudományi Közlöny* 60.
- PÁZMÁNDI K. 2007. Befolyásszerzés, elismert vállalatcsoport. *Cégvezetés* 1.
- PÁZMÁNDI K. 2011. Konszernrendeletek és a vállalatcsoportra vonatkozó szabályozás. (Kommentár a Kodifikációs Főbizottság társasági jogi munkacsoportjának javaslatához) *Gazdaság és Jog* 19/7–8.
- PÁZMÁNDI K. 2014. VI. cím: Vállalatcsoport. In: Sárközy T. (szerk.): *Az új Ptk. magyarázata II/IV*. Budapest.
- PÁZMÁNDI, K.–VEREBICS, J. (eds.) 2010. *To You That Honour Now Belongs. Selected Essays and Papers of Tamás Sárközy. Grösserer Ruhm dir gependet sei. Ausgewählte Schriften und Beiträge von Tamás Sárközy*. Budapest.
- SÁRKÖZY T. 2001. *A magyar társasági jog Európában: a társasági és konszernjog elméleti alapjai*. Budapest.
- SÁRKÖZY T. 2003. Szervezetrendszerek és a polgári jogi jogalanyiség. In: *Ünnepi tanulmánykötet Petrik Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest.
- SÁRKÖZY T. 2007. Konszernjog avagy a vállalatcsoportok joga – új komplex jogterület. *Gazdaság és Jog* 15/6–7.
- SÁRKÖZY T. 2008. Szervezetek megszemélyesítése a jogban – kis modern dogmatika. *Állam- és Jogtudomány* 58.
- SÁRKÖZY T. 2013. Típuszabadság-típuskényszer a szervezetek jogi megjelenítésénél. *Gazdaság és Jog* 21/7–8.

- SZEGEDI A. 2010. A befolyásszerzés szabályozásának funkciója. In: *Ünnepi kötet Szalay Gyula tiszteletére, 65. születésnapjára*. Győr.
- TÖRÖK T. 2009. *Konzernjog*. Budapest.
- WHISH, R. 2010. *Versenyjog*. Budapest.
- WINDBICHLER, C. 2000. „Corporate Group Law for Europe”: Comments on the Forum Europeum’s Principles and Proposals for a European Corporate Group Law. *European Business Organisation Law Review* 1.
- WINDBLICHER, C. 1989. *Arbeitsrecht im Konzern*. München.
- WYMEERCH, E. 2001. *Company Law in Europe and European Company Law*. Gent.

A kollektív igényérvényesítés fejlesztési lehetőségei¹

Harsági Viktória

egyetemi tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
Jog- és Államtudományi Kar (Budapest)
E-mail: harsagi.viktoria@jak.ppke.hu

Összefoglaló. A sokalanyú perek Magyarországon sporadikusak, tipikusan szektorális szabályozásban öltenek testet, azaz speciális jogterületekre vonatkoznak. Ráadásul ezek a perek Európa számos más országától eltérő módon nem a class action vagy csoportos perlés formájában vannak jelen, hanem pusztán actio popularisként nyertek szabályozást. Az új magyar Polgári perrendtartásban egy kifinomultabb megközelítés válik szükségessé: a két modell, az opt-in és opt-out rendszer kombinációja célszerű. A cikk e javaslatot részletezi.

Kulcsszavak: polgári eljárásjog, kollektív igényérvényesítés, kodifikáció

Abstract. Development Opportunity of Collective Redress

Multi-party litigation in Hungary is sporadic and typically sectoral regulation is applied, which means the regulation covers only specific areas of law. Moreover, it does not take the form of class actions or group litigation in the sense applied in the common law countries or in other European Union countries, but is merely an *actio popularis*. In the new Hungarian Code of Civil Procedure a more refined approach is needed in any case. A combination of the two models of the collective redress, the opt-in and opt-out systems should be combined. The article contains the details of this proposal.

Keywords: civil procedure law, collective redress, codification

A kollektív igényérvényesítési metódusok egyik fő erénye, hogy elkerülhetővé teszik az ügyek megtöbbszöröződését, illetőleg ugyanazokban a kérdésekben az elmentendő döntéseket. Nem véletlen, hogy ezek az eljárások mindinkább fontossá válnak az utóbbi időben.² A „makro-igazságszolgáltatás ilyen kompakt formája” több okból is vonzó lehet: lehetővé teszi, hogy a párhuzamos, illetőleg lényeges átfedésben levő ügyeket hatékonyan, gyorsan, következetesen és a véglegesség igényé-

1 A tanulmány a K 105559 nyilvántartási számú OTKA-kutatás keretében készült.

2 Zuckerman 2013. 655.

vel bírálják el, és tegyék ezt méltányos költségek mellett.³ Az imént felsorolt előnyök mellett minden ilyen eljárási mechanizmus számos nehézséget is hoz magával. A legszembeötlőbb probléma, hogy az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, tisztességes eljárás, alaposság és a pergazdaságosság kerülhet konfliktusba egymással.⁴

Mindamellett, hogy a class action eljárást többen hevesen kritizálják az Amerikai Egyesült Államokban is és még inkább Európában, a közel fél évszázados időtartam alatt, melyet e jogintézmény eddig megélt, a kollektív igényérvényesítés koncepciója elterjedt az AEÁ határain túl is, és mára már számos országban gyökeret vert mind a common law, mind pedig a kontinentális jogrendszerben. Előbb jelentősebb common law országokban, különösképpen Ausztráliában és Kanadában, ezt követően számos európai jogrendszerben jelent meg ezen eljárások valamelyik típusa (opt-in vagy opt-out alapú eljárás vagy mindkettő). A kollektív igényérvényesítés tehát mára már realitás az Európai Unióban is. Azonban a regionális jogalkotás „patchwork jellege”, az eljárások következtelen elérhetősége (így az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés egyenetlensége) és a nemzeti szabályozási jelleg vet fel kérdéseket a tekintetben, hogy vajon a jelenlegi helyzet nem akadályozza-e a belső piac zökkenőmentes működését.⁵

Az új eljárási mechanizmusok létrehívását serkenti, hogy ezek a csoport erejének egyesítése által növelik a fegyveregyenlőséget, és segíthetik helyrebillenteni az erőforrások egyenlőtlenségét, illetve a hatalmi egyensúlytalanságokat. A többalanyú perekben a felperesi csoport a jellemző. Az alperesek gyakran kollektív entitások, az ebből fakadó előnyöket élvezik, amelyek elsődlegesen a nagyobb erőforrásaikból, méretgazdaságosságukból, tudásukból, az információhoz való hozzáféréseikből és a befolyásukból származnak. A felperesi oldalon az egyének, kérelmeik egy csokorba fűzésével, *egy erre a célra kialakított eljárásban erőiket és tapasztalatukat egyesítik, megosztva a pereskedés kockázatát, nagyobb nyilvánosságot és jobb tárgyalási pozíciót nyerve*. A bíróság is nyer vele, hiszen az eljárás megtöbbszöröződése, a konfúzió, a felek nagy száma gátolja a hatékonyságot. Ha külön tárgyalnák az ügyeket, a bíróságnak többször kell foglalkoznia ugyanazokkal a kérdésekkel. A kollektív igényérvényesítési mechanizmusok nagy előnyeként tartjuk még számon, hogy általa meg lehet óvni az alpereseket a felesleges költségektől és zaklatástól.⁶

A megfelelő menedzsment és ellenőrzés szükségessége a nagyszámú felperes esetén jól látható. Ezeket a pereket nem lehet másként lefolytatni, mint hogy világosan, határozottan (csak) „egy hang” beszél az összes felperes érdekében, és ennek a „hangnak” kell hogy legyen tapasztalata az ilyen ügyek vitelében.⁷

3 Andrews 2003. 974.

4 Gibbons 2009. 129.

5 Strong 2013. 234. skk.; Zuckerman 2013. 676.

6 Zuckerman 2013. 664, 676; Andrews 2001. 263.

7 Hodges 2001. 73.

1. Az európai jogalkotás szemszögéből

A terület irodalmát felmérve láthatjuk, hogy meglehetősen elterjedt a konfúzus és következetlen terminológia használata. Az eligazodást segítő annyit mindenesetre érdemes leszögezni, hogy a bírósági eljárásban történő aggregált igényérvényesítésre nézve két alapvető modell él egymás mellett: az egyik esetében egy igény reprezentálja a csoportot (képviselési típusú eljárások); a másik esetben számos egyéni igényt fűznek egybe és társítanak a hasonlóságaik miatt. Emellett a két fő típus számos variánsa létezik.⁸

Az európai országok döntés előtt állnak, hogy kitartsanak-e a korábban választott modell mellett, vagy mely modellt vezessék be, ha nem volna még ezen a téren kielégítő tagállami szabályozásuk. A kérdés meglehetősen megosztó és vitára adhat okot. Kevés ország engedett teret Európában a sokkal radikálisabb opt-out modellnek, és ahol elfogadták, azok az országok is többnyire korlátozták a hatályát (mint pl. Dánia és Norvégia).⁹ Számos európai állam alkotmányossági szempontból elutasítja az opt-out mechanizmust. Az elfogadásával kapcsolatos vonakodás ezeknek a mechanizmusoknak az értékére vonatkozó alapvető vitán, illetve a visszaélések lehetőségén alapul.¹⁰ A kritikusok többnyire azt sérelmezik, ha az osztálytag nem kap tájékoztatást a megindult eljárásról, és emiatt nem él az opt-out lehetőségével, az inaktivitását úgy tekintik, mint hozzájárulást ahhoz, hogy a reprezentatív felperes által képviseltessenek. Ez pedig sértheti az osztálytag meghallgatáshoz való jogát, illetve a rendelkezési jogát.¹¹

A kérdés kapcsán vitára van szükség. A vitának azonban nem szabad arra szorítkoznia, hogy a kérdést a két alapvető modell párharcaként fogja fel, el kell kerülni, hogy a diskusszió erre korlátozódjon. Sokkal inkább *funkcionalitás irányából kellene megközelíteni*. Ennek során ki lehet indulni abból a kérdéskatalógusból, amelyet Hodges állított össze. Szerinte a következő kritériumoknak kell a vita középpontjába kerülniük az európai modellkeresések során: „a) Milyen mértékben szolgált a modell igazságot? b) A modell az európai gazdaság javát és versenyképességét szolgálja-e összességében? c) A modell a jogellenes nyereséget elvonja-e a bitorlótól? d) Helyreállítja-e azok helyzetét, akik kárt szenvedtek a jogellenes cselekményből fakadóan? e) A modell előmozdítja-e, hogy a bitorló és mások a jövőben megfelelően viselkedjenek? f) A modell biztosítja-e a hozzáférhetőséget és egyszerűen működik-e? g) Elég gyors-e? h) Arányosak-e a felmerülő költségek? i) Segít-e a visszaéléseket elkerülni?”¹²

8 Hodges 2008. 2.

9 Fairgrieve–Howells 2009. 398.

10 Grace 2006. 258.

11 Stadler 2011. 172.

12 Hodges 2001. 223.

2013 júniusában az Európai Bizottság elfogadta az uniós jog által biztosított jogok megsértése tekintetében a jogsértés megszüntetésére és kártérítésére irányuló tagállami kollektív jogorvoslati mechanizmusok közös elveiről szóló *ajánlást (2013/396/EU)*. Hess szerint az ajánlás a címevel ellentétben nem kínál közös elveket, inkább egyfajta jogalkotási eszköztárat jelent, amelynek célja, hogy segítse a tagállamokat a nemzeti eljárásokba való implementálás során.¹³ Hiányossága, hogy bár az opt-in modellen alapuló rendszer jelentős szerepet adna a bíróságoknak, hogy a felek jogait és érdekeit védjék – a nemzetközi sztenderdekkel ellentétben –, nem írja elő követelményként az egyezség bírósági jóváhagyását.¹⁴

A versenyjog kivételével a Bizottság egy *horizontális kollektív igényérvényesítési mechanizmust* ajánl a jogsértések megszüntetésére és a kártérítési igényekre.¹⁵ A horizontális megközelítés (általános, vagyis nem szektorális szabályozás) inkább kivételnek számít Európában (pl. Angliában és Svédországban találkozhatunk vele). Még az ajánlást követően is áll, hogy nincs világos modell az univerzális megközelítésre, így a harmonizáció továbbra is nehéz marad. Az angol példa – a differenciáltsága miatt – különösen használhatónak tűnik,¹⁶ emiatt választottuk jelen tanulmányban az összevetés alapjául.

2. Class action eljárások az Amerikai Egyesült Államokban – rövid fejlődéstörténeti és összehasonlító kitekintés

A class action amerikai formájának távoli történelmi gyökerei vannak, az angol equity gyakorlatot exportálták az Újvilágba, lényegében a képviseleti eljárásokra¹⁷ vezethető vissza.¹⁸ Az Egyesült Államokban már rég felismerték az értékét annak az eljárásnak, amelyik lehetővé teszi a személyek számára, hogy az érdek azonos-sága nélkül, de az ugyanazon, hasonló vagy összefüggő körülményekből eredő igények tekintetében osztályt alkossanak, és együtt érvényesítsék az igényüket egy eljárásban. 1966-ban inkorporálták a class action szabályait a Federal Rules of Civil Procedure-ba.¹⁹

A kollektív igényérvényesítés célját illetően *a fejlődés dinamikája* nagyon különböző a common law (különösen az AEÁ) és a kontinentális jogrendszerekben. Mindkét rendszer elmozdult a kiindulópontjából, de ezek a változások majdnem

13 Hess 2013. 5.

14 Stadler 2013. 483.

15 Stadler 2013. 484.

16 Hodges 2007. 121.

17 Harsági 2014. 624. skk.

18 Murray 2009. 97.

19 Zuckerman 2013. 675.

ellenkező irányúak. Az AEA class action klasszikus példáját nézve ennek a funkciója, amikor 1938-ban megalkották, az volt, hogy kompenzációt biztosítson sok relatív csekély összegű kár esetén, és megnyissa az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférést azon emberek csoportja részére, akik feltehetően nem hajlanának a jogorvoslat keresésére az egyéni perek eszközeivel. A következő évtizedekben, főként a '60-as, '70-es években, a dolgok alapvetően megváltoztak. A fent leírt cél természetesen megmaradt, de a gigantikus kártérítési eljárások relatív új élménye messze túlmutatott a class action eredeti modelljén. E dimenzióbeli növekedésnek jelentős következményei vannak, ilyen pl. a nagyobb adminisztrációs teher vagy a büntető kártérítés (punitive damage) útján a károkozó jövőbeli magatartásának befolyásolása. Mindez természetesen visszahat a célokra is. Szélesebb lett az eljárás alkalmazási területe, nagyobb az ügyek sokfélesége. Új célok jelentek meg (ami a jogi nyelvezetben is tükröződik), a class action új kollektív és általános értékek érvényre juttatása felé orientálódik. Ez a pluralitás visszahat magára az eljárásjogi eszközre is. Az általános class action több altípusra oszlik, amelyek speciális célok felé orientálódnak, és mindegyik – további konzekvenciaként – eltérő jellegzetességeket vesz fel és különböző gyakorlati eredményre vezet. A kontinentális jogrendszerben a helyzet teljesen különböző. Először is meg kell jegyezni, hogy az ún. kollektív, diffúz vagy fragmentált érdekek védelme az igazságszolgáltatás eszközeivel lassan kezdett el felmerülni a '60-as évek vége felé és a '70-es évek folyamán. Először ez a fejlődés is mindössze néhány országban indult meg, sok helyen csak későbbi időpontban kezdődött. Legtöbb európai jogalkotó által követett cél specifikus és relatív szűk terület szabályozására vonatkozott. Németországban az ún. Verbandsklage vagy az olasz jog kínálta eszközök a fogyasztók védelmét szolgálják, de nem a gyengébb fél kárának megtérítését, hanem a tisztességtelen szerződési feltételek mellőzését. Szabályozási és nem kompenzációs célt valósítanak tehát meg. Az utóbbi évtizedeket elég sokirányú változás jellemezte, mindamelllett az uralkodó európai trend nem a class action irányába látszik elmozdulni. Habár akadnak olyan európai kommentátorok, akik a szélesebb, modernebb megközelítés mellett törnek lándzsát és az amerikai class action bevezetését javasolják, ezzel szemben a kontinentális jogalkotók a szűkebb és óvatos, restriktív alkalmazást preferálják.²⁰

Az egyesült államokbeli class action eljárás a Federal Rules of Civil Procedure R. 23 alkotói által *előre nem látott kérdésekkel szembesült* az idők folyamán. Arra tervezték eszközül, hogy alapjában véve hasonló ügyeket oldjanak meg, egyesek csodaszert látnak benne azon igényekre nézve, melyben számos felperes érintett. A class action eljárásban egyetlen kérelmező van felhatalmazva arra, hogy képviselje a kérelmezők osztályát, azon az alapon, hogy minden egyedi ügy lényeges elemeiben ugyanolyan, így az egyedi ügy eldöntése az intézmény természetéből

20 Taruffo 2001. 409–413.

adódóan a többi ügy elbírálását is jelenti.²¹ A tapasztalatok azt mutatják, hogy míg a class action bizonyos ügyekben betölti a célját, addig más típusú alkalmazása kontraproduktív. A gyakorlatban a mass tort ügyek, különösen a termékfelelősségi ügyek alkalmatlannak bizonyultak az osztályszintű kezelésre. Ezekben az ügyekben számos olyan ténybeli kérdés merülhet fel, mely lehetetlenné teszi az egy ügykénti tárgyalásukat. Gyakran vonzzák a gyengébben megalapozott kérelemmel bíró felpereseket, akik magukban nem perelnének, de egy kikényszerített egyezség az „igényeik felülértékelését” eredményezi a többiek hátrányára.²²

Számos ponton tapasztalható *kiegyenlítetlenség, aránytalanság* a class action eljárásokban. Sok ügy végződik úgy, hogy a bíróságra sem került, magas ugyanis az egyezségi ráta. Ez első látásra pozitívnak tűnhet, ám meg kell vizsgálni, mi áll a háttérben. Ennek ugyanis az Egyesült Államokban több oka van. Egyrészt, mivel a költségeket nem téríti meg a pervesztes fél, így legtöbbször olcsóbb megegyezni, mint sikerrel védekezni. Az amerikai rendszert sokan támadják amiatt, hogy az ezzel foglalkozó ügyvédi irodák dollármilliárdokat keresnek olyan ügyeken, amelyek bíróság elé sem jutnak. Második okként az esküdtszék kiszámíthatatlanságát jelöli meg a szakirodalom. Harmadsorban a class action egyezség lényeges előnyöket jelenthet az alperes számára, aki így „szabadulva” tiszta lappal nézhet a jövőbe. Sokan tartják úgy, hogy az amerikai típusú class action rendszer nem megfelelő Anglia számára, mert ott esküdtszék tárgyalja a kártérítési ügyeket, míg Angliában nem ez a helyzet. Ráadásul jóval magasabb kártérítési összeget ítélnék meg, mint Angliában, így egy esetleges adaptálás következtében Angliában sokszorosába kerülne a kártérítési rendszer. Az Egyesült Államokban az opt-out class action kéz a kézben jár a sikerdíjjal. Az angol szerző, Zuckerman szerint azonban a class action rendszer működhet sikerdíj nélkül is. Szerinte valójában az eljárásnak class actionkénti vagy group litigationkénti, illetve opt-in vagy opt-outkénti leírása nem feltétlenül fed fel sokat a gyakorlat működéséről. Az sem mindegy, hogy milyen jogrendszerbe kerül beültetésre a class action.²³ Az ügyvédek jelentik a hajtóerőt a class action mögött. „Vadásznak a reprezentatív felperesek után és finanszírozzák az ügyet: valójában ezáltal érdekeltségük van az ügyben, mivel sikerdíj alapján dolgoznak, ezért nagyon komoly gazdasági ösztönző van arra nézve, hogy »felépítsenek« egy ilyen eljárást.”²⁴

Hodges a következőkben látja az amerikai rendszer előnytelen vonásait. A rendszer a következő nem kívánatos következményeket tudja előidézni: „a) az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés túl könnyűvé válik, b) nincs költséghaszon vagy más racionalitási kontroll a felperes részétől, ill. ellenőrzés az ügyben hozott döntések felett, c) rendkívül nagy mennyiségű per indul, különösen sok

21 Hodges 2001. 119.

22 Hodges 2001. 218.

23 Zuckerman 2013. 666, 685.

24 Silvestri 2010. 109.

a megalapozatlan kérelmek száma, d) »zsákmányszerzés« az ügyvédek és más közbenső személyek által, akik a pert üzleti befektetésnek tekintik, amely az ő saját hasznukról szól, e) érdekellentét az ügyvéd és az ügyfelek között (különösen az egyezségkötés terén, és sok fogyasztói class action szerény hasznot hajt a fogyasztóknak, úgymint az ún. »coupon settlement«), f) eljárások, amelyek természetüknél fogva drágák, g) aránytalan ügyvédi díjak, és ebből eredően nagyon magas tranzakciós költségek, h) a »vesztes fizet« elvvel össze nem kapcsolt class action eljárásban, ahol nagyon magasak az ügyvédi költségek, óriási nyomás van az alperesen, hogy az ügy érdemére (a pernyertesség esélyére) tekintet nélkül megegyezzen (blackmailing), i) a nyomást a punitive damage rendszere csak fokozza.” A *Class Action Fairness Act (2005)* valamit próbált javítani a helyzeten. Bizonyos megszorításokat tett a sikerdíj és pl. a class action hatálya tekintetében (szűkítette a lehetőségét).²⁵

3. Opt-in és opt-out modellek mérlege

Európai országokban időnként felmerül a kérdés, hogy a rendszert az amerikai class action sokkal átfogóbb, kiterjedtebb rendszerével váltsák fel. Ezt a kérdést az amerikai modelltől radikálisan különböző angol szabályozás kapcsán is fel szokták vetni.²⁶ Például más országbeli referensek egy 2000. évi genfi konferencián felvetették, hogy az angol preferencia a group litigation irányába (a class action modellel szemben) csökkenteni a károsultak esélyét az igazságszolgáltatáshoz való hatékony hozzáférésre. Az angol képviseleti kereset jobban biztosítja ez utóbbi célt. A képviseleti kereset hátrányára írható azonban, hogy ezek ignorálhatják az egyedi ügyek közötti releváns különbségeket, illetve elmaradhat azok adekvát vizsgálata. Kontraproduktív gyorsaság jellemzi, megvan annak a veszélye, hogy a képviseleti eljárások csak a felszínét karcolják a számtalan egyedi ügynek. Emiatt szükséges lehet, hogy másodlagos eljárásokat folytassanak le, s ennek során elérjék a megfelelő precizitást, pontosságot az egyedi ügyekben. Ez nyilvánvalóan késedelmet és költségeket okozhat, Andrews szerint ezért néha jobban működik a csoportos perlés rendszere.²⁷ A kulturális különbségek is szembeötlőek. Először is – ahogyan fentebb már említettük – az Amerikai Egyesült Államokban a kártérítési ügyeket esküdszék tárgyalja. Másodsorban a jury által megítélt összegek messze magasabbak, mint máshol. A súlyos kártérítési ítéleteket (helyesen) nem tolerálná az angol közvélemény. Harmadsorban a class action jellegzetessége, hogy az ügyvédi irodák dollármilliárdokat keresnek az ügyeken, amelyek akár

25 Hodges 2001. 131–132, 135.

26 A csoportos perlés (group litigation) képviseleti eljárások (representative proceedings) részletes bemutatása nem célja jelen írásnak. Bővebben lásd Harsági 2015. 16. skk.

27 Andrews 2003. 1004–1005.

bíróság elé sem kerülnek és sokszor sovány kártérítést eredményeznek az egyes károsultaknak. Ez elfogadhatatlan volna Angliában. Hodges szerint a jelenlegi rendszer megfelelő, a gyakorlatban csiszolható.²⁸

Az opt-out rendszerek létjogosultságát rendszerint *a hatékonysággal* és a későbbi jogsértésektől *elrettentő hatásával* szokták igazolni.²⁹ Különösen igaz ez a csekély perértékű ügyekben, ahol kicsi a perlési hajlandóság.³⁰ Az opt-in eljárás nem adekvát elaprózódó, szétszórt, szórványos veszteségek esetén.³¹ Az amerikai tapasztalatok szerint az opt-in eljárások nehézségekkel szembesülnek, ami az attraktivitást illeti a szélesebb körű részvételre. Az ok a tétlenség. Az amerikai opt-out rendszer gyakorlata igazolja, hogy az osztálytagok általában passzívak, nem tesznek semmit, szinte soha nem élnek az opt-out lehetőségével. Fogasztói ügyekben átlagosan 2% alatti érintett él a joggal, hogy kilépjen az eljárásból.³² Ausztráliában valamelyest más a helyzet, egy empirikus kutatás kimutatta, hogy az emberek nem idegenkednek a kilépéstől, és az opt-out rátája sokkal magasabb a vártnál (átlag: 13,78%, medián: 5,28%).³³

Az opt-out modell jelenti a legkevesebb akadályt *az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés* tekintetében, nagyobb eljárási hatékonyságot és gazdaságosságot kínál (különösen ahol az osztály összetétele kiszámítható és világos). Előnye, hogy megnevezetlen osztálytagok szereznek jogcímet a kártérítésre a megnevezett képviselők cselekményei által anélkül, hogy időt kellene tölteniük vele vagy forrásokat mozgósítaniuk. *Nagyobb számú fél részére biztosítja ezt a kompenzációt*, mivel jellemzően a kilépők után is többen vannak, mint egy opt-in eljárás esetén (melybe nem lépnek úgy be az érintettek).³⁴ Egyúttal biztonságot jelent az alperes számára, hiszen tudja a kitétszég mértékét.³⁵

A legtöbb kifogás az opt-out modellel szemben, hogy jelentős *visszaélésekhez vezethet* a gyakorlatban. Az Amerikai Egyesült Államokban például az opt-in mechanizmus nagy számban olyan igényeket eredményezhet, melyek nem eléggé megalapozottak, de a nagyságuk miatt gyakran arra tudják kényszeríteni az alperest, hogy fizessen, hiszen üzleti szempontból ez olcsóbb számára. Nem engedheti ugyanis meg magának, hogy akár egy kis kockázatot is vállaljon, hogy esetleg egy számára „végzetes” ítélet születik, mely alapján felperesek ezreinek kell majd kártérítést fizetnie.³⁶ Ellenérvként hozzák fel, hogy kontrollmechanizmusokat lehet bevezetni a visszaélésekkel szemben: különösképpen erős bírói kontrollt az

28 Hodges 2001. Foreword, III.

29 Karlgođt 2012. XL.

30 Stadler 2011. 166.

31 Wagner 2011. 78.

32 Issacharoff–Miller 2009. 203.

33 Zuckerman 2013. 693.

34 Hausfeld–Ratner 2012. 547.

35 Zuckerman 2013. 690.

36 Zuckerman 2013. 667.

ügyek felett (főképp az eljárás kezdeti szakaszában az ügyek szűrése tekintetében). Mások nem gondolják azt, hogy ez a gyakorlatban megvalósítható volna.³⁷ A tisztább képhez azonban az is hozzátartozik, hogy az amerikai perben a kereseti kérelemnek jóval kevesebb részletet kell tartalmaznia, mint sok más országban (pl. Németországban vagy Ausztráliában). Ilyen tekintetben a magasabb sztenderdek megakadályozhatják a rosszhiszemű pereskedést, de elzárhatják a jogos igényeket is az érvényesítéstől.³⁸ A reprezentative vagy class action esetén gyakran tapasztalható jelenség, hogy az alperest belekényszerítik egy egyezségbe ahelyett, hogy érdemben védekezne, az angol csoportos perlés esetében kevésbé valószínű. Az amerikai class action osztálytagjai lehetnek fantomszerűek, és a kérelem érdemben lehet teljesen spekulatív. Az angol csoporttagok egyenként is felelősek a közös költségekért, így az angol költségviselési szabályok visszatartanak az „áligények” érvényesítésétől. Az Egyesült Államokban nincs ilyen általános szabály, ráadásul a legtöbb felperest egy befektetési vagy esetleg biztosító cég támogatja.³⁹

Európában széles alapokon nyugvó politikai kompromisszum alakult ki a tekintetben, hogy az amerikai típusú class action modell nem kívánatos káros hatásoknak enged teret, mint például a túlzott mértékű perlekedés, túlzott költségek, következtelenség és átfedések vannak közjogi szabályozókon alapuló (a közjogi kontroll körében) született határozatok és a polgári perben született ítéletek között.⁴⁰ Sokszor felmerül az opt-out rendszerrel szembeni kifogásként, hogy nem jelentenek teljes kompenzációt a felperesnek.⁴¹

Mivel az opt-out rendszerek hitelessége az osztály tagjainak vélt konszenzusán nyugszik, a közzététel, ezáltal a vélelmezett osztálytagok informálása a perről azért fontos, hogy esetlegesen tudjanak élni az opt-out lehetőségével. Az opt-out rendszer korrektsége azon is múlik, van-e egy *világosan definiált osztály* (az érintetteknek tudniuk kell, köti-e majd őket az ítélet), valamint elégséges idő, hogy „elhagyhassák” az eljárást.⁴²

Európában elég széles körű ellenállás van az opt-out class action rendszerrel szemben azon az alapon, hogy nem veszik figyelembe *a felek rendelkezési jogát, és esetleg sértik az Emberi Jogok Európai Egyezménye* 6. cikkét.⁴³ A jogirodalom hangsúlyozza, hogy az egyéneknek meg kell hogy legyen a lehetőségük annak eldöntésére, részt akarnak-e venni az eljárásban, ami kihat az anyagi jogaikra, érinti perbeli képviselőtüket és a költségekkel kapcsolatos felelősségüket. Ezek a kérdések alkotmányossági és a tisztességes eljáráshoz kapcsolódó problémákat vet-

37 Hodges 2001. 119.

38 Hausfeld 2012. 553.

39 Andrews 2003. 1006–1007.

40 Hodges 2010. 372.

41 Zuckerman 2013. 691.

42 Zuckerman 2013. 685–686.

43 Zuckerman 2013. 692; Hodges 2001. 123.

hetnek fel.⁴⁴ Az opt-in megközelítésnek számos előnye van, így például a tagság biztossága.⁴⁵ Javára írható továbbá, hogy a felek szabad akaratukból csatlakoznak, éles ellentétben az opt-out rendszerrel, melynél lehetséges, hogy az osztálytag a tudtán kívül lesz az eljárás része és „szenvedi” a preklúziós ítéletet. Ám az opt-in rendszerben immanens problémák rejlenek. A legfőbb probléma az ösztönzés, illetve az érintettek megfelelő részvételi arányának kérdése. Emellett fel szokták még hozni, hogy az alperes részére nincs meg a lehetőség a „globális béke” elérésére az eljárás eredményeképpen⁴⁶ (vagyis arra, hogy rendezett kérdésként maga mögött tudja az ügyet). Mulheron négy fő okot sorol fel, ami miatt a potenciális perlekedők vonakodnak csatlakozni ilyen kollektív igényérvényesítéshez: a gazdasági aggodalom, a pszichológiai megfontolás, hogy egy „általános verekedés élménynek” lesznek kitéve, a megtorlástól való félelem (különösképpen munkavállalók esetében) és az alapvető félreértések a kártérítés rendszere tekintetében.⁴⁷ Andrews szerint az opt-out rendszer egy esetleges adaptálásának veszélyei a következők: agresszív kísérletek a kollektív perek indítására, melyet ösztönözhet az ügyvédek nyereségvágya; a cégek és szervezetek félelme attól, hogy drága és elhúzódó pereskedéseknek vannak kitéve; a potenciális alperesek költségeinek elkerülhetetlen növekedése (amit a védekezési intézkedésekre fordítanak, például a biztosítások költsége).⁴⁸

Andrews szellemes hasonlata szerint az amerikai class action rendszer „a jó, a rossz és a groteszk módon csúf keveréke”. Évtizedeken keresztül a civil mozgalmak meghosszabbított keze volt. Elmondható, hogy a rossz menedzsment-döntések korrekciós eszköze volt, reformokat ösztönzött az iparban és a társadalmi élet területén.⁴⁹ Silvestri úgy véli, ha elfogadjuk a class actiont, el kell fogadnunk azt is, ami vele jár, vagyis azt, hogy a pereskedés mint szabályozási eszköz jelentkezik, nem csupán a vitarendezés rendszereként lerakott formális struktúra.⁵⁰ Zuckerman pozitívként emeli ki, hogy a class action eljárások – mind az opt-in, mind az opt-out formáiban – tipikusan olyan jellegzetességekkel bírnak, amelyek nem találhatók meg az angol csoportos perlésnél, és ennek következtében a kollektív igényérvényesítést elérhetővé és életképpé teszik az ügyek szélesebb körében.⁵¹

Gondot jelent, hogy Európában nincsenek empirikus adatok az ún. *public enforcement*, illetve *private enforcement* viszonyára nézve. Ezért az érvelés, hogy a teljesen eltérő amerikai rendszerben kifejlesztett class actiont nem lehet egysze-

44 Hodges 2001. 125.

45 Gibbons 2009. 122.

46 Issacharoff–Miller 2009. 202.

47 Andrews 2013. 655.

48 Andrews 2010. 338.

49 Andrews 2003. 1009.

50 Silvestri 2010. 102.

51 Zuckerman 2013. 683.

rően lemásolni, minden bizonnyal nyom a latba,⁵² legalábbis az általános érvényű átvétel tekintetében.

Egy olyan terület, ahol esetleg átvehető lehet az amerikai típusú pereskedési taktika (vagy annak egy módosított verziója) Európában, az a *versenyjog területe* (az antitrust jogsértések áldozatainak kártérítési igény). Történelmileg úgy alakult, hogy ezt a kérdést Európában hatóságok intézik, de azok leterheltsége miatt a feladat „áttolódhat” a polgári peres eljárások területére (az amerikai megoldáshoz hasonlóan).⁵³ Pailli szerint az ilyen jellegű igényérvényesítések két modellje, az ún. public enforcement és private enforcement úgy tekinthető, mint egymást kiegészítő, nem pedig egymást kölcsönösen kizáró része annak a hatékony és modern útnak, amely a belső piac egészséges működéséhez vezet.⁵⁴ Nem véletlen, hogy ezen a területen jelent meg speciális szabályozási igény több más tagállam mellett az Egyesült Királyságban is. 2010-ben a kormány benyújtott egy törvényjavaslatot a parlamentnek, amely megengedett volna egy class action jellegű eljárást a pénzügyi szektorban, és amely a House of Lord előtt elért a harmadik olvasatig. A javaslatot ejtették a 2010-es általános választások előtt. 2013-ban a koalíciós kormány közölte a szándékát, hogy bevezessen egy opt-out class action eljárást a versenyjogi ügyekre.⁵⁵ 2014 januárjában a parlament elkezdte tárgyalni a fogyasztóvédelmi törvény javaslatát, amely a Competition Act (1998) és az Enterprise Act (2002) módosításával egy önálló kollektív igényérvényesítési formát kínálna a szektorra korlátozottan, mely opt-in és opt-out formában is megvalósulhatna.⁵⁶ Hodges szerint – aki az angol és a nyugat-európai államok vonatkozásában a hatóságok szerepét hangsúlyozza a termékfelelősség tekintetében – a polgári perek útján történő kompenzáció sokkal drágább, mint ez a szabályozási mátrix. Másodsorban az adminisztratív szabályozást megduplázza, végül állítja, hogy a bírói úton történő kollektív igényérvényesítés, még ha jól koordinált is, sokkal kevésbé hatékony eszköze az ipar ellenőrzésének, mint a hatósági felügyelet.⁵⁷

4. A jövőbeli magyar jogalkotás számára a külföldi tapasztalatokból levonható tanulságok

A fenti analízis rámutatott, hogy a kollektív igényérvényesítés esetében *nem megfelelő a „one size fits all” gondolkodásmód*, ez nem oldja meg a problémát. Lényegében két alapszituációt kell elkülönítenünk egymástól: a) nagyobb kártérítési ügyeket, ahol nagyszámú károsult próbál egyenként is „életképes” igényt

52 Stadler 2013. 483.

53 Hausfeld–Ratner 2012. 585.

54 Pailli 2014. 269.

55 Zuckerman 2013. 666.

56 *European Union: United Kingdom and European Union Continue Push Toward Private Actions*

57 Hodges 2001. 321; Andrews 2003. 1008.

érvényesíteni, és b) a „szórványos igények”, melyek esetében az egyéni kár tri-viális, ám az aggregált igény jelentős. Ezek túl messze vannak egymástól ahhoz, hogy lehetővé tennék az egységes megközelítést, kezelést: valójában a skála két végpontját alkotják. Míg az utóbbi esetében a fő probléma az, hogy túl kevés az ügy, az előbbi attól a tényről szenved, hogy túl sok ügy van.⁵⁸

Mérlegre téve az opt-in és opt-out rendszereket, illetve ezek kombinációját a bemutatott angolszász modelleknél, láthatjuk, nehéz eldönteni, melyik modell a megfelelőbb. Andrews szavaival az angol preferencia a csoportos perlés felé „nem láthatóan rossz, de nem is nem is nyilvánvalóan jó”. Ám vitathatatlanul egy sokkal körültekintőbb megközelítés, mint az amerikai megoldás.⁵⁹ A diffúz, fragmentált és kollektív érdekek védelme⁶⁰ érdekében létrehívott új eljárásjogi mechanizmusok kialakításánál *valószínűleg a differenciálás a célravezető*. A rendszer kialakításánál figyelemmel kell lenni az adott ország jogi, kulturális és gazdasági helyzetére.⁶¹ A differenciálás alapja a következő lehet: ahol az egyéni kártérítési igény magas, a törvényhozó (egy esetleges rugalmasabb szabályozás esetén a bíró) az opt-in rendszert preferálhatja, megkívánva, hogy a fogyasztók tegyék magukat ismertté.⁶² Egy könnyű csatlakozást biztosító, a preregisztrációs költségeket alacsonyan tartó⁶³ és egyszerű opt-in forma tűnik a megoldásnak. Az önállóan „nem életképes” ügyek tekintetében jellemzően nagy az inaktivitás a potenciális felperesek oldalán. Erre való tekintettel talán ezekben az ügyekben éppen egy opt-out alapú megoldás nem sértené a fogyasztók alkotmányos jogait, akik mindenképpen passzívak maradnak.⁶⁴ Az opt-in eljárások bonyolult stratégiai dinamikát idézhetnek elő, amely megakadályozhatja a fogyasztói jogok sikeres védelmét.⁶⁵ Vagyis egy bölcs kompromisszum nyomán esetleg születhet olyan megoldás, mely megfelelően reagál mindkét ügýtípus problémáira. Az angol kollektív igényérvényesítési eljárások differenciált rendszere azon ritka megoldások közé tartoznak Európában, melyek mernek a hagyományos keretek közül kilépve két modellt *ötvözni*: az opt-in és opt-out rendszereket vegyíteni. Ez a kifinomult megközelítés mindenképpen ösztönzőleg hathat a jövőbeli jogalkotási kezdeményezésekre, még akkor is, ha az elemzett eljárásokkal és azok rendszerével kapcsolatosan számos kritika merül fel a jogirodalomban.

58 Wagner 2011. 78.

59 Andrews 2003. 1007.

60 Jolowicz 2000. 95.

61 Baumgartner 2000. 256.

62 Hausfeld–Ratner 2012. 550.

63 Zuckerman 2013. 678.

64 Stadler 2011. 174–175.

65 Issacharoff–Miller 2009. 203.

5. A kollektív igényérvényesítés témakör megfontolásra javasolt kérdéscsoportjai

A magyar perjogi kodifikáció során a kollektív igényérvényesítés szabályozási koncepciójának kialakításakor alkalmas módszernek az mutatkozott, hogy az ezzel foglalkozó témabizottság (a polgári perjogi kodifikációról szóló 1267/2013. (V. 17.) Korm. határozatnak megfelelően felállított C. jelzésű „A felek és képviselők kérdéseit vizsgáló” témabizottság) egy kérdéskatalógus mentén próbáljon állást foglalni a felmerülő alapvető kérdések kapcsán. Az elsődleges kérdés az intézmény létjogosultsága, a szabályozása tágításának és/vagy a differenciálásának szükségessége. A témabizottság szakértői⁶⁶ egyértelműen úgy foglaltak állást, hogy *az intézményre szükség van*. Az intézmény sikerét nem az mutatja, hány ilyen ügy van, hanem az, hogy a szerepet, melyet a jogalkotó szán neki, be tudja-e tölteni. A szakértői csoport a munka során azt vizsgálta, hogy a jelenlegi rendszer (lényegében az *actio popularis* intézménye) megfelelően működik-e, illetőleg vannak-e olyan hiátusok a rendszerben, melyre való tekintettel a jelenlegi szabályozást kiegészítő új jogintézmény(ek) szabályozása szükségessé válhat. Mindkét kérdésre igenlő választ lehet adni. A bizottság egyfelől a közérdek érvényesítésére szánt *actio popularis* fenntartása mellett foglalt állást, emellett annak kiegészítéseképpen új eljárásjogi eszközök megalkotását látta szükségesnek. Tehát a régi és az új egymás mellett élve, alapvetően jól elválasztható módon jelenhet meg a jogrendszerben. A rendszerezés alapja: a közérdek és az aggregált magánérdek érvényesítése, a régi és az új szabályozás álláspontunk szerint e fogalompáros mentén válik szét. A közérdekű igényérvényesítés már meglévő szabályrendszerén lényegében nem kell sokat változtatni, az aggregált magánérdek érvényesítése kapcsán újabb eszközök bevezetése látszik szükségesnek.

Az új szabályozást támogató, igenlő válasz birtokában rá lehetett térni a szabályozás jellegét meghatározó kérdések tisztázására. Általánosságban megfogalmazódott, hogy mindenképpen támaszkodni kell külföldi tapasztalatokra, de nem lehet cél egy modell egy az egyben való átvétele. Fontos lehet, hogy az egyes már létező megoldásokkal kapcsolatban milyen alkalmazási problémák merülnek fel, és azok kiküszöbölése megoldható-e, s ha igen, hogyan. A részletkérdések tekintetében a bizottság elsődlegesen a következő témakörökkel foglalkozott.

66 A témabizottság által vizsgálandó fő kérdések: a) kollektív jogérvényesítés, csoportos perlés stb., b) a kötelező jogi képviselő, c) jogi segítségnyújtás, d) az ügygondnoki jogintézmény (képviselő, de kivételesen a fél helyén szerepel). A bizottság elnöke: Harsági Viktória, tagjai: Bándi Gyula, Bencze Andrea, Fejes Gábor, Goldea Zsuzsanna, Juhász Edit, Juhász Linda, Kiss Gábor, Légrádi István, Papp Zsuzsanna, Pákozdi Zita, Pribula László, Réti László, Ribai Csilla, Sántha Ágnes, Szakál Róbert, Timár Kinga, Udvary Sándor, Wallacher Lajos. A szerző köszönettel tartozik Dr. Udvary Sándor tanszékvezető egyetemi docens úrnak (Károli Gáspár Református Egyetem), aki a témabizottság tagjaként a bizottság eredményeinek összefoglalását követően a végleges szöveg kidolgozását észrevételeivel és pontosításaival segítette.

I. Általános kérdések

1. Fogalmak (elnevezés, a fogalmak egységes használata)
2. Jogforrás (a leendő perrendtartásba integráltan, avagy külön törvényben kerüljön-e szabályozásra)
3. Mire terjedjen ki a szabályozás? (generális jellegű, szűkebb, átfogja-e a versenyjogi kérdéseket stb.)
4. Főbb területek azonosítása, ahol szükséges lehet az új szabályozás (mely meghatározó lehet az eljárás jellegének kialakításában)
5. Egységes eljárás vagy differenciált szabályozás szükséges? (utóbbi esetben ezek viszonya egymáshoz)
6. Az eljárás jellegének meghatározása, célja (egyezségkötésre irányuljon vagy ítélethozatalra)
7. Az eljárás a kis pertárgyértékű ügyekhez való viszonya
8. Az alternatív vitarendezéshez való viszonya

II. Az eljárás megindítása, perfüggőség, megengedhetőség

1. Mi legyen a feltétele az eljárás indításának? Mi a csoportképzés alapja? (pl. közérdek, a tagok közös érdeke stb.)
2. Hogyan definiálható a csoport vagy osztály?
3. Megengedhetőség. Szükséges-e bírósági döntés (engedély) ahhoz, hogy csoportos perként induljon az eljárás (szűrő szerep), vagy elegendő, ha a csoport tagjai, ill. ügyvédjeik az ilyenkénti eljárásindítás mellett döntenek?
4. Ki indítja az eljárást? A csoport tagja, képviselője, ügyvéd vagy valamilyen (érdekképviselői) szervezet, esetleg ügyész vagy fogyasztóvédelmi szervezet stb.
5. Legyen-e egy regisztere a kezdeményezett, illetve engedélyezett eljárásoknak? Ha igen, a nyilvántartásba való bejegyzéshez milyen (eljárásjogi) jogkövetkezmények fűződjenek?
6. Perfüggőség kérdése.

III. A csoport tagjai, képviselő

1. A csoport tagjai és egymáshoz való viszonyuk
2. Felek-e a csoport tagjai?
3. Képviselő, kötelező jogi képviselő kérdése
4. A kétoldalú meghallgatás elve

IV. Modellválasztás

1. Opt-in vagy opt-out modellek előnyei, hátrányai a választás és kombinálhatóság kérdése
2. Opt-in modell esetén hogyan értesül a csoporthoz való csatlakozás lehetőségéről, opt-out modell esetén a kilépés lehetőségéről az érdekelt?
3. Időbeli korlátok

V. A bíróság szerepe

1. Milyen szintű bíróság hatáskörébe tartozzon?
2. Az összetétel kapcsán legyen-e speciális szabályozás?

3. Az eljáró bíró (tanács) és egy ún. menedzser bíró (managing judge) között érdekes-e a munkát megosztani?
4. A bíróság szerepe az egyezség kapcsán
5. Regiszter, kommunikáció az eljárás résztvevői között, információs technológia alkalmazhatóságának a kérdése, ügyviteli kérdések

VI. Költségek

1. Ki előlegezi a felmerülő költségeket? (csoportreprezentáns, ügyvéd, külső finanszírozó stb.)
2. Milyen elvet kövessen a költségviselés?
3. Tegyük-e különbséget a „közös” és az egyéni költségek között? Ha igen, hogyan?
4. Ügyvédi munkadíj, sikerdíj kérdése

VII. Jogerő, jogorvoslatok és a végrehajtás kérdése

1. Kinek az igényére terjedjen ki jogerő? (ez részben a modellválasztással eldől)
2. Ki kezdeményezhet jogorvoslatot és milyen feltételekkel?
3. Az egyéni vagy a csoportos végrehajtás tűnik célravezetőnek?

6. A témabizottsági javaslatok tézisei

Az új szabályozás alapja tekintetében elmondható, hogy szükséges egy olyan eszköz, amely alkalmas lehet arra, hogy kezelje azokat az ügyeket, amelyek ma a méretüknél fogva (leginkább: a felek nagy száma okán) kezelhetetlenek vagy jelenleg (eljárásjogi megoldások hiányában) feleslegesen szétaprózódva, egyenként jelentkeznek az igazságszolgáltatás rendszerében, holott az „egybekötésük” indokolt lehet. Az ún. negatív elvárt értékű, a jelenlegi eszközökkel hatékonyan nem érvényesíthető (és ezért sokszor nem is érvényesített) igények igazságszolgáltatási rendbe való becsatornázását szükségesnek látjuk.

Az új szabályozás határai és főbb elvei vonatkozásában a témabizottság leszögezte, hogy

a) a leendő Polgári perrendtartásba új eljárási rendekként betagozódó új kollektív igényérvényesítési megoldásoknak elsőbbséget kell élvezni a szinguláris perekhez képest;

b) a szabályozás jelenleg a felperesi oldalon való csoportképzésre korlátozódna;

c) a csoportképzés alapjának meghatározása tény- és jogkérdések, illetve az időtényező mentén kell megvalósulnia;

d) az ügyvédi kar nagyobb adminisztrációs terhet venne magára (pl. ők tartanák nyilván az opt-in rendszerbe belépő tagokat; iratok beszerzését, csoporttagként való minősítés megkezdését végeznék, utóbbit a bíróság ellenőrizné végső soron);

e) figyelemmel kell lenni arra a tényre, hogy az opt-out rendszer adminisztrációja kisebb, ami a negatív elvárt értékű ügyeknél ez fontos szempont lehet;

f) vita tárgyává kell tenni, hogy felső és/vagy alsó összegszerű korlátot meghatározunk-e, meghatározhatunk-e. (Amennyiben igen, elképzelhető, hogy ennek inkább az anyagi jogban kell majd szabályozást nyernie.)

g) a leendő jogi szabályozást a 2013/396/EU ajánlásra⁶⁷ is figyelemmel kell kialakítani.

7. A szabályozás elhelyezése az új Polgári perrendtartásban – struktúra

Az eljárásra vonatkozó szabályokat *külön fejezetben* volna célszerű elhelyezni a leendő Polgári perrendtartásban *Kollektív igényérvényesítés* főcím alatt. E fejezet (a javaslat szerint *Igényérvényesítés közérdekből* cím alatt) tartalmazna egyfelől egy részt, mely a mai *actio popularis* közös szabályait gyűjtené csokorba, keretet adva ezáltal neki, és megkönnyítve a jogalkalmazók helyzetét azzal, hogy valamelyest enyhítünk a szabályozás jelenlegi szétszórtságán, áttekinthetlenségén. Másfelől egy másik alfejezetében az újonnan bevezetendő aggregált magánérdekérvényesítési módozatok generális eljárásjogi szabályait. Egyes speciális részlet-szabályok szükségszerűen a szektorális törvényekben kerülnek majd elhelyezésre, melyek tekintetében fokozottan ügyelni kell majd a Polgári perrendtartással egy időben való hatályba léptetésre.

A bizottság alapvetően eljárásjogi kérdésekre fókuszált, ám tudatában volt annak, hogy az anyagi jogi szabályokkal az összhangot meg kell teremteni. Ahol a szektorális szabályok módosítást igényelnek, erre jelzést kell tenni.

A témabizottság javaslata alapvetően az opt-in modellre épül, de azoknál az ügyeknél, ahol a várható pertárgyérték olyan alacsony (a szinguláris ügyekre vetítetten), hogy az opt-in rendszer – fentebb már jelzetten magasabb – adminisztratív költsége miatt nem lenne arányos, ki kell egészíteni a rendszert egy opt-out alapú modellel. Az utóbbiba olyan ügyeket lehetne becsatornázni, melyek jelenleg nem jelennek meg hatékonyan az igazságszolgáltatás rendszerében. Ebből következően ez a megoldás nem érintené a fizetési meghagyás hatékonyan működő rendszerét sem, onnan nem vonna el ügyeket, tekintettel arra is, hogy annál gyorsabb eszközt nem tudunk nyújtani az igényérvényesítő számára. Kifejezetten azokat az ügyeket javasolná a témabizottság az opt-out rendszerbe internalizálni, melyeknek érvényesítéséről jelenleg jellemzően lemondanak a jogkeresők, hatékony eljárásjogi eszközök hiányában. Az előbbi (opt-in) rendszer olyan igények érvényesítésére szolgálna, melyek most is jelentkeznek a rendszerben, ám a jelenlegi eljárásjogi keretek között nem eléggé hatékonyan érvényesíthetők. Itt a cél el-

67 *Commission recommendation of 11 June 2011 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanism in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law (2013/396/EU)*

sődlegesen a bíróságok adminisztratív terheinek enyhítése volna az arra alkalmas ügyek összekapcsolása által.

Így alakult ki a bizottság munkája során egy hármas tagolódás, melyet a következők szerint lehet vázolni:

I. *actio popularis* (mely tekintetében a vonatkozó általános szabályokat összegyűjteni, pontosítani lehet, de lényegi változások nem szükségesek)

II. a) *társult (vagy koordinált) perlés* elnevezéssel – mely egy opt-in modell, a tárgyi hatály korlátozása nélkül, ám alapvetően a „Kolontár-típusú”, valamint a termékfelelősségi, illetve -szavatossági ügyekre volna kifejlesztve,

b) *osztályos perlés* – opt-out modellként, anyagi jogilag csak egy szűk területre szabva.

Előfordulhat, hogy a kodifikáció későbbi szakasza, illetve a gyakorlati alkalmazás során felbukkannak olyan esetek, amely nem férnek bele ezekbe a keretekbe, és ebből következően a rendszert tovább kell differenciálni. Egyelőre egy ennél többértű modellt nem tartott a témabizottság indokoltnak, a túlzott bonyolultságot mindenképpen kerülni kellene.

Ha átfedés alakulna ki az *actio popularis* és az új eljárási típusok között, az időbeliség dönthetne, tehát ha pl. benyújtanak egy közérdekű keresetet, akkor nem alakítható csoport. Mindazonáltal az *actio popularis* során eldöntött jogkérdés alapján utóbb indulhassanak csoportos perek (ún. follow-on eljárásként).

8. A javasolt eljárástípusok

8. 1. Actio popularis

Az intézmény koncepcionális szintű újraszabályozást nem igényel. A csak eltiltásra, illetve megállapításra irányuló keresetek maradhatnának az *actio popularis* keretében, tekintettel arra is, hogy ezek előreláthatóan gyorsabban zajlanak, mint a témabizottság által javasolt és alább vázolt osztályos, valamint társult keresetek elbírálása.

8. 2. Társult (esetleg koordinált) perlés általános jellemzői

A témabizottság által javasolt társult perlésnél a csoporttagok egyénileg könnyebben azonosíthatóak. Jellemzője, hogy ezek a perek egyénileg is megindíthatóak lennének (rendszerint pozitív elvárt értékűek, egyénileg is gazdaságos lenne ezt megindítani), és általában meg is indítják őket. Mindazonáltal az egyéni érvényesíthetőség a bírósági szervezetrendszer erőforrásait nem megfelelő hatékonysággal használja: célszerű őket egy csoportba fogni (legalább a jogalapról való döntésig). Pl. az igazságszolgáltatás erőforrásainak kímélete érdekében célszerű őket

egy eljárásban kezelni, mivel a bizonyítás költsége várhatóan csökken. Az így egybekötött követeléseknek legyen közös ténybeli alapja és hasonló jogi alapja, ami miatt célszerű azokat egységesen elbírálni. Elmondható, hogy „lazább” volna az ügyek kapcsolata, mint a később bemutatandó osztályos perlésnél.

Alapvetően megkülönbözteti a pertársaságtól, hogy a felperesek lemondanak a jogukról, hogy önállóan nevezzenek meg jogi képviselőt és vegyenek részt a tárgyaláson; a képződött csoportnak egy képviselője van, „egy hangon szólal meg”. Ezzel megoldódhatna a jelenlegi gyakorlat (egyesítés a jogalapra vonatkozó döntésig) egyik legnagyobb problémája.

A javaslat ezt az eljárást tekintené a kollektív igényérvényesítés alaptípusának (az osztályos perléssel szemben). A csoport opt-in rendszerben alakulna ki, vagyis a csoport tagjává csak kifejezett nyilatkozata alapján válhatna valamely felperes.

A tárgyi hatálya nem lenne korlátozott, de alapvetően olyan esetekre modellezett eljárásról van szó, ahol meghatározott személyek meghatározott (kár)igénye kerül egy eljárásban érvényesítésre. Ilyennek tekinthető a környezetszennyezésből, ipari katasztrófákból eredő károk érvényesítése, termékfelelősségi ügyek. Az előbbinek tipikus esete lehetett volna a vörös iszap katasztrófa, utóbbinál elsődleges a gyógyszergyártók ellen indított perekkel lehet számolni. A témabizottság tisztában van azzal is, hogy nem minden esetben annyira egyértelműen körülhatárolt a károsultak köre, mint a kolontári ügy tekintetében volt (vö. pl. tiszai cián-üggyel), akár számszerűen is több érintett lehet, de lehet a jogalap tekintetében is differenciáltabb a kérdés, ami nehezíti a tiszta modellek kialakítását.

Fontos, hogy a társult perlésnél az ügyek a jogalap tekintetében mindenképpen legyenek összekapcsolhatók, az összegszerűsége nézve viszont lehet, hogy individuális perekként fog folytatódni vagy alosztályokra bomoltan.

8. 3. Az osztályos perlés általános jellemzői

A témabizottság elképzelése szerint olyan igények lennének érvényesíthetők ebben az eljárásban, melyek önállóan nem jelennének meg, ezért bátorkodott gondolkodni opt-out rendszerben, hiszen – tekintettel az opt-in rendszer nagyobb adminisztrációs költségeire és az ott megkívánt aktivitásra – alappal feltételezhető, hogy egyébként az ottani egyéni érdekek nem tudnának kifejlődni (elsősorban a negatív elvárt értékű perek esetén).

A kis értékű ügyeknél tekintettel kell lenni arra, hogy vannak hatékony rendszerek (pl. a fizetési meghagyásos eljárás) a jelenlegi szabályozásban, így a bizottság javaslatai csak azokra az esetekre terjednek ki, amelyek a mai rendszerben nem jelennek meg. Ennélfogva anyagi jogilag behatárolt területen kerülne alkalmazásra, nem nyitnánk meg általánosan ezt a lehetőséget. Ez enyhítheti az eszközzel való visszaélés miatti félelmeket is: a jogalkotó szigorú mérlegelése kell ahhoz, hogy az új eljárási eszközt valamilyen igényérvényesítési út tekintetében

megnyissa. Nevesíteni elsősorban a kartellügyek károsultjainak az igényérvényesítését, illetve tisztességtelen szerződési feltételekből eredő károk megtérítése iránti pereket, az adatvédelmi igényeket tudta a szakértői csoport. Kérdés, hogy a tárgyi korlátozást a Polgári perrendtartáson belül kell megtenni vagy nem. Esetleg a Pp.-be kerülhetne egy nem taxatív felsorolás, mely később, a gyakorlati tapasztalatok fényében módosítható, akár bővíthető.

Az osztályos kereset mintegy képviseleti keresetként működne, ahol a civilszervezet (esetükben egy szűkítés, szűrőmechanizmus beépítésének kérdése felmerült a bizottsági munka során) vagy a csoport reprezentatív tagja mint felperes, illetőleg a jogi képviselője állna az egyik oldalon. Így biztosítható a csoport (osztály) egysége, az „egy hangon szólás”, ezzel lényegében a pertársaság fő hátránya kiiktatható. Az alosztályokra oszlás a csoporton belül érdekellentétek esetén elképzelhető.

Az elképzelések szerint szükséges volna a közös tény- és jogalap, előírható minimális létszám, mint az eszköz igénybevételének kritériuma.

Az osztály egészen a végrehajtásig egységként kezelendő, nincs egyéniesítés, így az osztálynak az alperes egy összeget fizet a civilszervezet vagy csoport reprezentatív tagja felé, aki egy felosztási tervet készít. Ez ellen a bírósághoz címzett jogorvoslattal lehet élni, melynek elbírálásáig az alperes által fizetett pénzösszeg bírósági letétbe helyezendő volna. Ha az érintettek egy része nem jelentkezne (életszerű lehet, hogy például nem őrzi meg a blokkot, esetleg nem mutatnak érdeklődést), a megmaradt részt a per tárgyához igazodó közérdekű célra lehetne fordítani.

A fenti tárgyi hatálysűkítés biztosítja, hogy ne vonjunk el ügyeket a hatékonynak bizonyult fizetési meghagyásos eljárás köréből, de a két eljárás konkurálása azért sem tűnik valószínűnek, mert a tapasztalatok szerint a fizetési meghagyás útján érvényesített ügyek többsége (közüzemi díjtartozás, parkolás, társasházi ügyek stb.) nem olyan jellegűek, amelyek e körbe bevonhatók volnának.

8. 4. A társult és osztályos perlés közös jellemzői

A csoportképzés ismérveit a leendő jogszabályoknak meg kell határozniuk, kellő rugalmassággal, de ugyanakkor biztonsággal (ezt a felpereseknek kell állítani és igazolni, a bíróságnak vizsgálni).

Mindkét pertípusnak megnyugtatóan rendezni kell fizetési meghagyásos eljáráshoz való viszonyát (erre részben már utaltunk az előző pontban). A javaslat szerint egyik esetben sem lenne kötelező előfeltétel a fizetési meghagyásos eljárás. A társult perlés vonatkozásában nem életszerűtlen, hogy megkísérlik, ellentmondás esetén biztosítani kellene az opt-in lehetőségét.

A pertárgyérték számításánál az aggregált értéket volna célszerű figyelembe venni.

Az osztályos vagy társult perként való regisztráció bírósági engedélyhez kötött és számos ponton a fokozott bírói kontroll jellemezné (pl. dönt a megengedhetőségről, egyezséget jóváhagy). A hatáskör szempontjából a bizottság részletes

vitát követően arra jutott, hogy feltétlenül szükségesnek tekint valamilyen fajta koncentrációt, mindenképpen törvényszéki szintre helyezné ezeket az ügyeket, de célszerű volna vagy az ítélőtáblák székhelyén működő törvényszékekre, vagy kizárólag a Fővárosi Törvényszékre telepíteni őket.

A jogi képviselők tekintetében egy előzetes akkreditációt látna szükségesnek a javaslat, amely objektív szakmai előszűrést jelentene; megnövelt felelősségbiztosítást és megfelelő infrastruktúrát, személyi háttért, esetlegesen egy minimális létszámot feltételezne az ügyvédi iroda részéről. A szakmai előszűrést a kamara végezhetné, de a „perlési koncesszió osztója” a bíró lehetne, aki ezt az ügyfél védelmének szem előtt tartásával tenné.

A perbeli egyezsége törekvő rendszert kell kialakítani, melyet a bíró egyfelől ösztönöz, másfelől kontrollál. A bírónak a jóváhagyás előtt nemcsak a jogszabályoknak, hanem a csoport, illetve osztály érdekeinek való megfelelést is vizsgálnia kell. Fontos, hogy a bíróság igénybe vehessen szakértőt erre nézve, ha szükséges. Az osztályos perlésnél az érdekmérlegelés fokozottabb lenne, mint a társult perlésnél, tekintettel a tárgyalástól távol lévő felperesek érdekeinek védelmére.

Kényes pontja a leendő szabályozásnak a csoport megalakításával kapcsolatos költségek előlegezésének és a későbbi költségviselésnek a kérdése. A témabizottság nem látta célszerűnek, hogy a jogi képviselő előlegezze a perköltséget, a költségek volumenére való tekintettel sokkal inkább külső finanszírozók megjelenése várható (főként az osztályos perlés vonatkozásában) – ezt a leendő szabályozás ne zárja ki. Az alperes előlegezett költségeinek fedezésére megfontolandónak tartja a perköltség-biztosíték bevezetését e területen (mely esetleg kiváltható lenne egy megfelelő biztosítási kötvény bemutatásával is). A költségviselés a társult perlés esetén az általános szabályok szerint alakulna, az osztályos perlés esetén a viselésre sem lehet kötelezni az osztály perben fel nem lépő tagjait – a perköltségért végső soron a perindító civilszervezet, illetve reprezentatív felperes (illetve a mögöttük álló külső finanszírozó) felelhetne.

A kormány által 2015 januárjában elfogadott és februárban a világhálón is közzétett koncepció meglehetősen visszafogott a szabályozás irányainak megjelölése kapcsán. Kiviláglik belőle ugyan, hogy egy opt-in rendszer bevezetését támogatná,⁶⁸ ám a szabályozandó fő kérdések (szó szerint idézve: „érvényesíthető igények köre, perlésre való felhatalmazás, perben állás: a csoport tagjává válás vagy az abból való kilépés, függőségi viszonyrendszer, a csoport tagjaival való elszámolás, ítéleti joghatások objektív és szubjektív korlátai”⁶⁹) megjelölésén túl konkrét fogódzókat nem ad, a terminológia használata tekintetében nem pontos, nem következetes. Bízunk benne, hogy az elkövetkező hónapok során kiérlelődnek, rögzülnek a konkrét szabályozási irányok, ahol a fenti javaslat az eddieknél talán jobban hasznosulhat majd.

68 *Az új Polgári perrendtartás koncepciója* 42.

69 *Az új Polgári perrendtartás koncepciója* 18.

Irodalom

- ANDREWS, N. 2003. *English Civil Procedure. Fundamentals of the New Civil Justice System*. Oxford–New York.
- ANDREWS, N. 2001. Multi-party proceedings in England. Representative and Group Actions. *Duke Journal of Comparative & International Law* 11.
- ANDREWS, N. 2013. *Andrews on Civil Processes. Court Proceedings, I*. Cambridge.
- ANDREWS, N. 2010. *Contracts and English Dispute Resolution*. Tokyo.
- BAUMGARTNER, S. P. 2000. Debates over Group Litigation in Comparative Perspective. *International Law Forum du droit international* 2.
- FAIRGRIEVE, D.–HOWELLS, G. 2009. Collective Redress Procedures – European Debates. *ICQL* 58.
- GIBBONS, S. 2009. Group Litigation, Class actions and Collective Redress: An Anniversary Reappraisal of Lord Woolf’s Three Objectives. In: Dwyer, D. (ed.): *The Civil Procedure Rules Ten Years On*. Oxford–New York.
- GRACE, S. M. 2006. Strengthening Investor Confidence in Europe: U.S.-style securities Class actions and the Acquis Communautaire. *Journal of Transnational Law & Policy* 15/2
- HARSÁGI V. 2014. Kollektív igényérvényesítés az angolszász világban. *Magyar Jog* 61/11.
- HARSÁGI V. 2015. Sokalanyú eljárások az angol jogban – képviseleti eljárások és a csoportos perlés. *Jogtudományi Közlöny* 70/1.
- HAUSFELD, M. D.–RATNER, B. A. 2012. Prosecuting class actions and Group Litigation. In: Karlsgodt, P. G. (ed.): *World Class Action*. Oxford.
- HESS, B. 2013. *European Perspectives on Collective Litigation*. (Kézirat. Elhangzott a „Public Interest Litigation – Group Litigation – Comparative Perspectives” c. nemzetközi konferencián Budapesten, PPKE JÁK, 2013. november 7–8.)
- HODGES, C. 2001. *Multi-party Actions*. Oxford–New York.
- HODGES, C. 2008. *The Reform of Class and Representative Actions in European Legal Systems*. Oxford.
- HODGES, C. 2010. Collective Redress in Europe: a New Model. *Civil Justice Quarterly* 29.
- HODGES, C. 2007. Europeanization of civil justice: Trends and issues. *Civil Justice Quarterly* 26.
- HODGES, C. 2001. Multi-party Actions: European Approach. *Duke Journal of Comparative & International Law* 11.
- ISSACHAROFF, S.–MILLER, G. P. 2009. Will Aggregate Litigation Come to Europe? *Vanderbilt Law Review* 62.
- JOLOWICZ, J. A. 2000. *On Civil Procedure*. Cambridge.
- KARLSGODT, P. 2012. Introduction. In: Karlsgodt, P. G. (ed.): *World Class Action*. Oxford.

- MURRAY, P. L. 2009. Class Action in a Global Economy. In: Stürner, R.–Kawano, M. (eds): *Current Topics of International Litigation*. Tübingen.
- PAILLI, G. 2014. Global deterrence of wrongful behaviour and recent trends in class action and class arbitration: is the US stepping down as the world's problems solver? *Civil Justice Quarterly* 3.
- SILVESTRI, E. 2010. The difficult art of legal transplants: the case of class actions. *Revista de Processo* 35.
- STADLER, A. 2011. Mass Tort Litigation. In: Stürner, R.–Kawano, M. (eds.): *Comparative Studies on Business Tort Litigation*. Tübingen.
- STADLER, A. 2013. The Commission's Recommendation on Common principles of collective redress and private international law issues. *Nederlands Internationaal Privaatrecht* 4.
- STRONG, S. I. 2013. Cross-border Collective Redress in the European Union: Constitutional Rights in Face of the Brussels I Regulation. *Arizona State Law Journal* 45.
- TARUFFO, M. 2001. Some Remarks on Group Litigation in Comparative Perspective. *Duke Journal of Comparative & International Law* 11.
- WAGNER, G. 2011. Collective Redress – Categories of Loss and Legislative Options. *Law Quarterly Review* 127.
- ZUCKERMAN, A. 2013. *Zuckerman on Civil Procedure. Principles of Practice*. London.

Felhasznált jogszabályok

Az új Polgári perrendtartás koncepciója (a Kormány 2015. január 14. napján megtartott ülésén elfogadott Koncepció)

<http://www.kormany.hu/download/0/0e/30000/20150205%20PP%20koncepti%C3%B3.pdf#!DocumentBrowse>

Commission recommendation of 11 June 2013 on common principles for injunctive and compensatory collective redress mechanism in the Member States concerning violations of rights granted under Union Law (2013/396/EU). Official Journal of the European Union, L 201, 26.7.2013.

European Union: United Kingdom and European Union Continue Push Toward Private Actions. <http://www.mondaq.com/unitedstates/x/307702/Antitrust+Competition/United+Kingdom+And+European+Union+Continue+Push+Toward+Private+Actions>

Adalékok a *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum* keletkezéstörténetéhez¹

Nótári Tamás

tudományos főmunkatárs, MTA TK Jogtudományi Intézet
egyetemi docens, Sapientia EMTE Kolozsvári Kar
E-mail: tamasnotari@yahoo.de

Összefoglalás. A bolgárok a 9. század második felében, I. Borisz fejedelem uralkodása alatt vették fel a kereszténységet, a körükben végzett hittérítés alakulása híven tükrözi a Róma és Bizánc között feszülő, korabeli ellentétet. Írásunkban először röviden a történeti háttérrel kívánjuk felvillantani (I.), majd behatóbban szemügyre vesszük azon két, Borisz fejedelemhez intézett, a krisztianizáció tárgyában írott levelet, amelyek a kor két legjelentősebb egyházi személyiségétől, Phótios pátriárkától (II.) és I. Miklós pápától (III.) származnak, végül pedig felvillantjuk az okokat, amelyek révén Bulgária az önálló egyházszervezet kialakítása során Bizánc hatalmi szférájába került (IV.).

Kulcsszavak: középkori jogtörténet, egyházszervezés, hittérítés, *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*

Abstract. Remarks on the background of the a *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*

An outline of the conflict between Pope Nicholas I and Patriarch Photios evolved on Bulgaria's ecclesiastical affiliation will help to understand how the papacy's attention turned towards the Slavonic mission. The Bulgarians assumed Christianity in the second half of the 9th century, during the reign of khan Boris I. The progress of the missionary work carried out among them faithfully reflects the current conflict between Rome and Byzantium. This paper first describes the historical background of the Bulgarian conversion to Christianity (I.), then it focuses on the historical and legal aspects of two most letters written by Photios (II.) and by Pope Nicholas (III.) to the Bulgarian ruler, and finally it outlines the legal process, how an independent archbishopric has been established in Bulgaria (IV.).

Keywords: medieval legal history, organisation of church, missionary work, *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*

1 E tanulmány angol nyelvű változatát lásd: Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies, Vol. 4, No. 1, 2015, 47–63.

I. A történeti háttér

Krum (803–814) és Omurtag (814–831) uralkodása idején a viszonylag kis számú, türk etnikumú, a szláv lakosságot hatalmuk alá hajtó bolgárok a hajdani Moesia, Scythia, Thracia és Macedonia területén telepedtek meg.² A bolgár hódítást túlélő keresztény népesség számaránya nem határozható meg, ugyanakkor, uralmát megszilárdítandó, már Krum is igyekezett a bolgár bojárokkal szemben a kereszténység iránt nyitottabb szlávokra támaszkodni, ami azonban fia, Omurtag idején – mivel a bolgárok attól tartottak, hogy a keresztények a nagy hatalmú, szomszédos Bizánccal túl szorosra fűznék kapcsolataikat – keresztényüldözést s heves ellenreakciót szült. Ennek keretében számos, a Bizánccal határos területeken lakó keresztényt telepítettek át Bulgária északi vidékeire. Borisz fejedelem (852–889) ismét támogatóan lépett fel a kereszténységgel szemben, ezen elhatározását a következő okok motiválhatták: egyrészt a fejedelem iránt lojális klérus révén befolyást gyakorolhatott a lakosságra, s a központosított egyházszervezet a bojárok visszaszorításának fontos eszköze lehetett, másrészt a keresztény vallás lehetőséget látszott nyitni a szlávok és a bolgárok egybeolvasztására, harmadrészt a keresztény uralkodó széles, Borisz által mind Bizánccban, mind pedig a Frank Birodalomban megismert jogköre kétségkívül csábítóan mutatkozhatott a fejedelem számára.³

A bolgár fejedelem – mivel országában a missziós feladatokat természetesen nem a bizánci egyházra kívánta bízni, hiszen ezzel a *basileus* hegemoniáját erősítette volna – 862-ben, Tullnban találkozott Német Lajos keleti-frank uralkodóval, akivel több pontban sikerült megállapodást kötnie: a bolgárok csapatokat bocsátanak a frank király rendelkezésére a morvák ellen, Bulgáriában pedig a frank miszcionáriusok megkezdik térítő tevékenységüket.⁴ A 863/64-ben a bolgárok között pusztító éhínség azonban lehetetlenné tette e tervek megvalósítását, a Bizánc területén végrehajtott bolgár fosztogatásra válaszul a császár, III. Mikhaél (842–867) tengeren és szárazföldön megsemmisítő vereséget mért Bulgáriára, és Borisz fejedelmet feltétel nélküli kapitulációra kényszerítette.⁵ A Bizánc és Bulgária között létrejött békeszerződésben meghatározták, hogy a bolgárok között a térítést hamarosan bizánci miszcionáriusok fogják megkezdeni; a krisztianizáció első lépéseként 864-ben Borisz vette fel Bizánccban a kereszténységet – a keresztségben, mivel politikailag jelzésértékűen III. Mikhaél vállalta a keresztapai tisztséget, a Mihály nevet kapta.⁶ Borisz ezt követően eljuttatott Phótios konstantinápolyi pátriárkának⁷ egy levelet, amelyben a hittérítéssel kapcsolatos, meglehetősen gya-

2 Runciman 1930. 1. skk.; Angelov 1980. 84. skk.

3 Dopsch 1987. 322.

4 *Annales Bertiniani* a. 864

5 *Annales Bertiniani* a. 866, *Annales Fuldenses* a. 863; Runciman 1930. 104.

6 Dopsch 1987. 323.

7 Phótios személyéhez és történelmi szerepéhez bővebben lásd Dvornik 1963. 94–107, Dvornik

korlati kérdéseire kívánt választ kapni. Mindenképpen érdemesnek tűnik Phótios említett, 864 végén vagy 865 elején írott és I. Borisz fejedelemnek elküldött⁸ levelének⁹ tartalmát vázaltszerűen áttekinteni, amiből világosan kiderül, hogy a nagy műveltségű pátriárka magas teológiai színvonalon írott válaszlevele miért nem adott a bolgárokat érintő kérdésekre kielégítő feleletet, s hogy ezen iránymutatás feletti elégedetlenségétől sarkallva Borisz a pápához fordult, a keresztény vallással és hitélettel kapcsolatos problémáival Rómától várva segítséget.¹⁰ A bolgár követségnek a pápához intézett kérdései elvesztek, a pápa válaszlevele, a *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*,¹¹ vagyis I. Miklós pápa¹² 866 novemberében íródott levele azonban teljes egészében ránk maradt. A kérdéseket a válaszok alapján kísérelhetjük meg rekonstruálni.

II. Phótios pátriárka levele

Phótios levele száztizennégy *caputra* tagolódik, tartalmát tekintve pedig két fő egységre, egy dogmatikai¹³ és egy politikai-didaktikai¹⁴ részre osztható.¹⁵ A levél elején a pátriárka elsőként kifejti, hogy a kereszténység mennyivel magasabb szinten áll, mint a pogányság, s a keresztény tanítás lényegét bemutatandó, idézi a nikaiai és a konstantinápolyi hitvallást, majd rövid áttekintést ad a hét egyetemes zsinat történetéről.¹⁶ E történeti exkurzus során elfelejtteni látszik, hogy levelének címezettje a frissen keresztény hitre tért fejedelem, akit nagy valószínűséggel nem csupán nem érdekelnek a bizánci teológusok szubtilis dogmatikai okfejtései, amelyeket feltehetően nem is képes felfogni, hanem ezekre a számára adott politikai szituációban semmi szüksége sincsen.¹⁷ A levél ezen részében a pátriárka nem mulasztja el nyomatékosan inteni az uralkodót, hogy maradjon hű azon döntéséhez, amellyel maga és népe keresztény hitre térését, illetve térítését elhatározta,¹⁸ valamint óvja attól, hogy teret engedjen az eretnek elhajlásoknak,

1948.

8 A levél datálásához bővebben lásd Dvornik 1926. 190.

9 Photios, *epist.* 8. Valettas 1864. 200–248.

10 Dvornik 1964. 121. skk.; Ostrogorsky 2001. 112. skk.; Monge Allen 2010. 118. skk.; Heiser 1979; Szöllösi 2014. 48. skk.; 55. skk.

11 Mérvadó szövegkiadásai – Perels, E. (ed.): *MGH Epistolae Karolini aevi, IV/VI*. Berolini 1925. 568–600; Migne, J. P. (ed.): *Patrologia Latina, 119*. Paris, 1852. 978C–1015B; *Fontes Historiae Bulgaricae, VII. Fontes Latini Historiae Bulgaricae, II. Serdicae*, 1960. 65–125; *Magnae Moraviae Fontes Historici, IV*. Brno, 1971. 42–107.

12 I. Miklós pápáról bővebben lásd Norwood 1946. 271–285.

13 Photios, *epist.* 8, 1–22.

14 Photios, *epist.* 8, 23–114.

15 Dujčev 1971. 108.

16 Bury 1912. 338.

17 Hergenröther 1867. 601.

18 Photios, *epist.* 8, 19.

és felhívja a figyelmét azon veszélyekre, amelyek azzal járnának, ha mégis vissza akarna térni ősei hitére. Uralkodói példaképül, miként ez a középkor neofita királyai esetében szokás volt, Nagy Konstantin császárt állítja Borisz elé, és figyelmezteti arra is, hogy állhatatos ragaszkodása a bizánci egyház felé irányuljon, s ne tegyen lépéseket a római kereszténység felé, amelyet a pátriárka minden esetben némi gyanakvó távolságtartással emleget.¹⁹

A levél második része – amelyet nyugodtan nevezhetünk didaktikus, tanító jellegű résznek – általános jellegű iránymutatást tartalmaz Borisz és népe számára a követendő keresztény tanítás gyakorlatára vonatkozóan,²⁰ jórészt híjával van ugyan az eredetiségnek, ám bőségesen merít a bizánci irodalomban oly gazdag fejedelmi tükör műfaja jelentősebb képviselőinek munkáiból.²¹ E sajátos *Fürstenspiegel* megírása során Phótios kétségkívül használta az ó- és újszövetségi forrásokat és idézett bizonyos egyházi szerzőket, ám nem csekélyebb mértékben fedezhető a klasszikus görög irodalom segítségül hívása, különös tekintettel két, Isokratésnek tulajdonított (*ad Demonicum*, *ad Nicoclea*) beszédre.²² A pátriárka ezen fejtegetéseiben közös nevezőre hozza a klasszikus bölcelet és a keresztény moralitás tanítását, ezáltal mindkét oldalról alátámasztva az újonnan megtért uralkodónak és népének szóló intelmeit.²³ A fejedelem személyes életvitelére vonatkozó iránymutatásainak²⁴ alapjává az isteni és a felebaráti szeretet evangéliumi parancsát²⁵ teszi,²⁶ és közvetlenül ennek kapcsán felhívja a címzett figyelmét a *kalokagathia* arisztotelészi²⁷ eszméjére. Két fejezetben is hangsúlyozza az imádság fontosságát,²⁸ és külön kiemeli, hogy az uralkodó elsőrendű kötelessége a templomépítés.²⁹ A klasszikus bölcelet által is bevett toposzokat ismételi meg, miszerint az uralkodónak ügyelnie kell viselkedésére³⁰ és beszédmódjára,³¹ kerülnie kell a felesleges nevetgélést,³² az obszcenitást,³³ a káromkodást és a rágalmozó beszédet,³⁴ valamint nagy gondosságot kell tanúsítania barátainak megválasztásában.³⁵ Az uralkodónak, bármit is tegyen, előtte jól meg kell fontolnia

19 Dujčev 1971. 110.

20 Hergenröther 1867. 602.

21 E műfajhoz bővebben lásd Krumbacher 1897. 456–457; 463–464; 491; Emminger 1906.

22 E két beszédhez bővebben lásd Emminger 1913.

23 Dujčev 1971. 111.

24 E fejezetek tartalmát a továbbiakban Dujčev (1971. 111.) rendszerét követve kívánjuk áttekinteni.

25 Matth. 22, 38–40.

26 Photios, *epist.* 8, 23.

27 Aristot. *EN* 5, 1, 16.

28 Photios, *epist.* 8, 25–26.

29 Photios, *epist.* 8, 27.

30 Photios, *epist.* 8, 30.

31 Photios, *epist.* 8, 31.

32 Photios, *epist.* 8, 32.

33 Photios, *epist.* 8, 33.

34 Photios, *epist.* 8, 35.

35 Photios, *epist.* 8, 36–37; Dujčev 1971. 112.

minden cselekedetét,³⁶ szükség esetén pedig meg kell hallgatnia és kell fogadnia tanácsadóinak véleményét.³⁷ A pátriárka nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy a keresztény uralkodónak kerülnie kell a gyűlölködést, ami igen súlyos bűnnek számít,³⁸ valamint a csalást, még ellenségeivel szemben is,³⁹ igyekeznie kell betartani ígéreteit,⁴⁰ indulatait, és haragját pedig féken kell tartania.⁴¹ Mértékletességre inti a fejedelmet a szerelem dolgaiban⁴² és az italozásban.⁴³ Tanácsolja, hogy tartsa magát távol a szemérmetlen és kicsapongó szórakozásoktól,⁴⁴ és arra buzdítja, hogy minden jóért és sikerért egyedül Istennek adjon hálát,⁴⁵ igyekezzenek természet adta tehetségét alattvalóinak és felebarátainak javára fordítani,⁴⁶ s hogy ne akarjon mások felett ítélni.⁴⁷

Phótios intelmeinek másik része az uralkodói jogok gyakorlására vonatkozik, s ennek során a pátriárka megkísérli felvázolni az ideális uralkodó képmását, amely a keresztény és a klasszikus pogány eszmeiség sajtáságos vegyülékéből áll elő. Borisznak nem csupán saját életét kell a kereszténység szellemében élnie, hanem mint szuverénnek elsődleges feladata az is, hogy alattvalói lelki üdvére is gondot viseljen,⁴⁸ s az alattvalók hitbéli gyarapodása az uralkodó saját erényének is fokmérőjéül és bizonyítékául szolgál.⁴⁹ A pátriárka által ábrázolt modell megvalósítása kiváló segítséget nyújthatott a közelmúltban megtért országban egy, a bizánci *theokratiát* mintázó, az állam és az egyház szoros egymásba fonódásán alapuló államszervezet létrehozásához, Phótios ugyanakkor határozottan megvonta azon határt, amelyen túl az uralkodónak mint a világi hatalom letéteményesének nem lehetett beleszólása az egyház belső ügyeibe.⁵⁰ Minden kétséget kizáróan leszögezi a levél, hogy kizárólag az állam és egyház összehangolt fellépése és együttműködése képes megteremteni a keresztény nép egységét, *homonoíját*.⁵¹ Az uralkodó kötelessége, hogy méltó elégtételt és igazságot szolgáltatson azoknak, akik jogtalanságot szenvedtek,⁵² határozottan és keményen kell eljárnia azokkal szemben, akik a közösségnek okoztak kárt, a saját személyét sértők

36 Photios, *epist.* 8, 29; 48.

37 Photios, *epist.* 8, 49.

38 Photios, *epist.* 8, 51–52.

39 Photios, *epist.* 8, 71; 89.

40 Photios, *epist.* 8, 76–77.

41 Photios, *epist.* 8, 84–87.

42 Photios, *epist.* 8, 91–94.

43 Photios, *epist.* 8, 95.

44 Photios, *epist.* 8, 100–101.

45 Photios, *epist.* 8, 113.

46 Photios, *epist.* 8, 66.

47 Photios, *epist.* 8, 68; Dujčev 1971. 113.

48 Photios, *epist.* 8, 19.

49 Photios, *epist.* 8, 90; Isocr. *Nic.* 9.

50 Photios, *epist.* 8, 28.

51 Photios, *epist.* 8, 27; Dujčev 1971. 113.

52 Photios, *epist.* 8, 34.

iránt viszont elnézőnek és irgalmasnak illik lennie.⁵³ Az országban szigorú törvényeknek kell érvényben lenniük, az alattvalókat azonban a humanitás elveinek megfelelően kell vezetni,⁵⁴ a törvények betartását nem büntetéssel, hanem pusztán a szankcióval való fenyegetéssel, vagyis a büntethetőség tudatosításával kell kikényszeríteni.⁵⁵ A túlzott szigor mindenképpen kerülendő, az uralkodónak azon kell igyekeznie, hogy megnyerje alattvalói jóindulatát, hiszen az ezen alapuló kormányzat jóval biztosabb talajon áll, mint az, amely csak megfélemlítéssel kíván engedelmességet kicsikarni a néptől.⁵⁶ A jogszolgáltatással foglalkozó eszme-futtatással összefüggésben a levél szerzője röviden felvázolja a jó bíró attribútumait,⁵⁷ és arra buzdítja Boriszt, hogy maga is igyekezzék ezeknek birtokába jutni.⁵⁸ A továbbiakban néhány reálpolitikai tanácsot ad az uralkodónak, miszerint ne szűnjön meg állandó fegyveres készültségben lenni, hiszen ha ezt elmulasztaná, számos gond és kellemetlen meglepetés érhetné.⁵⁹ A belvillongásokat és felkeléseket szigorúan el kell fojtani, mivel ezek győzelme a pogányságba való visszahullással és az állam megszűnésével fenyegetnének,⁶⁰ erre az esetre vonatkozó konkrét tanácsot azonban a pátriárka levele nem tartalmaz, ami valószínűsítenie engedi, hogy a levél röviddel a Bulgáriában ténylegesen lezajlott pogánylázadás előtt íródott, hiszen joggal feltételezhetnénk, hogy ellenkező esetben iránymutatásai e tárgy körben nem maradnának a puszta általánosság szintjén.⁶¹ A belső ellenségeskedést és pártoskodást szító erőket egységbe kell kovácsolni, és az esetleges külső ellenségek ellen kell fordítani.⁶²

III. Miklós pápa levele

A pátriárka levelét áttekintve megállapíthatjuk, hogy intelmei és iránymutatásai egyrészt túlságosan mélyreható, és éppen ezért a dogmatikában járatlan Borisz számára értelmetlen és érthetetlen kérdéseket érintenek, másrészt azonban, ami a mindennapi hitélet területét illeti, túllontúl az általánosságok, a klasszikus és keresztény fejedelmi tükrökből átvett toposzok szintjén mozognak, tehát nem bírnak az országát krisztianizálni szándékozó uralkodó számára gyakorlati haszonnal. Nem csoda tehát, hogy megtérése után egy évvel, 866 augusztusában elküldte kö-

53 Photios, *epist.* 8, 38.

54 Photios, *epist.* 8, 42.

55 Photios, *epist.* 8, 43.

56 Photios, *epist.* 8, 41.

57 Photios, *epist.* 8, 54.

58 Photios, *epist.* 8, 59.

59 Photios, *epist.* 8, 104.

60 Photios, *epist.* 8, 62.

61 Dujcev 1971. 115.

62 Photios, *epist.* 8, 62.

veteit, rokonát, Petrust, valamint két bojárt, Iohannest és Martinust⁶³ I. Miklós pápához (858–867), akik a pápának és a római templomoknak gazdag ajándékokkal megrakodva – ezek között voltak találhatók azon fegyverek is, amelyekkel Borisz a közelmúlt pogánylázadását leverte – meg is érkeztek Rómába. Ezzel egyidejűleg Borisz ismét levélben fordult Német Lajoshoz, akivel tudatta, hogy – miután népét a keresztény hitre térítette – szövetségi viszonyt szeretne vele fenntartani, s egyházi könyveket és a liturgiához szükséges eszközöket kért tőle.⁶⁴ A követséget, amely a pápának egy nem csupán az igaz hittételekre, hanem a mindennapi keresztény élet legelemibb kérdéseire is választ és iránymutatást kérő levelet nyújtottak át, I. Miklós nagy örömmel fogadta, hiszen bizonyosságot látott arra, hogy a Phótios által küldött levél nem oldotta meg a fejedelem kérdéseit és nem oszlatta el kételyeit, és ezért kíván most az uralkodó a római egyházhoz közeledni.

A *Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum*, vagyis I. Miklós pápa 866 őszi levéle teljes egészében ránk maradt, viszont a bolgárok által feltett kérdések, a *consulta* mára elvesztek, ezek számára, eredeti formájára és rendszerére tehát csak a pápai válaszokból következtethetünk.

Mivel Miklós pápa levele a válaszokat százhat fejezetre osztja, ezért hajlamosak voltak – talán némiképp elhamarkodottan – azt feltételezni, hogy a bolgárok levele is ugyanennyi kérdésből állott.⁶⁵ További figyelmet érdemel a kérdések nyelve, hiszen nem zárhatjuk ki, hogy az uralkodó görög nyelven küldte el kérdéseit a pápának, aki természetesen jártas volt ebben az idiómában is, ugyanakkor feltételezhetjük, hogy a levél hivatalos fordítása Anasthasius Bibliothecarius munkája volt, akinek fordítói tehetségéről és az eredeti szöveghez messzemenően ragaszkodó, igen precíz fordítói technikájáról számos utalás maradt ránk.⁶⁶ Ezek alapján elfogadhatjuk a kérdéseknek (*consulta*) a válaszok (*responsa*) alapján Dujčev⁶⁷ által rekonstruált rendszerét, amely száztizennégy kérdést számlál, melyekre a pápa százhat fejezetben foglalta össze válaszait. A válaszok nélkülöznek ugyan mindenfajta rendszert, azonban szinte biztosra vehető, hogy ezt nem a pápának kell felrónunk, ő nagy valószínűséggel csupán követte a kérdések sorrendjét, és válaszait is annak megfelelően adta meg – az általa végrehajtott módosítás legfeljebb abban érhető tetten, hogy több, egymás után következő és tartalmilag is koherensnek ítélt kérdésre egyetlen fejezetben felelt.⁶⁸ Ugyanakkor ha ugyanazon tárgyra két vagy több kérdés is vonatkozott, és a kérdések a levélben szétszórva helyezkedtek el, a pápa megtartotta az eredeti sorrendet, és a vonatkozó helyen csupán visszautalt a már tárgyalt kérdésre.⁶⁹ A kérdések (*consulta*) eredeti sorrendjének megtartását

63 A követek nevét VIII. János két levele említi – *Iohannis VIII. papae epist.* 67; 192.

64 Dümmler 1887–1888. 188.

65 Dümmler 1887–1888. 190.

66 Perels 1925. 191; 240; 487; 488.

67 Dujčev 1965. 129.

68 Vö. *Responsa* 7; 51; 63; 69; 98.

69 Vö. *Responsa* 36; 39; 45; 47; 63; 100.

valószínűsítik a válaszokban olvasható *in prima quaestionum vestrarum fronte, praeterea, porro dicitis* és *postremo* kifejezések is.⁷⁰

A *consulta* sorrendjének megállapítása után megkísérelhetjük a kérdések tematikai rendszerezését. Számos kérdés vonatkozik természetesen a keresztény vallásra, ennek mindennapi gyakorlatára, a pogány szokásoknak a kereszténységbe integrálhatóságára, a jogrendre és az egyházszerkezetre.⁷¹ E tárgykörben a dokumentum legsarkalatosabb meghatározása, hogy az uralkodó legfőbb célja a hit egységének megőrzése országában.⁷² Megkérdezik, hogy miképpen kell viselniük a keresztet, valamint hogy megcsókolhatják-e azt,⁷³ hogy a templomot felkeresve kötelező-e áldozni,⁷⁴ hogy a hamis papok által megkereszteltek kereszténynek tekintendők-e, avagy újból meg kell-e őket keresztelni,⁷⁵ hogy a hamis papok esetlegesen túlságosan szigorú megbüntetése miatt bűnbánatot kell-e tartaniuk,⁷⁶ hogy az uralkodó ellen fellázadt alattvalók kemény megbüntetése bűnnek tekintendő-e – tudniillik az uralkodó ellen fellázadva ötvenkét pogány előkelő a pogányság eszméit tűzte zászlajára, Borisz pedig a lázadókat írmagostul kiirtatta⁷⁷ –, hogy mit kell tenni azokkal, akik elutasítják a kereszténységet és megátalkodnak a pogányságban.⁷⁸

A vallásgyakorlatot érintik a következő kérdések. Mi a teendő akkor, ha a katonai táborban nem tudják az imádságot teljesen elvégezni?⁷⁹ Az asztalnál ülve, ha nincsen jelen pap vagy diakónus, szabad-e keresztet vetniük, és utána megkezdeni az étkezést?⁸⁰ Valóban olyan nagy bűn-e, mint ahogy a görögök állítják, ha a templomban valaki nem a mellén összekulcsolt kézzel imádkozik?⁸¹ Tilos-e, szintén a görög tanítás szerint, felővezetlenül áldozáshoz járulni?⁸² Szárazság idején szabad-e esőért imádkozni és böjtöt tartani?⁸³ Ténylegesen bűnnek számít-e, amint azt a görögök állítják, ha egy eunuch által levágott állat húsából esznek?⁸⁴ A nőknek befedett vagy fedetlen fővel kell-e a templomban tartózkodniuk?⁸⁵ Egy laikusnak napjában hányszor kell imádkoznia?⁸⁶ Mikor tilos áldozáshoz járulni?

70 Dujčev 1965. 138.

71 Dujčev 1965. 139.

72 *Responsa* 106.

73 *Responsa* 7.

74 *Responsa* 9.

75 *Responsa* 14–15.

76 *Responsa* 15–16.

77 *Responsa* 17.

78 *Responsa* 41.

79 *Responsa* 38.

80 *Responsa* 53.

81 *Responsa* 54.

82 *Responsa* 55.

83 *Responsa* 56.

84 *Responsa* 57.

85 *Responsa* 58.

86 *Responsa* 61.

Áldozhat-e, akinek orrán vagy száján folyik a vér?⁸⁷ A gyermek születése után hány nappal léphet be egy asszony a templomba?⁸⁸ Meg kell-e tartani, vagy el kell úzni a nő papot?⁸⁹ A házasságtörésben bűnös papnak van-e joga áldoztatni vagy sem?⁹⁰ Mi a teendő akkor, ha valakit imádkozás közben ér az ellenség támadásának híre, és már nincsen ideje az imádságot befejezni?⁹¹ Hogyan kell eljárni azokkal szemben, akik fellázadtak a kereszténység ellen, ám hajlandók önkéntesen vezekelni, amit viszont a görög papság megtiltott nekik?⁹² Bűnnek számít-e, ha egy özvegyet arra kényszerítenek, hogy apáca legyen?⁹³ Szabad-e a pogányként elhunyt szülőkért imádkozni?⁹⁴ Vadászhat-e egy keresztény egy pogánnyal közösen, illetve ehete-e egy keresztény az ilyen módon közösen elejtett állat húsából?⁹⁵ El szabad-e temetni az öngyilkosokat, és szabad-e értük áldozatot bemutatni?⁹⁶ El lehet-e temetni a keresztényeket a templomban?⁹⁷ Haza kell-e szállítani azokat, akik a csatában estek el, ha ezt szülei és bajtársai meg akarják tenni?⁹⁸ Kiknek szabad alamizsnát adni?⁹⁹ Kell-e erőszakot alkalmazni azzal a pogánnyal szemben, aki vonakodik felvenni a kereszténységet?¹⁰⁰ Mit kell tenni a birtokukban levő mohamedán könyvekkel?¹⁰¹ Milyen eljárást kell követni azokkal szemben, akiket olyan zsidók kereszteltek meg, akikről nem tudták megállapítani, hogy maguk keresztények-e?¹⁰² Mit kell tenni azokkal, akik engedély nélkül prédikálnak?¹⁰³

Több kérdés vonatkozik az egyházi ünnepekre és a böjti időszakokra.¹⁰⁴ Szabad-e a nagyböjtben is viselni a kereszt jelét,¹⁰⁵ és naponta áldozni?¹⁰⁶ Lehet-e szombaton és vasárnap bármiféle munkát végezni,¹⁰⁷ mely apostolok, vértanúk, hitvallók és szüzek ünnepnapján kell a szolgai munkától tartózkodni?¹⁰⁸ Szabad-e a szentek ünnepnapjain és a nagyböjtben törvénykezni és halálos ítéletet hozni?¹⁰⁹ Vasár- és

-
- 87 *Responsa* 65.
 88 *Responsa* 68.
 89 *Responsa* 70.
 90 *Responsa* 71.
 91 *Responsa* 74.
 92 *Responsa* 78.
 93 *Responsa* 87.
 94 *Responsa* 88.
 95 *Responsa* 91.
 96 *Responsa* 98.
 97 *Responsa* 99.
 98 *Responsa* 100.
 99 *Responsa* 101.
 100 *Responsa* 102.
 101 *Responsa* 103.
 102 *Responsa* 104.
 103 *Responsa* 105.
 104 Dujčev 1965. 140.
 105 *Responsa* 8.
 106 *Responsa* 9.
 107 *Responsa* 10.
 108 *Responsa* 11.
 109 *Responsa* 12; 45.

ünnepeken, valamint a nagyböjtben szabad-e – természetesen csak akkor, ha a szükség megköveteli – utazni, illetve csatázni?¹¹⁰ Szabad-e a nagyböjt idején vadászni,¹¹¹ játszani és szórakozni,¹¹² valamint házasodni és lakomákat tartani?¹¹³ Mi a teendő azzal, aki a nagyböjt idején feleségével közösült,¹¹⁴ megengedett-e, hogy vasárnap a házaspár házastársi kötelességüknek tegyenek eleget?¹¹⁵ Hány alkalommal szabad egy évben a keresztséget kiszolgáltatni?¹¹⁶ Mely időszakokban kell a húsevéstől tartózkodni,¹¹⁷ lehet-e a keresztlő napján húst enni, valamint a keresztelés után hány napon át kell lemondani a húsról,¹¹⁸ végül pedig szabad-e kora reggel étkezni?¹¹⁹

Nem kevésbé érdekesek azok a kérdések, amelyekből közvetve számos adalékot nyerhetünk az ősi bolgár vallás- és hiedelemvilágról, valamint az életmódról és a jogrendről. A bolgárok dinamisztikus-manaisztikus hitvilágára, vagyis az emberekben és állatokban lakozó – leggyakrabban a fejben lokalizált és a vér által hordozott – személytelen és misztikus életerőbe vetett hitre következtethetünk az arra vonatkozó kérdésből, hogy a nem késsel levágott, hanem egyszerűen agyonütött állatokat meg szabad-e enni.¹²⁰ Nagy valószínűséggel ugyanezen képzetköről vall azon kérdés is, hogy viselhetik-e továbbra is a vászonból font, turbánszerű – a görögök által különösképpen a templomban tiltottnak ítélt – fejedőjüket,¹²¹ valamint hogy mivel helyettesítsék az eddig a csatákban zászlóként használt lófarkat,¹²² lévén hogy a primitív népek felfogása *manát* tulajdonított bizonyos állatok farkának.¹²³ Hasonló elképzelésekből táplálkozhatott a gyógyító hatással felruházott, még a pogányság idején talált követ illető kérdés is.¹²⁴ Tabunak számított a *consulta* szerint bizonyos állatok és madarak megevése,¹²⁵ szintén tabuisztikus képzetek miatt kérdezték meg a pápát, hogy a gyermek születését követően meddig nem mehetnek a nők templomba,¹²⁶ és meddig nem érintkezhetnek velük férjeik.¹²⁷ Azon kérdés, hogy a nők fedett vagy fedetlen fővel tar-

110 *Responsa* 36; 46.

111 *Responsa* 44.

112 *Responsa* 47.

113 *Responsa* 48.

114 *Responsa* 50.

115 *Responsa* 63.

116 *Responsa* 69.

117 *Responsa* 4.

118 *Responsa* 69.

119 *Responsa* 60.

120 *Responsa* 91.

121 Beševliev 1981. 358.

122 *Responsa* 71.

123 Beševliev 359.

124 *Responsa* 62. Vö. Vámbéry 1879. 249.

125 *Responsa* 43.

126 *Responsa* 68.

127 *Responsa* 64.

tózkodhatnak-e a templomban,¹²⁸ a haj, különösen a hosszú haj számos példából ismert tabuisztikus voltából eredhetett.¹²⁹ A kereszténységet felvenni vonakodó és bálványoknak áldozó – az áldozat a *Responsa* tanúsága szerint bizonyos esetekben a termés zsengeje¹³⁰ volt¹³¹ – pogány alattvalók szankcionálása felől nemkülönben érdeklődött a követség a pápánál,¹³² illetve arról is, hogy a betegek a továbbiakban is viselhetnek-e a nyakukban bizonyos amuletteket, amelyeknek gyógyító hatást tulajdonítottak.¹³³ A harcra és utazásra alkalmas és alkalmatlan napok képzetét, valamint az ezekhez kapcsolódó mágikus szertartásokat – varázsigéket és táncokat – illetően szintén feltettek a pápának néhány kérdést, nevezetesen hogy ezen gyakorlat beilleszthető-e a keresztény hitre tért nép életébe,¹³⁴ amelyekre természetesen nemleges feleletet kaptak.¹³⁵ A pogány hitvilágban az öngyilkosok haláluk után általában ártó szellemekké válnak, s hogy meggátolják őket a visszatérésben, általában nem részesítették őket a bevett szertartásoknak megfelelő, illetve bizonyos esetekben semmilyen temetésben, nem véletlen tehát, hogy a kérdések között helyet kap az is, hogy el kell-e temetni az öngyilkosokat, valamint hogy kell-e értük bármiféle *sacrificiumot* bemutatni.¹³⁶ A természetes halállal elhunytakat illő tiszteletadással temették el, síremléket emelve fölējük, a csatában elesettek tetemét pedig hazaszállították.¹³⁷ Az ősi vallást azonban nem sikerült a keresztény térítésnek azonnal felszámolnia – a tényt, hogy számos helyen ellenállásba ütközött a misszió, egyértelműen jelzi a követség elküldése előtt röviddel lezajlott pogánylázadás, amelynek leverése során Borisz ötvenkét előkelőt végeztetett ki¹³⁸ –, amint erre a *Responsában* is olvashatunk utalást.¹³⁹

A *Responsa* számos utalást tartalmaz a bolgárok kereszténység előtti életmódjára és szokásjogára, így például egyértelműen kiderül, hogy a poligámia bevett gyakorlat volt, máskülönben nem kérdezték volna meg a pápától, hogy egyidejűleg lehet-e egy férfinak két felesége.¹⁴⁰ Szokásban volt, hogy a házasságkötés előtt a vőlegény hozomány gyanánt arany- és ezüstitárgyakat, ökröket, lovakat és

128 *Responsa* 58.

129 Ennek kapcsán elegendő Sámson ószövetségi történetére és a római *flamen Dialis* életét szabályozó normákra asszociálni – az utóbbihoz bővebben lásd Brelich 1972. 17–21.

130 Vö. Nilsson 1911. 71. A *Responsa* nem szól erről, egyebünnen azonban tudunk róla, hogy a bolgárok körében szokásban voltak az állat-, illetve kivételesen az emberáldozatok is – vö. Beševliev 1981. 386.

131 *Responsa* 89.

132 *Responsa* 41.

133 *Responsa* 79. Vö. Bertholet 1926. 315–317.

134 *Responsa* 34; 35.

135 Beševliev 1981. 382–384.

136 *Responsa* 98. Vö. Hirzel 1908. 75.

137 *Responsa* 100.

138 Runciman 1930. 105.

139 *Responsa* 18. Thessaloniké vidékén még a 10. században is éltek pogány bolgárok – vö. Beševliev 1971. 37–41.

140 *Responsa* 51.

egyéb értékes javakat magába foglaló ajándékot adott a menyasszonynak.¹⁴¹ Férje halála után az özvegy nem mehetett újra férjhez – s hogy ezt mindenképpen megátolják, akár erőszakkal is arra kényszerítették, hogy apácaként élje le hátralevő életét¹⁴² –, viszont feltehetően bevett gyakorlat volt, hogy a megözvegyült férfi ismét megnősült, hiszen a *consulta* között található egy ennek a gyakorlatnak a fenntarthatóságára irányuló kérdés is.¹⁴³ A vallási képzetekről hírt adó *consulta* sorában már említettük, hogy a bolgárok vászonból készült, turbánszerű fejfedőt hordtak,¹⁴⁴ másik jellegzetes ruhadarabjuk a feltehetően leginkább nadrághoz hasonlító, férfiak és nők által egyaránt viselt *femoralia* volt.¹⁴⁵ A bolgár jogrend fejlődése döntő fordulatot vett a kereszténység felvételével, ám a *Responsa* az ezt megelőző időszak szokásjogáról fontos információkat szolgáltat. A tulajdonostól megszökött rabszolgát, amennyiben elfogták, súlyos büntetéssel sújtották,¹⁴⁶ különben az urát megrágalmazó rabszolgát,¹⁴⁷ ám a szankció mibenlétéről nem árulnak el többet a források.¹⁴⁸ Hasonlóképpen súlyos, ám számunkra ismeretlen büntetéssel szankcionálták, ha egy szabad ember elmenekült hazájából,¹⁴⁹ ennek kapcsán érdemes megjegyezni, hogy az ország határát szigorúan őrizték, a kötelességét elmulasztó, és akár szabad ember, akár pedig rabszolga számára a menekülést lehetővé tevő határőrt halállal büntették.¹⁵⁰ Halállal lakolt a rokongyilkos,¹⁵¹ hasonlóképpen súlyos, feltehetően minősített halálbüntetéssel sújtották azt, aki bajtársát megölte,¹⁵² akit idegen asszonnal házasságtörésen értek.¹⁵³ Szankcionálták a gondatlanságból elkövetett emberölést,¹⁵⁴ a lopást¹⁵⁵ – ha egy lopással vagy rablással vádolt alattvaló nem volt hajlandó beismerni bűnét, a bíró fizikai erőszakkal is kikényszeríthette belőle a vallomást¹⁵⁶ – és az emberrablást,¹⁵⁷ büntették azt, aki mást kasztrált,¹⁵⁸ aki hamis vádat emelt,¹⁵⁹ és aki másnak halálos mérget adott.¹⁶⁰ Az elhagyás – esetlegesen *eo ipso* is beálló – büntetése fenyegette

141 *Responsa* 49.

142 *Responsa* 87.

143 *Responsa* 3.

144 *Responsa* 66.

145 *Responsa* 59. Vö. Beševliev 1981. 396.

146 *Responsa* 21.

147 *Responsa* 97.

148 Vö. Beševliev 1981. 414.

149 *Responsa* 20.

150 *Responsa* 25.

151 *Responsa* 24; 26; 29.

152 *Responsa* 27.

153 *Responsa* 28.

154 *Responsa* 30.

155 *Responsa* 31.

156 *Responsa* 86.

157 *Responsa* 32.

158 *Responsa* 52.

159 *Responsa* 84.

160 *Responsa* 85.

a férjükkal rosszul bánó, házasságtörő és férjüket megrágalmazó asszonyokat.¹⁶¹ A lázadást halállal büntették, amely büntetés nem csupán az elkövetőket, hanem azok családját is sújtotta.¹⁶²

Több igen lényeges kérdés vonatkozik az egyházszerkezetre is. Rendelhető-e a bolgár egyház élére pátriárka,¹⁶³ ki szenteli fel a pátriárkát,¹⁶⁴ valójában hány pátriárka van,¹⁶⁵ és melyik pátriárka áll a római pápa után az egyházi hierarchiában a második helyen,¹⁶⁶ végül pedig igaz-e a görögök azon állítása, miszerint a krizmát kizárólag az ő hazájukban készítik, és onnan viszik el a világon mindenüvé?¹⁶⁷ Megkülönböztetett figyelmet érdemel a pátriárka rendelésére vonatkozó kérdés azon aspektusa, hogy ebben Borisz azon törekvése nyilvánult-e meg, hogy országa számára önálló pátriárkátus felállítását érje el,¹⁶⁸ vagy pedig pusztán informálódni kívánt-e az egyházi hierarchia felépítése felől.¹⁶⁹ Az előbbi alternatíva valószínűbbnek tűnik, hiszen a pátriárka rendelésével a bolgár egyházat az uralkodó teljességgel függetleníthette volna Bizánctól, és jóval kevésbé lett volna szigorú és szoros alávetettsége a római egyháznak.¹⁷⁰ A pápa azonban igen diplomatikusan kitért Borisz kérése elől, és a pátriárkai méltóság elnyerésének még a lehetőségét sem említve a bolgár egyház élére a jövőre nézve érsek állítását helyezte kilátásba, természetesen csak arra az esetre, ha követeitől megfelelő jelentést kap a kereszténység bulgáriai állapotáról.¹⁷¹

IV. A bolgár egyházszerkezet kialakulása

Miklós pápa a levéllel és a térítési munkájával egyidejűleg foglalkozni kezdett az önálló bolgár egyházszerkezet kialakításának kérdésével. 860-ban Phótios konstantinápolyi pátriárka – az öt pátriárka között bevett, addigi gyakorlatnak megfelelően – saját, némiképp vitatott választásának elismerését kérte Miklós pápától, aki hozzájárulásának megadását az Illyricumra és Thessalonikére, vagyis jóformán az egész, Bulgáriát is magába foglaló Balkánra vonatkozó pápai igények elismerésétől tette függővé.¹⁷² Noha Phótios 862 márciusáig hajlandónak mutatkozott e követelésnek eleget tenni, a pápa egy 863-ban Rómában megtartott zsinaton

161 *Responsa* 96.

162 *Responsa* 17.

163 *Responsa* 72.

164 *Responsa* 73.

165 *Responsa* 92.

166 *Responsa* 93.

167 *Responsa* 94.

168 Runciman 1930. 110.

169 Dujčev 1965. 142.

170 Hergenröther 1867. II. 650.

171 Obolensky 1999. 116.

172 Dvornik 1963. 91. skk.

megfosztotta méltóságától, és *excommunicatio*val is megfenyegette – feltehetően nagyobb engedékenységet várt Phóios utódjától, Ignatiostól a Balkán kérdésében.¹⁷³ Miklós pápa a bolgár misszió tekintetében azon meggyőződésből indult ki, hogy a Balkán területe közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozik – nem ordinálta ugyan a Borisz által kért pátriárkát Bulgáriába, csupán egy, ám Bizánctól független érsekség felállítását helyezte kilátásba.¹⁷⁴ A Portói Formosus – a későbbi pápa (891–896) – és Populoniai Paulus vezetésével Bulgáriába útnak indított küldöttség kezdte meg a térítő munkát.¹⁷⁵

Német Lajos, akit a bolgár követség Regensburgban felkeresett, szintén ígéretet tett arra, hogy misszionáriusokat küld Bulgáriába, ám az előkészületek elhúzódtak, s a frank küldöttség csak 867 tavaszán érkezett meg Ermenich passai püspök vezetésével a Balkánra, ahol a római térítők már őket megelőzve téríteni, prédikálni és keresztelni kezdtek.¹⁷⁶ Ermenich súlyosan csalódván reményben bevárta Német Lajos engedélyét, és visszatért Passaubá¹⁷⁷ – a bolgár misszió kapcsán megmutakozó ellentét feltárta a pápaság és a Keleti-Frank Birodalom közötti feszültségeket.¹⁷⁸ Phóios azonban nem volt hajlandó eltérni a hatalmi szférájába történt római beavatkozást, s ezért egy 867-es konstantinápolyi zsinaton letétette I. Miklós pápát, amiről a pápa már – időközben bekövetkezett halála miatt – nem értesült.¹⁷⁹ Még ugyanabban az esztendőben azonban a *basileus*, III. Mikhaél meggyilkolása és Phóios letétele teljességgel megváltoztatta a politikai konstelációt, s I. Miklós pápa Bulgáriával kapcsolatos tervei halála után megvalósulni látszottak – a krízis annak kapcsán bontakozott ki, hogy Róma nem tartotta be Miklós pápának az önálló bolgár érsekség megalakítására tett ígéretét.¹⁸⁰ Borisz fejedelem azzal a kéréssel fordult II. Adorján pápához (867–872), hogy tegye meg Formosust Bulgária érsekévé, ám a pápa arra hivatkozva, hogy Formosust mint püspököt nem utalhatja egy másik egyházmegyébe, nem tett eleget ezen igénynek – a tényleges ok nagy valószínűséggel a Formosus-ellenes klikk Rómában a pápára gyakorolt befolyása lehetett.¹⁸¹ Hasonlóan járt Marinus diakónus is, akiből utóbb pápa lett (882–884), a bolgárok érsekévé történő kinevezése azonban II. Adorján ellenállása miatt meghiúsult; a pápa által érseknek ajánlott Sylvester diakónust pedig Borisz fejedelem utasította vissza.¹⁸² A személyes ellentétek mellett minden bizonnyal nagy szerepet játszott a pápa vonakodásában, hogy megakarta tartani Rómának a Balkán feletti közvetlen fennhatóságát, amit az érsekség

173 Dopsch 1987. 325.

174 *Responsa* 72; 73.

175 Grotz 1970. 101. skk.

176 *Annales Fuldenses a.* 866; 867.

177 *Annales Fuldenses a.* 867

178 Dopsch 1987. 326.

179 Dvornik 1963. 91. skk.

180 Dopsch 1987. 326.

181 Grotz 1970. 230. sk.; Dümmler 1887–1888. II. 192. sk.

182 Grotz 1970. 209. sk.

felállítására nagyban korlátozott volna – a pápaság ezért nem arathatta le e vidéken végzett missziós politikájának gyümölcseit.¹⁸³

A római egyházban csalódott Borisz fejedelem I. Basileioshoz (867–886) és Ignatios pátriárkához fordulva helyreállította kapcsolatait Bizánccal, amit a 869/70-es konstantinápolyi zsinat tett hivatalossá. A zsinat egyik utolsó ülésén – a római küldöttek kizárásával – Bulgáriát a Konstantinápolyi Pátriárkátus alá sorolták be, s Ignatios hamarosan egy érseket és több püspököt ordinált a bolgárok számára.¹⁸⁴ Borisz kiutasította országából a római misszionáriusokat, s Bulgária – immáron önálló érsekségként – ellenállt VIII. János pápa (872–882) későbbi kísérleteinek, amelyekkel megpróbálta az országot Róma számára visszanyerni.¹⁸⁵

Következtetések

Bulgária Borisz fejedelem alatt elkezdődött misszionálása során – akárcsak a morvák körében térítést végző Metód sorsának alakulása¹⁸⁶ – az egymással rivalizáló Róma és Bizánc, valamint a Keleti-Frank Birodalom nagyhatalmi politikájának szolgált játéktérül. A bolgároknak a bizánci hegemoniától való félelme, valamint I. Miklós pápa agilitása és *Responsája* miatt jobb esélyekkel induló római egyház azonban néhány év leforgása alatt elvesztette az e téren szerzett előnyét, mivel I. Basileios és Phótios utódja, Ignatios pátriárka hajlandó volt Bulgáriát önálló érsekség rangjára emelni, amit I. Miklós és II. Adorján pápa mindvégig vonakodott megtenni.

Irodalom

ANGELOV, D. 1980. *Die Entstehung des bulgarischen Volkes*. Berlin.

BERNHARD, L. 1987. Die Rechtgläubigkeit der Slawenmissionare aus römischer Sicht. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien.

BERTHOLET, A. 1926. Amulette und Talismane. In: *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Tübingen.

BEŠEVILIEV, V. 1971. Zur Frage der slavischen Einsiedlungen im Hinterland von Thessalonike im 10. Jahrhundert. In: *Serta slavica in memoriam A. Schmaus*. München.

183 Dopsch 1987. 327.

184 Dvornik 1963. 132. skk.

185 Dvornik 1963. 210. skk.; Runciman 1930. 120. sk.; Dopsch 1987. 328.

186 Wolfram 1979; Störmer 1987. 207. sqq.; Richter 1985. 283. sqq.; H. Tóth 2003; Bernhard 1987; Löwe 1982; Lošek 1997; Nótári 2000. 93. sqq.; Nótári 2005; Nótári 2007; Nótári 2008.

- BEŠEVLIJEV, V. 1981. *Die protobulgarische Periode der bulgarischen Geschichte*. Amsterdam.
- BRELICH, A. 1972. Appunti sul Flamen Dialis. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 8.
- BURR, V. 1964. Anmerkungen zum Konflikt zwischen Methodius und den bayerischen Bischöfen. In: *Cyrillo-Methodiana. Zur Frühgeschichte des Christentums bei den Slaven 863–1963*. Graz.
- BURY, J. B. 1912. *A History of the Eastern Roman Empire from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (802-867)*. London.
- DOPSCH, H. 1987. Slawenmission und päpstliche Politik – Zu den Hintergründen des Methodios-Konfliktes. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien.
- DUJČEV, I. 1965. Die Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum als Quelle für die ulgarische Geschichte. In: *Medievo Bizantino-Slavo, I*. Roma.
- DUJČEV, I. 1971. Au lendemain de la conversion du peuple Bulgare. In: *Medievo Bizantino-Slavo, III*. Roma.
- DÜMMLER, E. 1887–1888. *Geschichte des ostfränkischen Reiches, I–III*. Leipzig, 1887–1888.
- DVORNIK, F. 1926. *Les Slaves, Byzance et Rome au IXe siècle*. Paris.
- DVORNIK, F. 1948. *The Photian Schism*. Cambridge.
- DVORNIK, F. 1963. The Patriarch Photius and the Roman Primacy. *Chicago Studies* 2.
- EMMINGER, K. 1906. *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln I. Zum Andrias basilikos des Nikephoros Blemmydes*. München.
- EMMINGER, K. 1913. *Studien zu den griechischen Fürstenspiegeln II. Die spätmittelalterlichen Übersetzung der Demonicea III. Basileou kephalaia parainetika*. München.
- GROTZ, H.: 1970. *Erbe wider Willen. Hadrian II. (867–872) und seine Zeit*. Wien–Köln–Graz.
- H. TÓTH I. 2003. *Cirill-Konstantin és Metód élete, működése*. Szeged.
- HEISER, L. 1979. *Die Responsa ad consulta Bulgarorum des Papstes Nikolaus I. (858–867). Ein Zeugnis päpstlicher Hirtensorge und ein Dokument unterschiedlicher Entwicklungen in den Kirchen von Rom und Konstantinopel*. Trier.
- HERGENRÖTHER, J. 1867. *Photius, Patriarch von Konstantinopel, I*. Regensburg.
- HIRZEL, R. 1908. Der Selbstmord. *Archiv für Religionswissenschaft* 11.
- KOSZTOLNYIK Z. 1997. Róma és a területi egyház küzdelme a közép Duna-medencében a 9. század folyamán. *Aetas* 2–3.
- KRUMBACHER, K. 1897. *Geschichte der byzantinischen Literatur*. München.
- LOŠEK, F. 1997. *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg*. MGH Studien und Texte 15. Hannover.
- LÖWE, H. 1982. Cyrill und Methodius zwischen Byzanz und Rom. *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull' alto medioevo* 30.

- LÖWE, H. 1987. Ermenrich von Passau, Gegner des Methodios. Versuch eines Persönlichkeitsbildes. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien.
- MONGE ALLEN, E. 2010. El primado romano como garantía de autonomía política e integridad cultural en el caso de Bulgaria 866–870. *Revista Electrónica Historias del Orbis Terrarum* 4.
- NIELSSON, M. P. 1911. *Primitive Religion*. Tübingen.
- NORWOOD, F. A. 1946. The Political Pretensions of Pope Nicolas I. *Church History* 15.
- NÓTÁRI T. 2000. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Aetas* 3.
- NÓTÁRI T. 2005. *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged.
- NÓTÁRI T. 2007. *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szeged.
- NÓTÁRI T. 2008. *Show Trials and Lawsuits in Early-Medieval Bavaria*. Rechtsgeschichtliche Vorträge 53. Budapest.
- NÓTÁRI T. 2013. *Római jog*. Szeged.
- OBOLENSKY, D. 1999. *A Bizánci Nemzetközösség*. Budapest.
- OSTROGORSKY, G. 2001. *A bizánci állam története*. Budapest.
- PERELS, E. (ed.) 1925. Responsa Nicolai papae I. ad consulta Bulgarorum. In: *MGH Epistolae Karolini aevi, IV. tom. VI*. Berolini.
- PÖTSCHER, W. 1988. Flamen Dialis. In: *Hellas und Rom*. Hildesheim.
- RICHTER, M. 1985. Die politische Orientierung Mährens zur Zeit von Konstantin und Methodius. In: *Die Bayern und ihre Nachbarn, I*. Wien.
- ROSE, H. J. 1948. *Ancient Roman Religion*. London.
- ROSE, H. J. 1951. Numen and mana. *Harvard Theological Review* 44.
- RUNCIMAN, S. 1930. *A History of the first Bulgarian Empire*. London.
- STÖRMER, W. 1987. Zum Problem der Slawenmission des Bistums Freising im 9. Jahrhundert. In: *Der heilige Method, Salzburg und die Slawenmission*. Innsbruck–Wien.
- SZÖLLŐSI J. 2014. Bizánc és a Balkán: integrációs tényezők, stratégiák, struktúrák. *Belvedere Meridionale* 1.
- VALETTAS, N. 1864. *Phótiou tou sophótatou kai hagiótatou patriarkhou Kónstantinoupoleós Epistolai*. London.
- VÁMBÉRY, H. 1879. *Die primitive Cultur des Turko-tatarischen Volkes*. Leipzig.
- WAGENVOORT, H. 1956. *Roman Dynamism. Studies in Roman Literature, Culture and Religion*. Leiden.
- WOLFRAM, H. 1979. *Conversio Bagoariorum et Carantanorum. Das Weißbuch der Salzburger Kirche über die erfolgreiche Mission in Karantanien und Pannonien*. Wien.

Contractul de locațiune – reglementări controversate din Codul civil

Emőd VERESS

Ph.D., Conf. univ. Dr., Universitatea Sapientia Cluj
Departamentul de Științe Juridice
E-mail: emod.veress@sapientia.ro

Rezumat. Autorul analizează două probleme legate de reglementarea contractului de locațiune în Codul civil intrat în vigoare în 2011. În primul rând, sunt interpretate textele legale referitoare la caracterul de titlu executoriu al contractului de locațiune, respectiv executarea silită a contractului de locațiune pentru plata chiriei și pentru restituirea bunului închiriat. În al doilea rând, autorul concluzionează în sensul că dreptul de preferință a chiriașului la o nouă închiriere este un drept potestativ de sine stătător, distinct de dreptul de preemțiune.

Cuvinte cheie: locațiune, titlu executoriu, restituirea bunului, dreptul de preferință a chiriașului la închiriere

Abstract. The Lease Contract – Controversial Regulations in the Civil Code

The author examines two issues related to the regulation of lease contract in the Civil Code entered into force in 2011. First, the legal texts concerning the direct enforceability of lease contracts for the payment of the rent and for the return of leased property are interpreted. Secondly, it is concluded that the preference right of the tenant for a new lease is a self-standing “potestative” right, distinct from the right of pre-emption.

Keywords: lease contract, direct enforcement of a contract, restitution of a good, preference right of tenant for a new lease

1. Contractul de locațiune: aspecte generale

1.1. Potrivit legii, locațiunea este contractul prin care *o parte, numită locator, se obligă să asigure celeilalte părți, numite locatar, folosința unui bun pentru o anumită perioadă (determinată sau nedeterminată), în schimbul unui preț, denumit chirie* (art. 1777 C. civ.).

Locațiunea bunurilor imobile și aceea a bunurilor mobile se numește *închiriere*, iar locațiunea bunurilor agricole poartă denumirea de *arendare* (art. 1778 alin.

(1) C. civ.). Ca și forme ale contractului de locațiune, implicând aplicabilitatea anumitor reguli speciale, regăsim locațiunea spațiilor destinate locuinței, respectiv locațiunea spațiilor destinate exercitării unei profesii sau întreprinderi (art. 1824, 1828-1831 C. civ.).

1.2. Contractul de locațiune este caracterizat prin următoarele:

– este un contract *bilateral* (sinalagmatic), pentru că dă naștere la obligații reciproce și interdependente (obligația de a asigura și dreptul corespunzător de a se bucura de folosința bunului dat în locațiune, corelat cu obligația de a plăti și dreptul de a primi chiria);

– este un contract *cu titlu oneros*, fiindcă atât locatorul, cât și locatarul urmăresc obținerea unui folos patrimonial (chiria, respectiv dreptul de a se folosi de bunul dat în locațiune);

– este un contract *comutativ*, având în vedere că la momentul încheierii contractului de locațiune, existența drepturilor și obligațiilor părților este certă, iar întinderea acestora este determinată sau determinabilă;

– este un contract *translativ de folosință*, care nu transferă drepturi reale, și care asigură locatarului un drept temporar de folosință (din care decurge consecința că locator poate fi nu numai proprietarul bunului, ci orice persoană care deține un drept de folosință cu caracter transmisibil);

– este un contract cu executare continuă/sucesivă în timp, fiindcă presupune executarea prin asigurarea continuă a folosinței lucrului, respectiv prin plata succesivă a chiriei;

– este un contract *consensual*, pentru că art. 1781 C. civ. stabilește că acest contract se consideră încheiat îndată ce părțile au convenit asupra bunului și prețului (chiriei), deși legea leagă anumite consecințe juridice dacă contractul este încheiat cu respectarea anumitor cerințe de formă.¹

1.3. Conform art.1783 C. civ., locațiunile nu se pot încheia pentru o perioadă mai mare de 49 de ani. Dacă părțile stipulează un termen mai lung, acesta se reduce de drept la 49 de ani. În privința locațiunilor încheiate fără durată determinată, în lipsa uzanțelor (calificate ca și izvoare de drept prin art. 1 alin. (1) C. civ.), locațiunea se consideră încheiată:

– pentru un an, în cazul locuințelor nemobilate sau spațiilor pentru exercitarea activității unui profesionist;

– pe durata corespunzătoare unității de timp pentru care s-a calculat chiria, în cazul bunurilor mobile ori în acela al camerelor sau apartamentelor mobilate;

– pe durata locațiunii imobilului, în cazul bunurilor mobile puse la dispoziția locatarului pentru folosința unui imobil.

¹ A se vedea *infra*, pct. 2.

2. Contractele de locațiune, titluri executorii

2.1. Potrivit art. 632 C. proc. civ., executarea silită se poate efectua numai în temeiul unui titlu executoriu.² Fără niciun dubiu, forma principală a titlului executoriu este hotărârea judecătorească înzestrată de lege cu această caracteristică.³ Însă legiuitorul recunoaște și altor înscrisuri caracterul de titlu executoriu, din considerente specifice și diferite de la caz la caz. Astfel, de exemplu, Codul civil acordă caracter de titlu executoriu pentru contractele de arendare pentru plata arendeii la termenele și în modalitățile prevăzute în contract, dacă contractul de arendare a fost încheiat în formă autentică sau prin înscris sub semnătură privată înregistrat la organul fiscal (art. 1845 C. civ.). Legiuitorul prin această prevedere specială îl protejează pe proprietar, care nu mai este obligat să parcurgă prima fază a procesului civil (faza de judecată) în vederea obținerii unei hotărâri judecătorești de condamnare a arendașului, ci poate executa silit contractul de arendare, care, potrivit legii, are titlu executoriu.

2.2. În practică, au fost ridicate întrebări legate de caracterul de titlu executoriu al contractului de locațiune. Am arătat mai sus că în materia contractului de arendare, legiuitorul protejează pe proprietar, recunoscând caracterul executoriu al acestui contract pentru plata arendeii.

În materie de locațiune, avem prevederi similare: potrivit art. 1798 C. civ., contractele de locațiune încheiate prin înscris sub semnătură privată care au fost înregistrate la organele fiscale, precum și cele încheiate în formă autentică, constituie titluri executorii pentru plata chiriei la termenele și în modalitățile stabilite în contract sau, în lipsa acestora, prin lege. Este vorba despre o măsură de protecție a locatorului deosebit de energetică. Înregistrarea la organele fiscale transformă locațiunea încheiată sub forma înscrisului sub semnătură privată în titlu executoriu pentru plata chiriei.

2.3. Codul civil nu diferențiază între locatorul persoană fizică și locatorul persoană juridică. Au fost ridicate probleme de ordin practic cum ar fi că autoritățile fiscale, din considerente de impozitare, au reglementat doar înregistrarea contractelor de locațiune încheiate de persoane fizice, nu și de persoane juridice. În cazul persoanelor fizice, stabilirea impozitului pe venit justifică înregistrarea din rațiuni fiscale: altfel, autoritățile fiscale nu vor avea cunoștința de realizarea venitului din chirii de către locator. Codul civil acordă un beneficiu (titlu exe-

2 Pentru detalii, a se vedea Boroii, Stancu 2015. 958-988.

3 Constituie titluri executorii hotărârile executorii (art. 633 C. proc. civ., adică hotărârile date în apel, dacă prin lege nu se prevede altfel și hotărârile date în primă instanță, fără drept de apel), hotărârile cu executare provizorie (art. 448-450 C. proc. civ.) și hotărârile definitive (art. 634 C. proc. civ.).

cutoriu) locatorului, dar în schimb urmărește și scopuri de protejare a bugetului. Locatorul va fi astfel interesat în declararea contractului la autoritățile fiscale, respectiv să cuprindă în contract cuantumul real al chiriei, fără de care nu va putea executa silit contractul sau cuantumul real al chiriei, fiind obligat să se adreseze instanțelor judecătorești pentru obținerea unui titlu executoriu.

În cazul persoanelor juridice, rațiunea fiscală a înregistrării contractului nu există, fiindcă veniturile realizate din chirii sunt înregistrate în contabilitatea societății, sunt fiscalizate prin emiterea de facturi pentru chirii, și sunt supuse impozitării conform regulilor aplicabile impozitului pe profit și taxei pe valoarea adăugată, dacă este cazul.

Astfel, chiar și în 2015, au existat autorități fiscale care au refuzat înregistrarea contractelor de locațiune încheiate de către persoanele juridice în calitate de locator, obstrucționând aplicarea Codului civil și discriminându-i indirect pe locatorii persoană juridică. Trebuie să arătăm că problema există doar la nivelul practicii administrative, fiindcă președintele Agenției Naționale de Administrare Fiscală a emis Ordinul nr. 1985/2012 privind aprobarea Procedurii de înregistrare a contractelor de fiducie, a Procedurii de înregistrare a contractelor de locațiune, precum și pentru aprobarea modelului și conținutului unor formulare,⁴ care se referă expres la înregistrarea contractelor de locațiune de către locatori, alții decât persoanele fizice. În consecință, autoritățile fiscale trebuie să înregistreze și contractele de locațiune încheiate de locatori persoane juridice.

2.4. O altă problemă se referă la întinderea caracterului executoriu a contractului de locațiune. În general și treptat, s-a acceptat caracterul executoriu al contractului de locațiune pentru plata chiriei. Dar pentru reluarea posesiei bunului, acest contract poate constitui titlu executoriu sau nu? Trebuie locatorul să se adreseze în mod obligatoriu instanțelor judecătorești în condițiile dreptului comun sau al procedurii speciale de evacuare din imobilele folosite sau ocupate fără drept, prevăzută de art. 1034-1049 C. proc. civ., pentru restituirea bunului dat în locațiune?

Avem texte legale care încă nu au fost pe deplin conștientizate de către practicieni (deși nu mai putem vorbi despre un „nou” Cod civil la patru ani de la intrarea în vigoare a acestei legi). Este vorba despre prevederile normative cuprinse în art. 1809 și 1816 C. civ.

Potrivit primului text legal invocat, contractul de locațiune încetează de drept la expirarea termenului convenit de părți sau, după caz, prevăzut de lege, fără a fi necesară o înștiințare prealabilă. Sunt mult mai importante pentru problema cercetată prevederile alin. (2) și (3) din art. 1809 C. civ., care stabilesc următoarele:

4 Publicat în M.O. nr. 16 din 9 ianuarie 2013.

„(2) În privința obligației de restituire a bunului dat în locațiune, contractul încheiat pe durată determinată și constatat prin înscris autentic constituie, în condițiile legii, titlu executoriu la expirarea termenului.

(3) Dispozițiile alin. (2) se aplică în mod corespunzător și contractului încheiat pe perioadă determinată prin înscris sub semnătură privată și înregistrat la organul fiscal competent.”

În cazul în care contractul de locațiune a fost încheiat fără determinarea duratei, oricare dintre părți poate denunța contractul printr-o notificare. Notificarea produce efecte cu respectarea termenului de preaviz stabilit de lege sau, în lipsă, de uzanțe. Și aici intervine textul art. 1816 alin. (3) C. civ.:

„(3) La împlinirea termenului de preaviz, obligația de restituire a bunului devine exigibilă, iar contractul de locațiune încheiat în condițiile prevăzute la art. 1.809 alin. (2) sau (3), după caz, constituie, în condițiile legii, titlu executoriu cu privire la această obligație.”

2.5. Dispoziții similare sunt cuprinse și în art. 2157 C. civ. în ceea ce privește contractul de comodat, care, dacă a fost încheiat în formă autentică sau printr-un înscris sub semnătură privată cu dată certă constituie titlu executoriu pentru restituirea bunului dat în comodat, în condițiile legii, în cazul încetării prin decesul comodatarului sau prin expirarea termenului. Dacă nu s-a stipulat un termen pentru restituire, contractul de comodat constituie titlu executoriu numai în cazul în care nu se prevede întrebuințarea pentru care s-a împrumutat bunul ori întrebuințarea prevăzută are un caracter permanent.

În consecință, contractul de locațiune, în condițiile art. 1809 și 1816 C. civ., constituie titlu executoriu nu numai pentru plata chiriei, ci și pentru restituirea bunului dat în locațiune.

3. Discuții privind dreptul de preferință a chiriașului la încheierea unui nou contract de închiriere

3.1. Codul civil prin art. 1828 introduce o noutate în materia locațiunii, mai concret la închirierea unor bunuri imobile: dreptul de preferință a chiriașului la închiriere. Acest text legal, în primul alineat dispune că „la încheierea unui nou contract de închiriere a locuinței, chiriașul are, la condiții egale, drept de preferință. El nu are însă acest drept atunci când nu și-a executat obligațiile născute în baza închirierii anterioare.”⁵

5 A se vedea și Veress 2012, 459-462.

3.2. Textul legal, la o primă analiză, are în vedere doar imobilele cu destinație de locuință, dar art. 1778 alin. (3) C. civ. extinde sfera de aplicare a art. 1828 și la locațiunea spațiilor destinate exercitării activității unui profesionist (de exemplu, sediul unei societăți comerciale). Adică regula are o aplicabilitate mai largă decât imobilele cu destinația de locuință.

Art. 132 din Legea nr. 71/2011 pentru punerea în aplicare a Legii nr. 287/2009 privind Codul civil,⁶ adaugă la regulile cuprinse în Codul civil unele norme complementare: *„Dreptul de preferință al chiriașului prevăzut la art. 1.828 din Codul civil se aplică pentru orice contract de închiriere încheiat în legătură cu aceeași locuință sau cu o parte din aceasta:*

a) după cel mult 3 luni de la încetarea contractului de închiriere, dacă durata acestuia a fost mai mare de un an;

b) după cel mult o lună de la încetarea contractului de închiriere, dacă durata acestuia a fost mai mare sau egală cu o lună;

c) după cel mult 3 zile de la încetarea contractului de închiriere, dacă durata acestuia a fost mai mică de o lună.”

Aceste norme ar fi trebuit să fie incluse în Cod, și nu în legea privind punerea în aplicare a Codului civil, fiindcă nu au caracter tranzitoriu, ci aplicabilitate permanentă.

3.3. În al doilea rând, exercitarea acestui drept de preferință este condiționată de executarea obligațiilor pe care le-a avut locatarul în baza contractului de locațiune anterior încheiat.

Instituirea dreptului de preferință la încheierea unui nou contract de închiriere este o măsură de protecție justificată atât pentru chiriașul unei locuințe, cât și a titularului unei întreprinderi, care pot avea interesul de a obține din nou folosința imobilului la expirarea contractului anterior. Legea însă a luat în considerare și interesele locatorului:

– dreptul de preferință se poate exercita doar la condiții egale (de exemplu, nu există condiții egale, dacă cuantumul chiriei lunare este stabilit la un nivel identic, dar noul locatar oferă plata în avans pe 6 luni);

– dacă locatarul nu și-a executat în mod corespunzător obligațiile născute în baza închirierii anterioare, locatarul nu are (pierde) acest drept de preferință.

Astfel, noul Cod civil introduce o reglementare echilibrată, echitabilă sub acest aspect.

3.4. Ceea ce ne interesează în primul rând în cadrul acestui demers analitic este alin. (2) din art. 1828 C. civ., care prevede că *„dispozițiile referitoare la exercitarea dreptului de preemțiune în materia vânzării sunt aplicabile în mod corespunzător.”*

6 Publicată în *Monitorul Oficial al României*, partea I, nr. 409 din 10 iunie 2011.

Din interpretarea acestui text, în special în practica unor notari publici, s-a ajuns la concluzia că locatarul unui imobil – având destinația de locuință sau destinat exercitării activității unui profesionist – are un drept de preemțiune dacă locatorul proprietar dorește să înstrăineze imobilul în cauză, adică chiriașul se bucură de un drept prioritar la cumpărarea imobilului închiriat. Dreptul de preemțiune acordă posibilitatea titularului său, numit preemtor, să cumpere cu prioritate un bun (art. 1730 alin. (1) C. civ.).⁷

3.5. Consider că această interpretare nu corespunde prevederilor noului Cod civil, și acest act normativ nu a creat un drept de preemțiune în favoarea locatarului. Pentru a reține această părere, trebuie avute în vedere o serie de argumente, după cum urmează.

a) Conform titlului marginal al articolului 1828 din C. civ., acest articol se referă la un drept preferențial la închiriere. Adică acest text legal nu are în vedere un drept de preemțiune, ci o preferință în cazul în care locatorul dorește încheierea unui nou contract de închiriere, sub condiția îndeplinirii obligațiilor contractuale născute din contractul de închiriere expirat. Este vorba despre o regulă care asigură protecție fostului locatar care dorește să mențină folosința imobilului.

b) Sub acest aspect, alin. (2) din art. 1828 C. civ. este o simplă normă de trimitere, care nu creează un drept de preemțiune pentru locatar, ci impune aplicarea regulilor procedurale ale exercitării dreptului de preemțiune și în cazul dreptului preferențial la închiriere. Adică se aplică regimul legal al dreptului de preemțiune și pentru exercitarea dreptului de preferință la încheierea unui nou contract de închiriere. Textul legal se referă expres la aplicabilitatea dispozițiilor privind „exercitarea” (s.a.) dreptului de preemțiune, adică fără dubii este vorba despre utilizarea normelor privind condițiile și modalitățile de exercitare a dreptului de preemțiune, nu despre instituirea, crearea unui drept de preemțiune în favoarea chiriașului. Aceste norme au în vedere, de exemplu, oferta de a încheia un nou contract de locațiune, comunicarea ofertei, notificarea textului contractului pe care locatorul dorește să-l încheie cu un terț pentru a face cunoscute condițiile contractuale, în vederea exercitării dreptului de preferință, termenul de răspuns la ofertă, efectele nerespectării dreptului de preferință la închiriere etc.

c) Instituirea unui drept de preemțiune este o excepție de la libertatea contractuală,⁸ principiu care presupune și libertatea de a alege cocontractantul. În cazul în care legea stabilește un drept de preemțiune, această libertate con-

7 În doctrină au fost date mai multe definiții dreptului de preemțiune. De exemplu, s-a arătat că dreptul de preemțiune este dreptul subiectiv civil ce conferă titularului său, numit preemtor, prerogativa de a avea prioritate la cumpărarea unui bun față de alte persoane. A se vedea Dincă 2013, 63. A se vedea și Albu 1984, 153.

8 Conform art. 1169 C. civ. părțile sunt libere să încheie orice contracte și să determine conținutul acestora, în limitele impuse de lege, de ordinea publică și de bunele moravuri.

tractuală este limitată.⁹ Însă orice limitare a libertății contractuale este de strictă interpretare și nu poate fi extinsă prin analogie.¹⁰

d) Codul civil nu conține nicio prevedere care să recunoască expres și fără echivoc locatarului un drept de preemțiune, așa cum reglementează un astfel de drept pentru alte situații. De exemplu, în materia arendării (formă a contractului de locațiune), art. 1849 C. civ. stabilește că „*arendășul are drept de preemțiune cu privire la bunurile agricole arendate, care se exercită potrivit art. 1730-1739.*” Din acest text rezultă că, pe de o parte, legea instituie, creează un drept de preemțiune în favoarea arendașului, iar pe de altă parte, legea sub aspect de procedură, modalitate de utilizare efectivă a dreptului astfel creat, trimite la normele privind exercitarea dreptului de preemțiune în materia vânzării, care sunt aplicabile în mod corespunzător. În cazul contractului de locațiune (închiriere) a unui imobil regăsim însă doar a doua parte a acestui text, adică trimiterea la regulile de exercitare a dreptului de preemțiune, dar acele reguli privesc exercitarea unui alt drept, diferit de cel de preemțiune, în concret dreptul preferențial la încheierea unui nou contract de închiriere.¹¹

e) În condițiile stabilite prin Ordonanța de Urgență a Guvernului nr. 40/1999 privind protecția chiriașilor și stabilirea chiriei pentru spațiile cu destinația de locuințe,¹² locatarii imobilelor având destinația de locuințe s-au bucurat de un drept de preemțiune (art. 18-22). Trebuie însă să observăm că reglementarea acestui drept de preemțiune a fost expres abrogată prin prevederile Legii nr. 71/2011 pentru punerea în aplicare a Legii nr. 287/2009 privind Codul civil,¹³ astfel nici acest drept de preemțiune nu mai există în prezent.

f) Interpretând teleologic norma juridică analizată, putem observa că, în cazuri care ar justifica mult mai mult instituirea unui drept de preemțiune, Codul civil nu creează un astfel de drept. Atunci de ce ar face-o în favoarea chiriașului?

3.6. Nimic nu se opune însă ca prin contractul de locațiune părțile să creeze un drept convențional de preemțiune în favoare locatarului dintr-un contract de

9 Existența dreptului de preemțiune „*este o excepție de la principiul libertății contractuale (în sensul că vânzătorul nu își alege în mod liber cocontractantul) și de la caracterul disponibil al oricărui drept subiectiv (în sensul că titularul dreptului nu poate dispune de el în favoarea cui dorește)*”, dreptul de preemțiune fiind „*de strictă interpretare și aplicare.*” A se vedea Dincă 2013, 64. Conform art. 12 alin. (1) C. civ., oricine poate dispune liber de bunurile sale, dacă legea nu prevede în mod expres altfel.

10 Astfel, conform art. 10 C. civ., legile care derogă de la o dispoziție generală, care restrâng exercițiul unor drepturi civile sau care prevăd sancțiuni civile se aplică numai în cazurile expres și limitativ prevăzute de lege.

11 Art. 1746 C. civ. stabilește un alt caz de preemțiune, pentru vânzarea terenurilor forestiere: „*Terenurile din fondul forestier aflate în proprietate privată se pot vinde cu respectarea, în ordine, a dreptului de preemțiune al coproprietarilor sau vecinilor.*” De altfel, această analiză nu se referă la situația în care imobilul este înstrăinat pe durata derulării unui contract de locațiune, situație care este reglementată prin prevederile art. 1811-1814 C. civ.

12 Publicată în *Monitorul Oficial al României*, partea I, nr. 148 din 8 aprilie 1999.

13 Abrogarea s-a dispus prin art. 230 lit. v) din legea nr. 71/2011, unde se precizează și faptul că dispozițiile abrogate nu se mai aplică nici contractelor de închiriere a locuinței în curs de executare.

închiriere a unei locuințe sau a unui spațiu destinat exercitării unei profesii sau întreprinderi. Acest drept convențional poate fi supus regimului legal de exercitare a dreptului de preemțiune din materia vânzării. Nimic nu se opune însă la stabilirea unor reguli derogatorii de la acest regim, având în vedere că normele privind exercitarea dreptului de preemțiune au caracter dispozitiv (art. 1730 alin. (2) C. civ.). Dreptul convențional de preemțiune se notează în cartea funciară în condițiile art. 1737 C. civ.

3.7. Regulile care guvernează exercitarea dreptului de preferință la încheierea unui nou contract de locațiune (regimul legal) pot fi sintetizate în modul următor:¹⁴

a) Dispozițiile legale au caracter dispozitiv, sunt aplicabile numai dacă prin lege sau contract nu se stabilește altfel.

b) Oferta de contract trebuie comunicată titularului dreptului de preferință.

c) De la comunicarea ofertei curge un termen de 30 de zile pentru exercitarea dreptului de preferință. Termen care pare justificat în cazul dreptului de preemțiune, dar pare exagerat pentru exercitarea dreptului de preferință la o nouă închiriere. Locatorul se poate apăra dacă notifică pe locatar înaintea expirării duratei primului contract de locațiune despre intenția lui de a încheia un nou contract de închiriere.

d) Titularul dreptului de preferință care a respins o ofertă de vânzare nu își mai poate exercita ulterior acest drept cu privire la contractul ce i-a fost propus.

e) Oferta se consideră respinsă dacă nu a fost acceptată în termenul arătat de 30 de zile.

f) Noul contract de locațiune cu un alt locatar decât vechiul chiriaș se poate încheia mai înaintea exercitării dreptului de preemțiune sau numai sub condiția suspensivă a neexercitării dreptului de preferință de către vechiul chiriaș.

g) Dacă s-a încheiat un astfel de contract sub condiție suspensivă, cuprinsul acestui contract trebuie notificat de îndată titularului dreptului de preferință (vechiul locatar), respectiv această notificare poate fi făcută și de către terțul în cauză (noul locatar sub condiție suspensivă).

h) Titularul dreptului de preferință își poate exercita dreptul prin comunicarea către locatar a acordului său de a încheia contractul de vânzare, însoțită de consemnarea chiriei conform contractului, termenul de 30 de zile fiind aplicabil și în această ipoteză (și acest termen curge de la notificarea cuprinsului contractului sub condiție suspensivă).

i) Prin exercitarea preferinței, contractul de locațiune se consideră încheiat între vechiul locatar și locatar în condițiile cuprinse în contractul încheiat cu terțul, iar acest din urmă contract se desființează retroactiv (cu toate acestea, locatorul răspunde față de terțul de bună-credință pentru pagubele care ar rezulta din exercitarea dreptului de preferință, fiind vorba despre un caz de evicțiune).

14 Pentru detalii, a se vedea art. 1730-1740 C. civ., care se aplică în mod corespunzător.

Consider că în această materie este de bună-credință terțul care nu a avut cunoștință de faptul că o altă persoană are un drept de preferință în privința locațiunii. Obligația încălcată este cea prevăzută de art. 1786 lit. c) C. civ., respectiv obligația de a asigura locatarului liniștită și utilă folosință a bunului pe tot timpul locațiunii. Similar, art. 1789 C. civ. prevede că locatorul este obligat să întreprindă tot ceea ce este necesar pentru a asigura în mod constant locatarului folosință liniștită și utilă a bunului, fiind dator să se abțină de la orice fapt care ar împiedica, diminua sau stânjeni o asemenea folosință. Conform art. 1794 alin. (2) C. civ., dacă un terț pretinde vreun drept asupra bunului dat în locațiune (în speță, vechiul locatar pretinde dreptul de preferință la închiriere), locatorul este dator să îl apere pe locatar chiar și în lipsa unei tulburări de fapt. Dacă locatarul este lipsit în tot sau în parte de folosința bunului, locatorul trebuie să îl despăgubească pentru toate prejudiciile suferite din această cauză. Iar alin. (3) din articolul citat arată că locatarul care, la încheierea contractului, cunoștea cauza de evicțiune nu are dreptul la daune-interese.

j) Clauzele contractului încheiat cu terțul având drept scop să împiedice exercitarea dreptului de preferință nu produc efecte față de titularul acestui drept.

k) Dreptul de preferință este indivizibil și nu se poate ceda.

Având în vedere caracterul dispozitiv al acestor norme, acest regim poate fi modificat prin contractul încheiat între locator și locatar.

3.8. În consecință, noul Cod civil nu instituie un drept legal de preemțiune în favoarea locatarului (chiriașului) unui bun imobil cu destinația de locuință sau destinat exercitării activității de către un profesionist. Un astfel de drept poate fi constituit pe cale convențională, în temeiul acordului de voințe dintre părțile contractante. Codul civil însă introduce, ca un element de noutate, dreptul de preferință a chiriașului la închiriere, un drept potestativ de sine stătător, distinct de dreptul de preemțiune.

3.9. Natura juridică a dreptului de preferință a chiriașului la închiriere este cea a unui drept potestativ. Drepturile potestative reprezintă o categorie *sui generis* de drepturi, alături de drepturile reale și drepturile de creanță, și se caracterizează prin faptul că titularul acestui drept prin manifestarea sa unilaterală de voință poate să modifice o situație juridică în care sunt interesate și alte persoane, iar subiectul pasiv, în speță locatorul, este obligat să respecte această imixtiune în sfera sa juridică.¹⁵

Așa cum în mod justificat s-a arătat în doctrină, „*obiectul dreptului potestativ nu este un bun, ca în cazul drepturilor reale, nu este nici o prestație a debitorului, ca în cazul drepturilor de creanță, ci este o situație juridică, un complex de drep-*

15 Stoica 2003. 55-58, Reghini 2003. 236-241, Ungureanu, Munteanu 2008. 269, Sferdian 2013. 89-93, Avram 2006. 110-127 etc.

turi și obligații, care aparțin uneia sau mai multor persoane care vor fi influențate în mod direct de modul în care titularul dreptului potestativ își exercită acest drept.”¹⁶ Drepturile potestative pot lua naștere ori în temeiul unei dispoziții legale, ori cu acordul prealabil al celor care vor suporta consecințele exercitării acestor drepturi.¹⁷ Exercițarea dreptului potestativ poate constitui, modifica sau stinge un drept real, un drept de creanță, dar și mai important pentru această analiză, face posibilă substituirea unei persoane cu o alta în cadrul unui raport juridic.¹⁸

Concluzii

După intrarea în vigoare a noului Cod civil, operă legislativă fundamentală, în mod inevitabil urmează o perioadă – nu foarte scurtă – de așezare, cristalizare a doctrinei și jurisprudenței. Orice reglementare nouă trebuie asimilată, confruntată cu realitățile sociale pentru a identifica interpretarea corectă dar și direcțiile unei eventuale modificări viitoare.

Prin cele două probleme analizate aici, am încercat să aduc argumente în vederea stabilirii interpretării corecte a două texte legale, extrem de interesante, în materia contractului de locațiune.

Lucrări citate

- ALBU, I. 1984. *Drept civil. Introducere în studiul obligațiilor*. Cluj-Napoca.
- AVRAM, M. 2006. *Actul unilateral în dreptul privat*. București.
- BOROI, G.–STANCU, M. 2015. *Drept procesual civil*. (Ediția a 2-a, revizuită și adăugită.) București.
- DINCĂ, R. 2013. *Contracte civile speciale în noul Cod civil*. București.
- REGHINI, I. 2003. Considerații privind drepturile potestative. *Pandecetele Româna* 4: 236–241.
- SFERDIAN, I. 2013. *Drept civil. Drepturile reale principale*. București.
- STOICA, V. 2003. Drepturile patrimoniale atipice. *Dreptul* 8: 33–58.
- UNGUREANU, O.–MUNTEANU, C. 2008. *Tratat de drept civil. Bunurile. Drepturile reale principale*. București.
- VERESS, E. 2012. Instituie noul Cod civil un drept legal de preemțiune în favoarea locatarului (chiriașului)? *Curierul Judiciar* 8: 459–462.

16 Sferdian 2013. 90.

17 Stoica 2003. 56.

18 Sferdian 2013. 91.

Nótári, Tamás: *Handling of Facts and Forensic Tactics in Cicero's Defence Speeches*

Papp Tekla

egyetemi tanár, Nemzeti Közszerzői Jogi Intézet
Nemzetközi és Európai Tanulmányok Kar
Európai Köz- és Magánjogi Tanszék

Nótári Tamás monográfiája, a *Handling of Facts and Forensic Tactics in Cicero's Defence Speeches*¹ tíz cicerói védőbeszédet elemez a római jog és klasszikus retorika szemszögéből, célja pedig, hogy közelebb jusson a cicerói szónoki-ügyvédi hatás működési mechanizmusának megértéséhez, amihez – ahogy a szerző helyesen látja – elengedhetetlen az életmű választott darabjainak komplex, a római jog, az ókortörténet és a klasszika-filológia eredményeit felhasználó és módszereit alkalmazó vizsgálata. A választott védőbeszédok jól átfogják a cicerói életmű széles spektrumát, hiszen a ránk maradt törvényszéki beszédek közül a Nótári által kiválasztott első *oratiót*, a *Pro Roscio Amerinót* Cicero huszonhat, az utolsót, a *Pro rege Deiotarót* hatvanegy éves korában mondta el, vagyis a vizsgált időintervallum jóformán a szónoki teljes aktív működési idejét felöleli.²

Nótári monográfiája – az előszót s a bevezetést követően – öt fejezetből épül fel: az első fejezet Cicero korának büntetőeljárásrendjét mutatja be, mintegy háttérrel szolgáltatva az elemzendő beszédekhez,³ a következő négy fejezet pedig (a címben ígért tényállás-kezelési elemzésnek megfelelően) négy nagy tényállási csoportot vizsgál, s ezen belül állítja időrendbe a beszédeket. Bizonyos szempontból kivételt képez az utolsó fejezet, hiszen annak címében a szerző nem egy tényállást említ, hanem azt a retorikai szituációt vizsgálja, amikor Cicero mint védő lépett fel Caesar mint bíró előtt – azonban, amint látni fogjuk, e kategóriának is szerves helye van Nótári munkájában. Megjegyzendő, hogy a tényálláscsoportok sora szintén egyfajta

1 Nótári, Tamás: *Handling of Facts and Forensic Tactics in Cicero's Defence Speeches*. Passau, Schenk Verlag, 2014. 304 oldal.

2 Több más mellett az itt olvasható beszédeket a szerző (a legtöbb beszéd esetében elsőként) magyar nyelvre is átültette – lásd *Marcus Tullius Cicero összes perbeszédei*. Fordította, jegyzetekkel ellátta és a bevezetést írta Nótári Tamás. Szeged, 2010. (A fordítások egy része korábbi kötetekben is megjelent a szegedi Lectum Kiadónál: *Négy védőbeszéd*. 2004; *Válogatott védőbeszéd I–II*. 2009; *Válogatott vádbeszédek*. 2010.)

3 Ehhez lásd Nótári T.: *Megjegyzések a modern büntetőeljárás alapelveik római előzményeihez*. In: A Büntető Törvénykönyv és a Büntető Eljárási Törvény módosításának elméleti és gyakorlati kérdései. Szerk. Holé K. Budapest, 2003. 97–103.

kronológiai rendet követ, hiszen az emberölés tényállását vizsgáló második fejezet egy 81-ben és egy 66-ban, a választási vesztegetést elemző harmadik fejezet egy 63-ban és egy 54-ben, az erőszakos bűncselekményeket taglaló negyedik fejezet két 56-ban és egy 52-ben, a Caesar mint bíró előtt elmondott beszédekről szóló ötödik fejezet pedig két 46-ban és egy 45-ben elhangzott *oratiót* tárgyal.

Az előszóban és a bevezetésben a szerző tisztázza azt a kérdést, hogy főszabály szerint milyen kapcsolatban állnak egymással az adott perben elhangzott cicerói beszédek és azok ránk maradt változatai. Ellentétben azokkal a szakirodalmi nézetekkel, amelyek a leírt beszédeket csak egyfajta nyersanyagoknak fogják fel, amelyek alapján meg lehet kísérelni az elhangzott beszéd rekonstrukcióját, vagyis előbb „szét kell törni” a beszédet, hogy az egyes részeket „eredeti” helyükre lehessen tenni, Nótári a cicerói beszédeket egységes művekként elemzi. Ezt azzal indokolja, hogy Cicero nem véletlenül tette közzé beszédeit abban a formában, amelyben ránk maradtak, s hogy már az ókorban sem részletenként történő elemzésre és boncolgatásra „szolgáltak”, hanem folyamatos és hangos felolvasásra, mivel csak így válhatták ki azt a hatást a hallgatóból, illetve olvasóból, amire a szónok törekedett. A hatás éppen az az elem, amelyre a szerző munkájában fokozott hangsúlyt fektet, vagyis az elért hatás, a szónoki-jogászi eredményesség, a megnyert per végkifejlete szempontjából elemzi Cicero beszédeit, minthogy Cicerót is ez a cél vezette a beszédek megalkotása során. Az alábbiakban nincsen lehetőség mind a tíz védőbeszéd áttekintésére, ezért minden tényálláscsoportból csupán egyet választunk ki, és összegezzük Nótári okfejtését.

Az első tényállás, amelynek keretében a szerző két beszédet elemez, a 81-ben keletkezett *Pro Roscio Amerinót*⁴ és a 66-ban elhangzott *Pro Cluentiót*,⁵ az emberölés, pontosabban a rokongyilkosság és a mérgezés, vagyis a *parricidium* és a *veneficium*. Az ameriai Roscius védelmében elmondott beszédben Cicerónak egy felettébb kényes politikai helyzettel kellett megküzdenie, ugyanis az apagyilkosság vádja hátterében Sulla egyik kegyence, Chrysogonus állt, aki az áldozat vagyonából nagy részt szerzett meg magának. A meggyilkoltat (noha Sulla elkötelezett híve volt) utólag vétetett fel a proskripciók listára. A gyilkosság feltehetően az áldozat távolabbi rokonainak lelkén száradt, azonban a proskripció révén nevetségesen alacsony összegért tudták az árverésen az elkobzott vagyont megszerezni, s hogy a törvényes örököst, az áldozat fiát végképp kisemmizzék, vádat emeltek ellene apja

4 Vö. Nótári T.: Cicero első büntetőügye. Adalékok a Pro Roscio Amerinóhoz. In: *Magistrae discipuli. Tanulmányok Madas Edit tiszteletére*. Szerk. Nemerikényi E. Budapest, 2009. 245–253; *Tatbestandsbehandlung und forensische Taktik in Ciceros Rede für Sextus Roscius*. Nova Tellus 29/1. 2011. 129–158; Tényállás és szónoki taktika a Pro Roscio Amerinóban. *Jogtudományi Közöny* 64/11. 2009. 457–470.

5 Vö. Nótári T.: Tényálláskezelés és szónoki taktika a Pro Cluentióban. *Publicationes Universitatis Miskolciensis Series Juridica Et Politica* 28/1. 2010. 39–84; Forensic Strategy in Cicero's Speech in Defence of Aulus Cluentius Habitus. *Acta Juridica Hungarica* 53/1. 2012. 48–61; Bemerkungen zur Beweisführung in Ciceros Cluentiana. *Fundamina* 21/1. 2015. 83–100.

meggyilkolása miatt, vagyis egy rafináltan kitervelt *Justizmord*dal próbálták meg az orvul megszerzett vagyont megtartani. Cicerónak beszédében ügyesen el kellett ködösítenie az ügy politikai hátterét, hiszen éppen a törvényszék bírái, a szenátori rend tagjai voltak a sullai proskripciók fő hasznélvezői. Taktikája arra irányul, hogy több ponton éles – és valószínűleg hamis – kettősséget teremtsen a történeti tényállást illetően. Egyrészt Sulla kegyencének eljárását különválasztja a diktátor személyétől, kifejtve, hogy az mit sem tud a felszabadított rabszolga machinációról, ahogy Jupiter sem felelős minden viharba került hajó sorsáért. Másrészt igyekszik azt a látszatot kelteni, mintha a vádlottat ténylegesen az a veszély fenyegetné, hogy bűnösnek találják az apagyilkosság vádjában (nagy valószínűséggel a vádat a törvényszék egyetlen tagja sem vehette igazán komolyan), tehát mintha valóban Roscius életéért küzdene. Azzal, hogy a vádlók erre a pályára kényszerítették a védelmet, elérhették volna, hogy az elrabolt hatalmas vagyon sorsáról ne essen szó – Cicero ehelyett kijelenti, hogy a vádlott megelégedne azzal, hogy életben maradhat, ő mint védő azonban ragaszkodik a vagyoni kérdés rendezéséhez és a vádlott apai örökségének visszaszolgáltatásához. A szónok itt él először azzal a fogással, hogy látszólag különválasztja védenca akaratát és saját meggyőződését, és a védelem bizonyos (például anyagi igények érvényesítésére irányuló) fogásait kizárólag saját kezdeményezéseként állítja be, amelyeket mintegy a pusztán ártatlanságát bizonyítani akaró vádlott akaratával szemben hoz fel a törvényszék előtt.

Az erőszakos bűncselekmények tényállási körében Nótári három beszédet vizsgál, az 56-ban elhangzott *Pro Sestiót*⁶ és *Pro Caeliót*,⁷ valamint az 52-ből származó *Pro Milonét*.⁸ A három beszéd között a tényálláson kívül kapcsot jelent, hogy Cicero és az őt 58-ban száműzetésbe kényszerítő Clodius közti küzdelem egy-egy állomását jelölik, a *Pro Milone* pedig a harc végpontját, ugyanis Cicero e beszédével a Clodiust egy összecsapásban meggyilkoló Milót védte – sikertelenül. A *Pro Milone* több szempontból is kivételt képez a cicerói perbeszédék között: a szónok élete

- 6 Vö. Nótári T.: Az államkoncepció megjelenése egy cicerói perbeszédben. *Magyar Jog* 56. 2009/12. 717–725; Cum dignitate otium – Cicero államvezetési koncepciója a Pro Sestio tükrében. *Állam- és Jogtudomány* 50. 2010. 473–498; Cum dignitate otium – Staatsgedanke und forensischen Taktik in Ciceros Rede Pro Sestio. *Revue Internationale Des Droits De L Antiquite* 56. 2009. 91–114; La teoría del estado de Cicerón en su „oratio pro Sestio”. *Revista De Estudios Histórico-Jurídicos* 32. 2010. 197–217.
- 7 Vö. Nótári T.: Medea Palatina – Megjegyzések Cicero Caelianájához különös tekintettel Clodia személyére. *Aetas* 2000/1–2. 5–23; Law on stage. Forensic tactics in the trial of Marcus Caelius Rufus. *Acta Juridica Hungarica* 51/3. 2010. 198–213; Die „improvisierte” Komödie als forensische Taktik in Ciceros Caeliana. In: *Die Inszenierung des Rechts – Law on Stage*. München, 2011. 49–69; El trasfondo jurídico y retórico de la „Pro Caelio” de Cicerón. *Revista De Estudios Histórico-Jurídicos* 35. 2013. 193–212.
- 8 Vö. Nótári T.: A jogos védelmi helyzet Cicero Milo védelmében tartott beszédében. *Magyar Jog* 58/1. 2011. 12–22; Notwehr oder Tyrannenmord? Tatbestandsbehandlung und forensische Taktik in Ciceros Pro Milone. *Revue Internationale des Droits de l'Antiquite* 57. 2010. 331–357; „Killing the Tyrant” – Remarks on Cicero’s Miloniana. *Annals of the Faculty of Law in Belgrade* 59/3. 2012. 279–291.

során nem sok pert vesztett el, ám az ezekben elhangzott beszédek a legkritkább esetekben publikálta; továbbá a legtöbb Cicero-beszéd nagy valószínűséggel ha nem is szó szerint, de tartalmában és szerkezetében ugyanabban a formában került nyilvánosságra, hiszen Cicero gondoskodott kiadásukról, ahogy elhangzottak – a *Pro Milone* esetében viszont tudjuk, hogy az elhangzott (általunk már nem olvasható) és a kiadott beszéd között jelentős különbségek lehettek. A perről és az azt megelőző eseményekről ránk maradt Asconius Pedianus száz évvel későbbi, a korabeli dokumentumok alapján készült beszámolója, ami részletesen kifejti Cicero és Milo törvényszéki kudarcának történetét. Az elhangzott és a kiadott beszéd között a legalapvetőbb különbség abban állhatott – ahogy Nótári rekonstruálja –, hogy míg a törvényszék előtt elmondott *oratio*ban Cicero azzal próbált Milo felmentése érdekében érvelni, hogy Clodius megölésére jogos védelmi helyzetben került sor, addig a kiadott és politikai röpiratként terjesztett beszédben Clodius megöléséről Milo tettéről Cicero önálló, későbbi államelméleti és morálfilozófiai munkáiban visszatérő gondolatmenetet dolgozott ki. Eszerint Milo nemcsak hogy nem érdemel büntetést, hanem éppenséggel a közösség legnagyobb elismerésére és haláljára szolgált rá Clodius megölésével, hiszen az – érvelése szerint – nem volt más, mint zsarnokölés, vagyis a sztoikus etika által jóváhagyott beavatkozás az államrend-helyreállítás érdekében. Cicero e filozófiai tételt jogi érveléssé alakította át, és további érvekkel támasztotta alá, hogy a zsarnok megölése nemcsak jog, hanem a római polgár számára egyenesen kötelesség, hiszen a zsarnokkal szemben minden tett jogos védelmi helyzetet takar, lévén hogy a zsarnok (mint emberi formát öltött vadállat) kívül helyezi magát mindenfajta emberi közösségen, így meggyilkolása nem egyéb, mint az emberi közösség békéje ellen törő vadállat megölése. A *Pro Milone* tehát – amint a szerző meggyőzően bizonyítja – abból a szempontból is kivételes helyet foglal el a cicerói perbeszédok között, hogy filozófiai-államelméleti gondolatmenete megalapozza azon későbbi okfejtéseket, amelyekkel Cicero a köztársasági államforma védelmében szembeszállt Caesarral.

A Caesar előtt elhangzott beszédek, vagyis a 46-ban elmondott *Pro Marcello* és *Pro Ligario*, valamint a 45-ből való *Pro rege Deiotaro* szintén rendhagyó védőbeszéd, tekintettel arra hogy a *Pro Marcello* a szenátusban hangzott el, és csak formáját tekintve védőbeszéd, a másik két *oratio* pedig olyan eljárási helyzetekben, amelyeket Caesar perként rendeztetett meg, a köztársaság korának büntetőeljárásai rendje alapján azonban nem felelnek meg azoknak a jogelveknek, amelyek alapján a szó mai értelmében pereknek lehetne azokat nevezni.⁹ Nótá-

9 Vö. Nótári T.: Cicero államelméletének alakulása a *Pro Marcello* tükrében. *Jogtörténeti Szemle* 13. 2011. 40–51; Staatsdenken und Rhetorik in Ciceros Marcelliana. *Fundamina* 16/2. 2010. 64–84; A cicerói államkoncepció alakulása a *Pro rege Deiotaro* tükrében. *Jogtudományi Közlöny* 65/12. 2010. 624–636; Tényálláskezelés és szónoki taktika a *Pro Ligario*ban. *Jogtudományi Közlöny* 65/9. 2010. 415–427; Staatsdenken und forensische Taktik in Ciceros Ligariana. *Fundamina* 2013/1. 12–27; Handling of facts in Cicero's speech in defence of Quintus Ligarius. *Acta Juridica Hungarica* 55/2. 2014. 107–124.

ri szerint mindhárom beszéd valamiképpen kettős szálon fut: ugyanis egyfelől nagy elismeréssel fordul Caesar felé, aki az eljárásokban bíróként (Deiotarus ügyében pedig egyszerre bíróként és sértettként) volt jelen, és magasztalja a diktátor propagandájában kulcsfogalomként megjelenő két tulajdonságát, a *sapientiót* és a *clemetiát*, azonban tetten érhető egy burkolt vonulat is a beszédekben. A beszédek egyúttal figyelmeztetések is Caesar felé, ugyanis bizonyos szempontból a *sein* és a *sollen* kettősségét tárják a diktátor elé, vagyis felvázolják előtte az ideális államférfi képét, amelynek elvileg meg kellene felelnie – e megfelelés esetére lojalitást és tiszteletet garantál Cicero Caesar számára. A szerző következetesen végigelemzi kettejük viszonyának alakulását és a cicerói levelekben megjelenő Caesar-képet, amiből kimutatja, hogy Cicero milyen végkifejletet sejtett és kívánt Caesar számára abban az esetben, ha nem váltja valóra a köztársaság helyreállítására tett ígéretét. A Caesar előtti beszédekben, és különösen a cicerói levelekben megjelenik Caesar meggyilkolásának lehetősége. Nem véletlenül tartották mind kortársai közül, mind a későbbi történészek közül Cicerót a Caesar elleni merénylet ideológiai alapját megteremtő felbujtónak, aki nem a konkrét merénylet, hanem általánosságban a zsarnok és a zsarnokként viselkedő Caesar elleni fellépés legitimációját teremtette meg elméleti műveiben és Brutushoz írt leveleiben.

Itt Nótári Tamás bőszeges jegyzetapparátussal, alapos forrás- és szakirodalmi jártassággal megírt monográfiájából csak néhány gondolatot tudunk röviden felvillantani, azonban a kötetről elmondható, hogy nemcsak a római jog, a büntetőjog-történet és a jogi retorika szakemberei számára jelent értéket, hanem a jogi érveléstechnika fejlődése és a rendkívül színes cicerói büntetőjogi tényállások iránt érdeklődőknek is hasznos és érdekes munka.

Nótári, Tamás: *Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg*

Passau, Schenk Verlag, 2010. 192 oldal

Szalóki Gergely
ügyvéd, Budapest
gergely_szaloki@yahoo.com

Nótári Tamás *Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg* című monográfiája 2010-ben látott napvilágot a passauai Schenk Verlagenél.¹ E munka nem mechanikus megismétlése a néhány éve magyar nyelven megjelent, e tárgykört feldolgozó monográfiának:² a szerző – akinek tollából e kötet megjelenését megelőzően és azt követően is számos magyar³

- 1 Nótári, Tamás: *Bavarian Historiography in Early Medieval Salzburg*. Passau, Schenk Verlag, 2010. 192 oldal.
- 2 Nótári T.: *A salzburgi historiográfia kezdetei*. Szeged, 2007. E források magyar nyelvű fordítását lásd Nótári T.: *Források Salzburg kora középkori történetéből*. Szeged, 2005.
- 3 De rebus verbisque medicinalibus in Lege Baiuvariorum – Orvos, beteg és betegség a kora középkori bajor népjogban. *Állam- és Jogtudomány* 55. 2014/1. 97–121; Az Epistola Theotmari mint jog- és köztörténeti forrás. *Jogelméleti Szemle* 15. 2014/1. 95–104; Ad Cosmographiam Aethici istri. Egy kánonjogi vita irodalmi lecsapódása. In: Fekete B.–H. Szilágyi I.–Nagy T. (szerk.): *Iustitia mesél. Tanulmányok a 'jog és irodalom' köréből*. Budapest, Szent István, 2013. 115–132; A sírrablás tényállása germán népjogokban. *Jogtudományi Közlöny* 68. 2013/11. 529–540; A Lex Baiuvariorum büntetőjoga. *Jogelméleti Szemle* 2012/1. 20–43; További adalékok a Lex Baiuvariorum germán nyelvi elemeihez. In: Sepsi E. (szerk.): *Európa – Studia Carolinsia – A Károli Gáspár Református Egyetem 2011-es évkönyve*. Budapest, L'Harmattan, 2012. 41–66; „Szent István királyunk ezer évvel ezelőtt szilárd alapokra helyezte a magyar államot.” In: Rixer Á. (szerk.): *Állam és közösség. Válogatott közjogi tanulmányok Magyarország Alaptörvénye tiszteletére*. Budapest, KRE ÁJK, 2012. 28–38; Adalékok a Lex Baiuvariorum magánjogához. *Jogelméleti Szemle* 2012/2. 1–15; A Lex Baiuvariorum személyi, családi és öröklési joga. *De Iurisprudentia et Iure Publico* 6. 2012/1–2. 1–16; Bajor kifejezések a Lex Baiuvariorumban. In: Kiss P. A.–Piti F.–Szabados Gy. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok, 7*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2012. 531–543; Adalékok a Lex Baiuvariorum szerződési rendelkezéseire. *Scientia Iuris. Revistă Româno-Maghiară de Științe Juridice – Román–Magyar Jogtudományi Közlöny* 2. 2012/1–2. 113–131; A Lex Baiuvariorum rabszolgákra vonatkozó rendelkezései. *Állam- és Jogtudomány* 53. 2012/1. 101–130; A Lex Baiuvariorum és az alemann törvényel kapcsolata. *De Iurisprudentia et Iure Publico* 6. 2012/4. 1–13; Kora középkori missziós politika és okirathasználat. In: Mezey B. (szerk.): *A szimbólumok üzenete*. Budapest, Eötvös, 2011. 355–367; Hrodbertus conditor sedis Iuvavensis? Remarks on Gesta Sancti Hrodberti confessoris. *Publicationes Universitatis Miskolciensis, Sectio Juridica et Politica* 29/1. 2011. 57–71; Egy kánonjogi vita irodalmi utóhatása a kora középkori Bajorországban.

és idegen⁴ nyelvű, e korszakot feldolgozó tanulmány látott napvilágot, amint azt Mészáros Sándor e folyóiratban megjelent ismertetése pontosan összegyűjtöt-

In: Bónis P.–Mázi A.–Tóth Z. (szerk.): *De apicibus iuris disputare. Tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére*. Budapest, s. e., 2011. 159–182; A Lex Baiuvariorum hatása Szent István törvényeire. *Jogtudományi Közlöny* 66. 2011/9. 417–427; Germán nyelvi elemek a Lex Baiuvariorumban. *Jogelméleti Szemle* 2011/4; Szent István törvényei és a Lex Baiuvariorum. *Pro Bono Publico* 2011/1. különszám 3–17; Marca és comarcanus a Lex Baiuvariorumban. In: G. Tóth P.–Szabó P. (szerk.): *Középkortörténeti tanulmányok* 6. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2010. 161–167; Adalékok a Lex Baiuvariorum datálásához és lokalizálásához. *Jogtörténeti Szemle* 2009/1. 19–26; Nova doctrina Methodii. Tévtanítás vagy joghatósági vita Pannónia felett a IX. században. In: F. Romhányi B.–Kendeffy G. (szerk.): *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia- és egyháztörténeti tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 2009. 113–126; Kora középkori missziós politika és okirathasználat (Ingo lakomája és levele – egy legenda keletkezése és továbbélése). *Jogtörténeti Szemle* 2008. különszám 179–185; Jogtörténeti adalékok a VIII. századi salzburgi (birtok)jegyzékekhez. *Állam- és Jogtudomány* 49. 2008/1. 99–108; Ingo története Enea Silvio Piccolomini Európájában. In: Szörényi L.–Lázár I. D. (szerk.): *Varietas Gentium – Communis Latinitas. A XIII. Neolatin Világkongresszus (2006) szegedi előadásai*. Szeged, JATEPress, 2008. 69–82; Jogtörténeti és filológiai megjegyzések a VIII. századi salzburgi birtokjegyzékekhez. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae* 44. 2007. 145–174; A salzburgi Liber confraternitatis margójára. *Belvedere Meridionale* 20. 2008/3–4. 34–40; A Carmina Salisburgensia mint jog- művelődéstörténeti forrás. *Jogelméleti Szemle* 2008/4; Egyházszerzés a kora középkori Bajorországban – hagiográfia és kánonjog. *Jogtudományi Közlöny* 63. 2008/12. 608–616; Virgil és Bonifác – egy konfliktus jogi és irodalmi síkjai a kora középkorban. *Jogtudományi Közlöny* 62. 2007/3. 100–111; Status libertatis a Lex Baiuvariorumban. *Jogelméleti Szemle* 2007/4; Gesta Hrodberti. In: Havas, L.–Tegyey, E. (edd.): *Classica – Mediaevalia – Neolatina*. Debrecen, Societas Neolatina Hungarica, Sectio Debreceniensis, 2006. 131–146; A kora középkori salzburgi birtokjegyzékek margójára. *Jogelméleti Szemle* 2006/3; Virgil püspök bajorországi jogvitáinak margójára. In: Mezey B.–Révész T. M. (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat, 2006. 369–384; Infidelitas és hariszliz. *Belvedere Meridionale* 18. 2006/3–4. 3–12; Salzburg neve a kora középkori forrásokban. *Collega*. 9. 2005/1. 48–54; A Salzburgi Érsekség és Metód konfliktusa a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében. *Belvedere Meridionale* 17. 2005/3–4. 37–62; Metód pere a Regensburgi Zsinaton a Conversio Bagoariorum et Carantanorum tükrében. *Collega* 9. 2005/1. 44–51; Adalékok Virgil apát és püspök bajorországi működéséhez. In: Marton Sz.–Teiszler É. (szerk.): *Medievisztikai tanulmányok*. A IV. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2005. 99–122; III. Tasziló trónfosztása – adalékok egy koraközépkori koncepció perhez. *Jogtudományi Közlöny* 60. 2005/12. 503–516; Személyállapot és társadalomszerkezet a kora középkori Bajorországban. *Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Budapestinensis* 42. 2005. 163–186; Az univerzum képe Aethicus Ister Cosmographiájában. *Belvedere Meridionale* 17. 2005/5–6. 38–54; III. Leó pere és a Salzburgi Érsekség megalapítása. 9. *Collega* 2005/4. 55–59; Két forrás a kora középkori Salzburgból, Notitia Arnonis – Epistola Theotmari. *Aetas* 2004/2. 72–95; Megjegyzések a Conversio Bagoariorum et Carantanorum avar vonatkozású fejezeteihez. In: Weisz B.–Balogh L.–Szarka J. (szerk.): *Tanulmányok a középkorról*. A II. Medievisztikai PhD-konferencia előadásai. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2001. 67–84; Conversio Bagoariorum et Carantanorum. *Aetas* 2000/3. 93–111.

- 4 Rechtstransfer zwischen Bayern und Ungarn im Frühmittelalter. In: Bos, Ellen–Pócza, Kálmán (Hrsg.): *Rechtssysteme im Donauraum: Vernetzung und Transfer*. Baden-Baden, Nomos, 2014. 50–66; Criminal Law in Lex Baiuvariorum. *Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies* 2. 2013/1. 67–90; Law of Contracts in Lex Baiuvariorum. *Novy Sad Faculty of Law, Collected Papers* 47. 2013/1. 335–350; Remarks on Dating and Localising Lex Baiuvariorum. In: Montemayor Aceves,

te⁵ – azt számos ponton egyfelől az újabb szakirodalom feldolgozásával kiegészítette, bizonyos részek súlyát emelte, illetve csökkentette, valamint több esetben korábbi véleményét újragondolva finomította.

A kötet a *Libellus Virgilii*, a *Gesta Sancti Hrodberti confessoris*, a *Liber confraternitatum*, a *Notitia Arnonis*, a *Breves Notitiae*, az ún. *Carmina Salisburgensia* és a *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*, vagyis VIII. és IX. század hét, illetve hat – mivel hagyományozódását tekintve a *Libellus Virgilii* a *Breves Notitiae* részeként maradt fenn – legfontosabb salzburgi forrása köré csoportosul, a felsorolt művek kronológiáját követve. A középkorkutatás minden esetben filológia – a szerző ezen alapvetet, valamint a forrástisztelet kritériumát tartja munkája során mindvégig szem előtt. A monográfia további filológiai aspektusaként emelhető ki, hogy a kiindulópontként megjelölt források mindegyikénél (valamint a Virgil püspök szerzősége kapcsán bővebben tárgyalt aethicus isteri Cosmographiánál)

M. E.–Vargas Valencia, A. (eds): *Estudios de derecho Romano – Interpretación y tradición*. Nova Tellus, Supplementum V. México, Universidad Nacional Autónoma de México, 2013. 159–182; Rechtstransfer zwischen Bayern und Ungarn im Frühmittelalter. In: Bos, Ellen–Pócsa, Kálmán (Hrsg.): *Rechtssysteme im Donauraum: Vernetzung und Transfer*. Baden-Baden, Nomos, 2013. 51–67; Bemerkungen zur Gesetzgebung Stephans I., des Begründers des Königtums Ungarn. In: Oosterhuis, J.–Dongen, E. van (eds): *European Traditions: Integration or Disintegration?* Nijmegen, Wolf Legal Publishers, 2013. 135–149; The State of Facts of Robbing of a Grave in Early Medieval German Laws. *Acta Juridica Hungarica* 53. 2012/3. 236–254; Remarks on the Decreta of the First Hungarian King, Stephen I. *Fundamina* 18. 2012/2. 108–118; Social Structure of Bavaria in the Mirror of the notitiae and the Lex Baiuvariorum. *Studia Iuridica Caroliensia* 6. 2011. 133–151; Remarks on the Relation between the Breves Notitiae and the Notitia Arnonis. *Studia Universitatis Babeş-Bolyai Iurisprudentia* 2010/2; On the Legal and Historical Background of the Liber confraternitatum. *Studia Iuridica Caroliensia* 5. 2010. 119–125; Personal Status and Social Structure in Early Medieval Bavaria. *Acta Juridica Hungarica* 50. 2009/1. 85–110; An Early-Medieval „Show Trial” – Tasilo III’s Dethronement. In: Beck Varela, L.–Gutiérrez Vega, P.–Spinosa, A. (eds): *Crossing Legal Cultures*. München, Meidenbauer, 2009. 141–158; Die Geschichte des Ingo und seiner carta sine litteris in der *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und bei Enea Silvio Piccolomini. In: Hornyák, Sz.–Juhász, B.–Korsósne Delacasse, K.–Peres, Zs. (eds): *Turning Points and Breaklines*. München, Meidenbauer, 2009. 309–327; Remarks on Early Medieval Legal Charters – The Legend of “dux Ingo” and his “carta sine litteris”. *Acta Juridica Hungarica* 50. 2009/3. 293–309; III. Leó pápa koncepciók pere – előkészületek Nagy Károly császárrá koronázásához. *De Iurisprudentia et Iure Publico* 3. 2009/3–4; Történelmi személy, fikció vagy téves szövegértelmezés? „Ingo herceg” azonosításának kísérletei és lehetőségei. *Belvedere Meridionale* 21. 2009/1–2. 45–51; A határviták rendezésének szabályai a Lex Baiuvariorumban. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica* 27/1. 2009. 77–92; Römischrechtliche Elemente im Prolog der Lex Baiuvariorum. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae, Sectio Iuridica* 50. 2009. 419–429; Infidelitas and Harisliz – On the Dethronement of Tasilo III. *Jogelméleti Szemle* 2008/1; Remarks on the 8th Century Registers of Salzburg. Novy Sad Faculty of Law, *Collected Papers* 42. 2008/3. 401–422; On Bishop Virgil’s Litigations in Bavaria. *Acta Juridica Hungarica* 48. 2007. 49–70; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* – Document of an Early Medieval Show Trial. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica* 25. 2007. 95–119; Tassilo III’s dethronement – contributions to an early-middle-age show trial. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Iuridica et Politica* 23. 2005. 65–90; On the Avar-related chapters of the *Conversio Bagoariorum et Carantanorum*. *Chronica* 5. 2005. 26–39.

5 Mészáros S.: Lex Baiuvariorum. *Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies* 2/2. 2013. 315. skk.

megkísérli annak szerkezetét, nyelvi és stiláris sajátosságait, a bennük található reminiscenciákat feltárni. A filológiai megközelítés mellett azonban a köz-, egyház-, művelődés- és jogtörténeti szempontok is nagy súllyal estek latba, hiszen maguk a salzburgi történeti források sem lettek volna interpretálhatók a politikai folyamatok behatóbb elemzése nélkül. Bizonyos alfejezetek kérdésfelvetéseinél kitekintést tesz bizonyos szak-, illetve segédtudományok eredményeire; így például a salzburgi sókitermelés, a régészet, a bulgáriai misszió és Metód működése a szlavisztika, a 8. századi társadalomkép pedig a germanisztika kutatási eredményeit hívhatta segítségül.

Miért éppen a salzburgi forrásokat vette górcső alá a szerző? – merülhet fel a kérdés. Az előszóban azzal magyarázza, hogy a salzburgi historiográfia kiemelkedően gazdag a korabeli bajorországi forrásanyaghoz képest, valamint hogy az Agilolfing-dinasztia utolsó hercege, III. Tasziló Nagy Károly általi trónfosztása és az önálló Bajor Hercegség felszámolása után Regensburg megszűnt hercegi székhely lenni, s a 798-ban érsekséggé emelkedett Salzburgi Püspökség a 8. század végére vitathatatlan primátusra tett szert a többi bajor egyházi központ felett, vagyis Bajorország hatalmi centrumává lett. További indokként említi, hogy a 9. század végi salzburgi források egyedülálló jelentőségű információkkal gazdagítanak bennünket a Kárpát-medence – az avarok – történetét illetően. Az itt vizsgált források legtöbbször ugyan nem elsődlegesen historiografikus, hanem praktikus céllal íródott (birtokviták jegyzőkönyvszerű lejegyzése, paródiába hajló, álnéven írott kozmográfia, legenda, a kereszténységet imaközösségekben összefoglaló névjegyzék, birtok- és adománykatalógus, peranyag stb.), azonban mindegyikben jelen van a historiografikus elem.

Összefoglalóan az egyes fejezetek, illetve források kapcsán a következő megállapításokat vonja le Nótári. Az Írországból Bajorországba érkező Virgil számos tekintetben új fejezetet nyitott Salzburg történetében. Odilo, majd Tasziló hercegben komoly támaszra találva megszilárdította egyházmegyéje helyzetét az elődjeként tisztelt Rupert és a nagy ellenfél, Bonifác lerakta egyházszerkezeti alapokon építkezve. A püspökség, illetve a Szent Péter-kolostor javaiért és jogaiért folytatott küzdelme dokumentumaként született meg a *Breves Notitiae* részeként ránk maradt *Libellus Virgilioi*, amelynek tanúsága szerint a bajor és frank tradíciót követve a központi egyházi hatalom megerősítésére törekedett. A *Libellus Virgilioi*ben elbeszéltek – a hercegi káplán (s ezáltal maga a herceg) és Virgil között a még Rupert idején alapított javadalmak feletti viták – és az ezekből levont következtetések több, az Agilolfing-dinasztia utolsó két tagjának uralkodása idején megmutatózó tendenciát tesznek világossá. A bajor szokásjog szerint a kolostoralapításhoz uralkodói engedélyre volt szükség, ami egyúttal a hercegi védelmet is magában foglalta, s a hercegek szabadon rendelkeztek mind az általuk alapított, mind pedig a közreműködéssel létrejött kolostorok felett, vagyis a kolostorok teljességgel beépültek a bajor hűbéri rendszerbe. Éppen e gyakorlatot kívánta a bonifáci reform

a kolostorok feletti püspöki joghatóság helyreállításával, illetve megteremtésével felszámolni, s e törekvés kikerülhetetlen konfliktust szült a bajor herceg, illetve a nemesség és a bajor megyéspüspökök között, ám ezen összeütközések mögött nem feltétlenül kell komolyabb, a herceg és a püspök között feszülő politikai ellentétet feltételeznünk, miként Odilo és Virgil esetében sem. Nem tekinthetjük ugyanakkor véletlennek, hogy a bajor püspökségeket csak Nagy Károly hatalomátvétele után, 798-ban fogták össze az érsekséggé emelt Salzburg irányítása alatt, hiszen az érsekség létrehozása a hercegek jogkörét, s püspökök és az apátok döntéseibe történő beavatkozás lehetőségét nagyban csorbította volna, megfosztotta volna a hercegeket azon joguktól, hogy a zsinatokon maguk elnököljenek.

Virgil legkésőbb a salzburgi Rupert-dóm felszentelésének évére, 747-re megírta, illetve megíratta Rupert életrajzát. A *Gesta Sancti Hrodberti confessoris* kapcsán felmerülő négy kérdésre adható válaszaink röviden így foglalhatók össze. Rupert legkésőbb 696-ban jött püspöki székhelyéről, Wormsból Bajorországba. Jöttét már az Agilolfing-dinasztiával fennálló rokoni kapcsolatai is indokoltá tennék, ám bizonyos politikai motivációkat sem zárhatunk ki. Salzburgban telepedett le, ahol szervezett formát és új lendületet adott a már meglévő keresztény életnek és közösségnek; templomokat és szerzetesi közösségeket alapított, azonban a – feltehetően már régebb óta létező – Szent Péter-kolostor alapítása nem az ő nevéhez köthető. Salzburgban nem hozott létre egyházmegyét, tehát sem salzburgi püspöknek, sem salzburgi apátnak nem tekinthető. Az élők sorából március 27-én, Wormsban távozott, ahová nem sokkal halála előtt visszatért. 715/16. május 15. után már feltehetően nem volt Salzburgban; halálának éve bizonytalan, biztonsággal legkorábban 715-re datálhatjuk, ám egy későbbi esztendő is feltételezhető.

A *Notitia Arnonis* megszületésének okaként Nagy Károly Bajorország feletti hatalomátvételét adhattuk meg, amelyre III. Tasziló, az Agilolfing-dinasztia utolsó hercegének trónfosztása révén kerülhetett sor. A frank–bajor kapcsolatok terén a 780-as évekig nem beszélhetünk következetes Karoling-ellenességről az Agilolfingek részéről, e viszonyokat az aktuális politikai konstelláció határozta meg, számos esetben az Agilolfing-dinasztia tagjai, így például Odilo és Tasziló is csak frank segítséggel foglalhatták el a bajor trónt, illetve szilárdíthatták meg hatalmukat. A Karoling–Agilolfing kapcsolatból természetesen nem hiányzott a rivalizálás, ám ez csak 788-ban, III. Tasziló Nagy Károly általi trónfosztásakor vált végzetessé a bajor herceg számára. Vizsgálódásunk végén a források hiányos és tendenciózus volta ellenére világosan megmutatkozott, hogy milyen folyamatok vezettek e végeredményhez és e kép kialakulásához. A frank uralkodó nagyhatalmi politikájának nem volt feltétlenül szüksége katonai összeütközésre ahhoz, hogy miután ellenfeleivel és ellenségeivel leszámolt, a hajdani Merowing-uralom alatt álló területen önállóságát immáron egyedülként megőrző Bajorországot is beolvassza birodalmába, elegendőnek mutatkozott ravasz diplomáciai eszközökkel elszigetelni a hercegséget, s a maga számára megnyerni a bajorok egy, a majda-

ni perben őt támogató csoportját. A perben nem csupán hajdani vétkeit, nevezetesen a 763-ban állítólagosan elkövetett *harislizt*, vagyis a királyi sereg önkényes elhagyását vetették Tasziló szemére, hiszen ez de iure nem lett volna elegendő a halálos ítélet kimondásához, hanem súlyos hűtlenséggel – számos, 757-ben és 781-ben tett hűségesküjének, illetve 787-es vazallusi esküjének megszegésével –, s az *infidelitas* legsúlyosabb megnyilvánulásának számító, az avarokkal kötött szövetséggel is vádolták. A halálos ítélet végrehajtása ugyanakkor nem hozta volna meg Károly számára a kívánt eredményt, hiszen Tasziló kivégzésével nem anektálhatta volna eo ipso Bajorországot; Tasziló – s vele együtt családtagjainak – kolostorba zárása viszont lehetővé tette a frank uralkodónak, hogy szabadon rendelkezék az immáron uratlanná vált hercegséggel.

A Tasziló elleni perben talán vádlóként is fellépő, s így a frank *Machtergreifung* nyertesének számító Arn Benedictus diakónussal íratta meg a *Notitia Arnonist*. Lehetséges, hogy a *Notitia Arnonist* már 788-ban lejegyezték, azonban egy valamivel későbbi idő sem zárható ki. A *Breves Notitiae* keletkezése szorosan összefügg Salzburg 798-ban történő érsekséggé emelésével, s Nagy Károly bizalmasa, Arn e jegyzékkel igyekezett primátusát bizonyítani a többi bajor püspök felé. Arn annál is inkább kiérdemelte Nagy Károly bizalmát, mivel készségesen végrehajtotta utasításait a III. Leó pápa körül Rómában kibontakozott kényes helyzetben. Nézetünk szerint Nagy Károly emberei, Paschalis és Campulus által elsősorban azért szították e vizályt – s kísérelhették meg trónjáról letaszítani a pápát –, hogy utóbb a frank uralkodó a pápa megmentőjének szerepében léphessen fel, s hajtathassa végre a tekintélyére nézvést megtépzott s politikailag kiszolgáltatott pápával saját császárrá koronázását. Arn aktív szereplőként végigkísérhette ezen eseményeket, amint ezt az Alcuinnal folytatott levelezésből egyértelműen megállapíthatjuk.

Az ún. *Carmina Salisburgensiá*t tartalmazó kódex datálását a püspökök versebe foglalt listája teszi lehetővé. Mindezek alapján Liupram halála terminus ante quemnek, Anno püspökké szentelése pedig terminus post quemnek tekinthető, vagyis a püspöki névsor valamikor 854 és 859 között született. A *Carmina Salisburgensia* elnevezés annyiban problematikus ugyan, hogy azon látszatot kelti, mintha mindezen versek Salzburgban születtek volna, noha számos *carmen* esetén ez valószínűtlen, illetve bizonyíthatóan valótlan, ugyanakkor valamennyi, e cím alatt összefoglalt vers kötődik valamilyen módon Salzburghoz, hiszen a nem ott keletkezettek is Salzburgról és püspökeiről/érsekeiről szólnak, gyakorta vers formájában írott levélként. A Dümmler valószínűsítette, Vergiliustól és Ovidiustól származtatott átvételek kapcsán rámutat arra, hogy e fordulatok nem feltétlenül vezethetők vissza az említett klasszikus *auctorok* kiemelkedően elmélyült ismeretére, hanem éppúgy – sőt valószínűbben – származhattak Venantius Fortunatus, Aldhelm vagy Alcuin munkásságából.

Herwig Wolfram 1979-es kiadásában a *Conversio* tizennegyedik fejezetének vonatkozó mondata alapján 871-et fogadta el a keletkezés évéül, 1995-ös mo-

nográfiajában azonban módosította álláspontját, s a középkori számítási módot vette alapul, amely szerint a szövegben megjelölt esztendő is hozzászámítandó az eltelt évekhez, s ennek alapján a 870-es megírási év mellett állapodott meg; kiadásában Fritz Lošek is ezen állásponthez csatlakozott, amit a magunk részéről is elfogadtunk. A szerző kilétére csupán a mű néhány utalásából kísérelhetünk meg következtetéseket levonni, ám teljes biztonsággal nem tudjuk azonosítani. Nagy valószínűséggel megállapítható ugyanakkor egy, az ötödik fejezetben olvasható első személyű fogalmazásból a szerző salzburgi, illetve bajor származása. A karantán és avar misszió kérdése, valamint az Ingo-történet valóságosága és továbbélése mellett behatóbban vizsgáltuk azon, a *Conversio* által rögzített vádpontokat, amelyeket a regensburgi zsinaton Metód ellen felhoztak – természetesen nem állapítható meg, hogy a *Conversio* a per vádirataként, vagy pedig annak utólagos legitimációjaként keletkezett-e.

Metód pannóniai és moráviai működését és a Salzburgi Érsekségnek e területekre vonatkozó jogigényét megvilágítandó, áttekintettük a Bajorországból kiinduló karantán és avar misszió állomásait, s megállapíthattuk, hogy annak megszervezésében a pápaság valóban nem vállalt aktív részt, ám bizonyos eredményeit és némely területek feletti joghatóságát Salzburg még a 8. és 9. század fordulóján nem kívánta a tekintélye mélypontján levő pápasággal jóváhagyatni, a 870-es években pedig a pápaság már nem kényszerült elfogadni a pápai közreműködés nélkül adott, Nagy Károly-féle jóváhagyásokat. Magát a misszió módját jobban megvilágítandó kitekintést tettünk a 860-as évek bulgáriai eseményeire és az e területen Róma, Bizánc és a Frank Birodalom között zajló vetélkedésre, aminek szerves folyamánként elemezhetjük a pápaság – s a pápai legátus, Metód – és a bajor püspökök közötti hatalmi vitát.

A rövid tartalmi áttekintés után a kötet kapcsán jó lelkiismerettel kijelenthetjük, hogy az a szerzőtől megszokott precíz, forráshű, mind az elsődleges szövegek, mind a másodlagos nemzetközi szakirodalom alapos ismerete alapján íródott. Nem csupán a jog- és az egyháztörténész, hanem a politika- és irodalomtörténész is haszonnal forgathatja Nótári Tamás angol nyelvű monográfiáját, amely a korai középkor világába a bajor viszonyokon keresztül ad áttekintést.

Acta Universitatis Sapientiae

The scientific journal of Sapientia University publishes original papers and deep surveys in several areas of sciences written in English.

Information about the appropriate series can be found at the Internet address <http://www.acta.sapientia.ro>.

Editor-in-Chief

László DÁVID

ldavid@ms.sapientia.ro

Main Editorial Board

Zoltán KÁSA

András KELEMEN

Ágnes PETHŐ

Laura NISTOR

Emőd VERESS

Acta Universitatis Sapientiae Legal Studies

Executive Editor

Tamás NÓTÁRI (Sapientia University, Romania)

tnotari@kv.sapientia.ro

Editorial Board

Carlos Felipe AMUNÁTEGUI PERELLÓ (Catholic University,
Santiago de Chile, Chile)

Rena VAN DEN BERGH (University of South Africa, Pretoria, South Africa)

Emese von BÓNÉ (Erasmus University, Rotterdam, Netherlands)

Gyula FÁBIÁN (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania)

Jean-François GERKENS (University of Liège, Liège, Belgium)

Maria Tereza GIMÉNEZ-CANDELA (Autonomous University, Barcelona, Spain)

Miklós KIRÁLY (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)

István KUKORELLI (Eötvös Loránd University, Budapest, Hungary)

Emilija STANKOVIĆ (University of Kragujevac, Kragujevac, Serbia)

Magdolna SZŰCS (University of Novi Sad, Serbia)

Jonathan TOMKIN (Trinity College, Centre for European Law, Dublin, Ireland)

Mihály TÓTH (National Academy of Sciences of Ukraine, V.M.Koretsky

Institute of State and Law, Kiev, Ukraine)

Emőd VERESS (Sapientia University, Cluj-Napoca, Romania)

Imre VÖRÖS (Institute for Legal Studies of the Hungarian

Academy of Sciences, Budapest, Hungary)

Laurens WINKEL (Erasmus University, Rotterdam, Netherlands)

Mariusz ZAŁUCKI (Andrzej Frycz Modrzewski University, Krakow)

Sapientia University

Scientia Publishing House

ISSN 2285-6293
<http://www.acta.sapientia.ro>

Instructions for authors

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies publishes studies, research notes and commentaries, book and conference reviews in the field of legal sciences.

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies is a peer reviewed journal. All submitted manuscripts are reviewed by two anonymous referees. Contributors are expected to submit original manuscripts which reflect the results of their personal scientific work. Manuscripts sent to the journal should not be previously published in other journals and should not be considered for publication by other journals.

Papers are to be submitted in English, French, German, Romanian or Hungarian, in A4 format, electronically (in .doc or .docx format) to the e-mail address of the executive editor: tnotari@kv.sapientia.ro

Manuscripts should conform to the following guidelines:

The length of the papers should not exceed 7,000 words (respectively 3,000 in the case of commentaries and reviews) and manuscripts should be accompanied by a 200-250 words abstract with 3-4 key words and with authors' affiliation. Tables and graphs, if any, should be prepared in black and white, should be titled, numbered and integrated in the main text. The list of references should appear at the end of the manuscripts.

Acta Universitatis Sapientiae, Legal Studies is published twice a year: in May and December.

Citation guidelines

In footnotes

(Mommsen 1899), if page number is indicated (Mommsen 1899, 58)

In the list of references

Journal articles:

Fuhrmann, M. 1960. "Cum dignitate otium – Politisches Programm und Staatstheorie bei Cicero." *Gymnasium* 67: 481–500.

Books:

Mommsen, Th. 1899. *Römisches Strafrecht*. Leipzig.

Articles from books:

Ankum, H. 2005. "Consequences of a Pledge Extinguished by Merger in Classical Roman Law." In *Ex iusta causa traditum. Essays in honour of Eric H. Pool*. Pretoria: 3–20.